

ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ
PRACE UKRAIŃSKIEGO INSTYTUTU NAUKOWEGO
TRAVAUX DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE UKRAINIEN

ТОМ — XXVII — VOLUME

Серія економічна, книга 7. — Serja ekonomiczna, zeszyt 7. — Série économique,
livraison 7.

Проф. Б. ІВАНИЦЬКИЙ

ЛІСИ Й ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО НА УКРАЇНІ

ТОМ II.

Редагує: Секретар,
Проф. Роман Смаль-Стоцький

РОЗДІЛ І.

ЛІСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЛІСОКОРИСТУВАННЯ НА УКРАЇНІ ПЕРЕД ВІЙНОЮ 1914 РОКУ.

1. Лісове забезпечення України.

Динаміка лісових площ. Природа України обмежила поширення лісу на більшій частині її території, а людське розселення, що супроводилося не тільки використанням лісових продуктів, часто з безоглядним нищенням самого лісу, але й окупацією лісових ґрунтів для сільсько-господарського вжитку, — спричинилося до великих змін природних краєвидів окремих частин України.

Звичайно, цей процес обезліснення — характеристичний не тільки для України.

Кожна колонізація по всіх країнах світу супроводилася знищенням лісу, головню з метою поширення сільсько-господарських ужитків — рілля, лук та пасовищ. Цей процес експропріації лісових ґрунтів під сільсько-господарські вжитки існує з передісторичних часів і не припинився й досі. Під впливом людської чинности цілком змінилися краєвиди багатьох країн — густі лісові пущі заступилися або цілком безлісними просторами, або ж від лісів залишилися тільки острови, переліски та окремі дерева. Збереглося багато документів, що свідчать не тільки про приватно-господарську ініціативу щодо лісових розчисток, але й про організовані заходи установ та влад, спрямовані на поширення розчисток у лісових районах.

Протягом довгих часів, з різними цілями і в різних умовах, нищилися й українські ліси і їх площі нині значно зредуковано. Щодо цього Україна не різниться від інших країн світу, в яких розвивалося місцеве господарське життя; але вплив цих розчисток на Україні з огляду на її малолісність та на континентальність її підсоння відбився на її природі значно сильніше, ніж у країнах лісистих. Розмірів редукації лісових площ на Україні, а, тим більше, її перебігу в часі, встановити, очевидно, не можна через брак відповідних даних. Статистика українських лісів пародилася тільки у 80-их роках ХІХ віку, та й досі ще лишається недосконалою. Щоправда, щодо цього вона відбивала й відбиває на собі хиби неорганізованости загально-світової лісової статистики. До лісових площ зараховують площі, вкриті як густим лісом, так і рідиною; як самим лісом, так і чагарником; як молодняки, так і незаліснені зруби; до лісу зараховують також болота з окремими деревами, лісові сінокоси й випаси, обезліснені пожарища, а також різні інші земельні вжитки, що трапляються серед лісу та входять

у склад лісо-господарських одиниць. Внаслідок цього самий розмір лісової площі тієї чи іншої країни ще не дає образу забезпечення країни лісом. бо продукційне значіння мають. перше, тільки ті площі, що призначені й придатні до заліснення, себто т. зв. лісопридатні площі, а. друге, тільки ті з них, які вкриті лісом і які можна б було назвати актуальними лісовими площами¹⁾.

Перші докладніші статистичні відомості про лісові площі в колишній європейській Росії зібрав Центральний Статистичний Комітет в-осени 1881 р. шляхом перепису земельних ужитків. Але відомості, подані сільськими громадами та власниками й орендарями маєтків, не були досконалі бо до лісів у них зараховувалися не тільки ліси, але й нелісові вжитки (луки й пасовища), чагарник прираховували то до лісу, то до вигону й т. ин. Р. 1887 переведено другий перепис, що дав зменшення лісової площі приблизно на 6 міл. десятин. Це зменшення яскраво ілюструє процес розчищення лісових ґрунтів у колишній європейській Росії, хоча вади обох переписів і не дозволяють уважати зазначену цифру зменшення за точну²⁾.

Значно докладніші дані про розмір лісових площ почали скучувати лісо-охоронні комітети з часу їх утворення. Ці дані, починаючи з 1907 року, почав друкувати Лісовий Департамент у своїх звітах. Що ж до державних лісів, то дані, здобуті на підставі вимірів площ цих лісів, відзначаються найбільшою докладністю; вони друкувалися також у звітах Лісового Департаменту.

Використовуючи приблизні статистичні дані з 80-их років — з одного боку, та значно докладніші відомості з 1913 р. — з другого боку, зможемо приблизно встановити зменшення лісових площ України за останні 25—30 років перед війною. Перші дані беремо з виданого Міністерством внутрішніх справ Росії у 80-их роках Статистичного Временника, що їх подає А р н о л ь д Ф. у своїй книзі „Русскій Лѣс“ (1890), а останні з щорічника Лісового Департаменту за 1913 р. Порівняння цих площ можна б було зробити на підставі розрахунків І в а н о в с ь к о г о³⁾, що, використавши переписи 1881 і 1887 років, подає відповідні дані за губерніями в Росії, погодивши окремі розходження переписів. Але його дані по 9-ти

¹⁾ І в а н о в с к и й М., Очерки по экономической географии леса, Ленинград, 1926, ст. 13.

²⁾ Відомості про лісові площі та редуцію цих площ, що їх подають окремі автори для тої чи іншої губернії України за перше десятиріччя другої половини XIX віку (не зазначаючи джерел), показують значні розходження з даними 1880-их років, як у сторону збільшення, так і зменшення. Так, Тутковський П. (Кіевская губ., Энцикл. слов. Брок.-Ефр., вып. 29—1895, ст. 258), вказуючи на значне знищення лісів на Київщині, подає для 1859 р. площу цих лісів у 1.130.000 дес., а для 1895 р. всього тільки 691.626 дес., себто зменшення майже на 1/2 міл. десятин. — С е л и в а н о в А. (Волынская губ., Энцикл. слов. Брок.-Ефр., вып. 13—1892, ст. 122) зазначає, що протягом 15 років (1864—1880) лісова площа Волині зменшилася на 1/4, додаючи, що тут щорічно вирубувалося пересічно по 42.212 дес. замість 23.288 дес., як то допускало правильне господарювання. — М у р а ш к і н ц е в А. (Херсонская губ., Энцикл. слов. Брок.-Ефр., вып. 73—1903, ст. 167), навпаки, подає площу лісу для Херсонщини в р. 1859 меншу, ніж її було встановлено у 1880-их роках, а саме коло 91.000 десятин.

³⁾ І в а н о в с к и й. Очерки по экономической географии леса, Ленинград, 1926, табл. 7 і 8.

губерніях України дуже мало різняться від даних, узятих із першоджерел: напр., для 80-их років ця різниця виносить усього 14.000 десятин при загальній площі лісу більше 5.000.000 десятин. Тому ми, за одним винятком, користуємося першоджерелами, тим більше, що в них є відомості за повітями. Дані про кількість населення взяті: за 1880-ті роки з поданої вище праці Арнольда, за 1913 р. — із Збірника статистичних відомостей по народньому господарству України (Київ, 1919).

ТАБЛИЦЯ I.

Забезпечення лісом 9-ти українських губерній у роках 1880-их і 1913.

Губернії	Загальна поверхня в кв. верстах	Кількість насе- лення в тисячах	Площа лісів у тисячах десят.	% заліснення	На 1 мешк. при- падало дес. лісу	Кількість насе- лення в тисячах	Площа лісів у ти- сячах десятин	% заліснення	На 1 м. припада- ло десятин лісу	Зменшення площі лісів від рр. 1880- 1913	
										у тис. де- сятин.	у %
										1880-ті роки	
Волинь	63.037	2.196	1.940,9	30	0,88	4.189	1.670,5	25	0,40	270,4	14
Київщина . . .	44 778	2.848	914,3	20	0,32	4.792	704,2	15	0,15	210,1	23
Чернігівщина	46.042	2.076	857,1	18	0,41	3.132	706,3	15	0,23	150,8	18
Поділля	36.922	2.365	531,7	14	0,22	4.057	364,9	9	0,09	166,8	31
Полтавщина	43.844	2.653	242,8	5,3	0,09	3.792	226,5	5	0,06	16,3	7
Харківщина . .	47.885	2.254	516,0	10	0,23	3.417	406,2	8	0,12	109,8	21
Катеринослав.	55.706	1.488	129,1	2,2	0,09	3.456	133,0 ⁴	2,3	0,04	— 3,9	—
Херсонщина . .	62.213	2.027	153,3	2,3	0,07	3.745	107,7	1,7	0,03	42,6	29
Таврія (Берд., Дніпров., Мелі- топ. повіті)	30.812	692	33,2	1,0	0,05	1.324	49,9	1,5	0,04	— 16,7	—
Разом	431.239	18.599	5.315,4	12,0	0,29	31.904	4.369,2	9,7	0,14	946,2	18

Коли дані 1880-их років віднесемо до їх середини, то ця таблиця показуватиме нам зменшення розміру лісових площ приблизно за 25 літ. За

⁴) Дані щорічника Лісов. Департаменту за 1913 р. для Катеринославщини показують 216,5 тис. дес. лісу. Але ці дані суперечать усім іншим відомостям, як земським, так і губерніяльним. Так, напр., Яворницький за даними Катеринославського губернатора подає площі лісів Катеринославщини в 114,7 тис. дес. (Эварн., Вольности... 1890, ст. 268). Так само в статті Мурашкінцева А., присвяченій Катеринославській губернії, площа лісів цієї губернії визначається тільки в 106.494 десятини (Энцикл. слов. Брок.-Ефр., вып. 22, ст. 585). Земські дані показують площу приватних лісів у трьох повітах Катеринославщини на 70 тисяч десятин менше, ніж дані лісоохоронного комітету. Тому беремо дані Івановського (ст. 60).

цей період площа лісів зменшилася на 18%, абсолютно ж більше, як на один мільон гектарів (1.031.360 га), що дає пересічно на рік коло 40.000 гектарів. За цей час відсоток заліснення девяти українських губерній упав з 12 до 9,7, а пересічне забезпечення одного мешканця лісовою площею зменшилося від 0,29 дес. до 0,14 дес., себто більше, ніж подвійно⁵⁾.

Найбільше обезліснення сталося на Поділлі, яке втратило майже третину своїх лісів (31%). Після нього йде Херсонщина, Київщина, Харківщина й Чернігівщина. Щодо окремих повітів, то найбільшим розмірно обезлісненням за цей період визначився Борзенський повіт (Черн.) — редуція лісової площі на 69%; за ним ідуть повіти: Ямпільський (Под.) 53%, Тираспільський (Херс.) 50%, Київський 50%, Валківський (Харк.) 48%, Ананіївський (Херс.) 48%, Житомирський (Вол.) 46%, Остерський (Черн.) 46%, Проскурівський (Под.) 41%, Константиноградський (Полт.) 41%. Сумський (Харк.) 37%, і т. п.

Явище обезліснення українських територій у такій же мірі стосується й сусідніх частин Курщини, Вороніжчини, Могилівщини, Гродненщини, Холмщини, Кубанщини й Донщини. Через брак місця відповідних даних не наводимо.

Проф. Марченко⁶⁾, розглянувши дані за 16 літ, за період від 1891 до 1913 р., про площі дозволених лісоохоронними комітетами розчисток лісу у 8-ми українських губерніях, установляє пересічну площу цих розчисток у 25.404 дес. або в 28.000 га щорічно, себто менше нашої пересічної на 12.000 га. З огляду на те, що Марченко, вираховуючи пересічну, не мав відомостей за деякі періоди (1895—99, 1909—10 та інші), і що у нього початковим роком для розрахунків був 1891 рік та що, врешті, взяв він на увагу тільки легальні розчистки лісу, дозволяємо собі вважати вираховану нами площу розчисток за вказаний період ближчою до дійсності. До нашої пересічної наближаються й дані Івановського: за цими даними по 8-ми українських губерніях від 1880-их рр. до 1914 року площа зменшилася на 989.000 десятин, що дає пересічно на рік 37.000 га.

Нас не може не цікавити на цім місці і порівняння України з рештою

⁵⁾ Кількість населення на вказаній території в 1880-их роках рівнялася 18.599 тисячам, а р. 1913 — 31.904 тисячам, себто збільшилася на 72%. Інтенсивність колонізації окремих губерній України за останні 25—30 років перед війною виявляється з такого порівняння густоти населення (кількість мешканців на 1 кв. верству):

	Волинь	Київщина	Чернігівщ.	Поділля	Полтавщ.	Харківщ.	Катериносл.	Херсонщ.
1880-ті рр.	35	63	45	64	60	47	31	33
1913 р.	66,5	107,0	68,0	109,9	86,5	71,5	62,0	60,2
Збільшення	90%	70%	51%	71%	44%	52%	100%	82%

В останнє 16-ліття перед війною (1897—1913) зріст густоти населення для більшості губерній України (Київщина, Чернігівщина, Поділля, Полтавщина й Харківщина) був майже однаковий, хитаючися в дуже вузьких межах: від 34 до 36%, для Волині й Херсонщини він рівнявся 40%, а найвищий був знову для Катеринославщини — 64%.

⁶⁾ Задачі лесной политики, ст. 7.

кол. Росії щодо інтенсивності розчищення лісових ґрунтів. За даними Івановського⁷⁾ площа лісів 41 губерній евр. Росії (крім України, Польщі й Кавказу) рівнялася: у 1880-их роках 153.550.000 дес., а в р. 1914 — 143.885.000 дес., — отже, зменшення виносить 9.665.000 дес. або 6,3%. Як бачимо, темп обезліснення на Московщині був потрійно повільніший, ніж на Україні, де від 1880-их рр. до 1913 р. площа лісів зменшилася на 18%.

Але особливо яскраво надмірність темпу обезліснення України виявляється з порівняння її щодо цього з західньо-європейськими країнами. Тут динаміка лісових площ у 2-ій половині ХІХ в. мала цілком протилежний напрям.

Так, у Німеччині лісова статистика, починаючи з кінця 1870-их рр., показує значне збільшення площі лісу, що особливо значним темпом відбувалося на початку цього віку: р. 1878 тут було 13.872.926 га лісу, р. 1883 — 13.908.398 га, р. 1893 — 13.956.827 га, р. 1900 — 13.995.869 га і р. 1913 — 14.221.172 га. Загальне збільшення за цей час виносило 348.246 га або 2,52%⁸⁾. Зріст лісової площі тут супроводився ще й загальним поліпшенням стану та приросту всіх лісів.

У Франції лісова площа зменшувалася до 1840-их рр., після чого стала збільшуватися ще сильнішим темпом, ніж у Німеччині: р. 1884 площа лісів у Франції рівнялася 8.785.341 га, р. 1850 — 8.860.133 га, р. 1903 — 9.608.635 га і р. 1908 — 9.886.701 га⁹⁾. — отже, за 64 роки збільшення на 1.101.360 га або на 13%.

Німеччина і Франція були заліснені значно краще, ніж Україна. — перша більше, ніж у $2\frac{1}{2}$ рази (26%), а друга більш, ніж у $1\frac{1}{2}$ (18%); в світлі зазначених цифр протилежні тенденції в динаміці лісових площ України з одного боку, а Німеччини і Франції — з другого виявляються з повною очевидністю.

Забезпечення країни й населення лісом. Щоб конкретніше оцінити значіння обезліснення української території з погляду лісо-господарського, треба звернутися до тих норм забезпечення країн лісом, що їх уважають мінімальними з погляду самовистарчальності. В сучасних народньо-господарських умовах Європи прийнято вважати 20—33% заліснення площі країни за норму такої лісо-господарської самовистарчальності: країни, менше заліснені, мусять довозити ліс, а країни з більшим відсотком лісів — можуть експортувати ліс. Звичайно, цю норму треба брати тільки як приблизну, бо господарські потреби зумовлюються цілою низкою обставин природного й економічного порядку: природою країни (холодне чи тепле підсоння), густотою населення, його культурним станом, звичками й потребами, розвитком промисловости, джерелом будівельних матеріалів і палива — крім лісових і т. ин. Факти з довоєнного часу показують нам, що поза різними природними й господарськими особливостями європейських країн до країн, що експортували ліс.

⁷⁾ Там же, ст. 58—61.

⁸⁾ Endres, Forstpolitik, 1922, ст. 21.

⁹⁾ Endres, там же, ст. 712 і Huffel G. Économie forestière, Paris, 1920, ст. 410.

належали, головню, ті, що були заліснені понад 30%. Так, у довоєнний період головними країнами вивозу лісу були: Росія (32,6% лісистості), Австрія (32,6%), Фінляндія (42%), Швеція (52%). Але, разом із тим, вивозили ліс також Норвегія, що мала 17,6% лісів, та Румунія, що була заліснена на 21%. З другого боку, довозила ліс Німеччина, що була заліснена на 26,3%, при чім із власних лісів Німеччина покривала тільки 63,3% своїх лісових потреб¹⁰). Отже, самий відсоток заліснення ще не характеризує лісової самовистарчальности країни.

Кращим мірилом цієї самовистарчальности є відношення лісової площі до кількості населення. Наводимо деякі дані для передвоєнного періоду. На 100 мешканців припадало лісу в га: Фінляндія 490, Швеція 381, Норвегія 238, Евр. Росія 134, Румунія 40, Австрія 35, Франція 24, Німеччина 22, Італія 13, Англія 3. Фактичні відносини перед війною показували, що лісо-експортними країнами були ті, що в них на 100 мешканців припадало не менше 35 га лісу, себто на 1 мешканця не менше 0,35 га.

Із цих загальних даних не можемо не бачити, що Україна не тільки в 1913 р., але й у 1880-их рр. не була забезпечена власним лісом: у 1880-их рр. її відсоток заліснення рівнявся 12, а на одного мешканця припадало 0,31 га, р. 1913 відсоток заліснення був 9,7, а на одного мешканця припадало 0,15 га.

Ці пересічні коефіцієнти лісового забезпечення відсуювають Україну на одно з передостанніх місць щодо заліснення. У р. 1913 серед 24 країн Європи¹¹) Україна займала за відсотком заліснення 20-те місце, перевищуючи тільки Данію (8,5%), Голандію (8%), Португалію (7,8%) і Англію (4%), себто країни з добре розвиненим морським транспортом. Коли ж Україну порівнювати за відношенням лісової площі до кількості населення, то вона пересувається на 18-те місце: крім чотирьох вище наведених країн, меншу лісову забезпеченість показували також Бельгія (що мала 18% заліснення) та Італія (з 17% заліснення): більша густота населення цих країн робить їх малолісними. Найменше лісу в Європі припадало на 1 мешканця в Англії — 0,03 га, далі йдуть: Голандія — 0,04 га, Бельгія — 0,07 га, Данія — 0,12 га, Португалія — 0,12 га, Італія — 0,13 га й Україна — 0,15 га. Про країни, що займають перші місця з погляду забезпечення лісом, уже було згадано.

Для встановлення фактичної недостатности лісового забезпечення України треба було б порівняти кількість річного приросту деревна з потребою або з фактичним споживанням. Перше завдання розв'язує проф. М а р ч е н к о у згаданій вже праці — Задачи лесной политики на Украине (1925), використовуючи деякі матеріали із звітів Лісового Департаменту, головню, за 1911—1914 рр. Нормальну пересічну продукційність лісів України він визначає в 196 куб. фут. або 0,89 такс. саж. з 1 десятини, себто 5 куб. метрів з 1 га, і на 1913—1914 рр. вираховує загальну нормальну продукційність (при 4.335.266 десятин лісової площі) в 3.858.387 такс. саж. (24.030.000 куб. м.). Але фактична продукційність в ці роки ви-

¹⁰) Endres, Forstpolitik, 1922, ст. 581.

¹¹) Endres, там же, ст. 6.

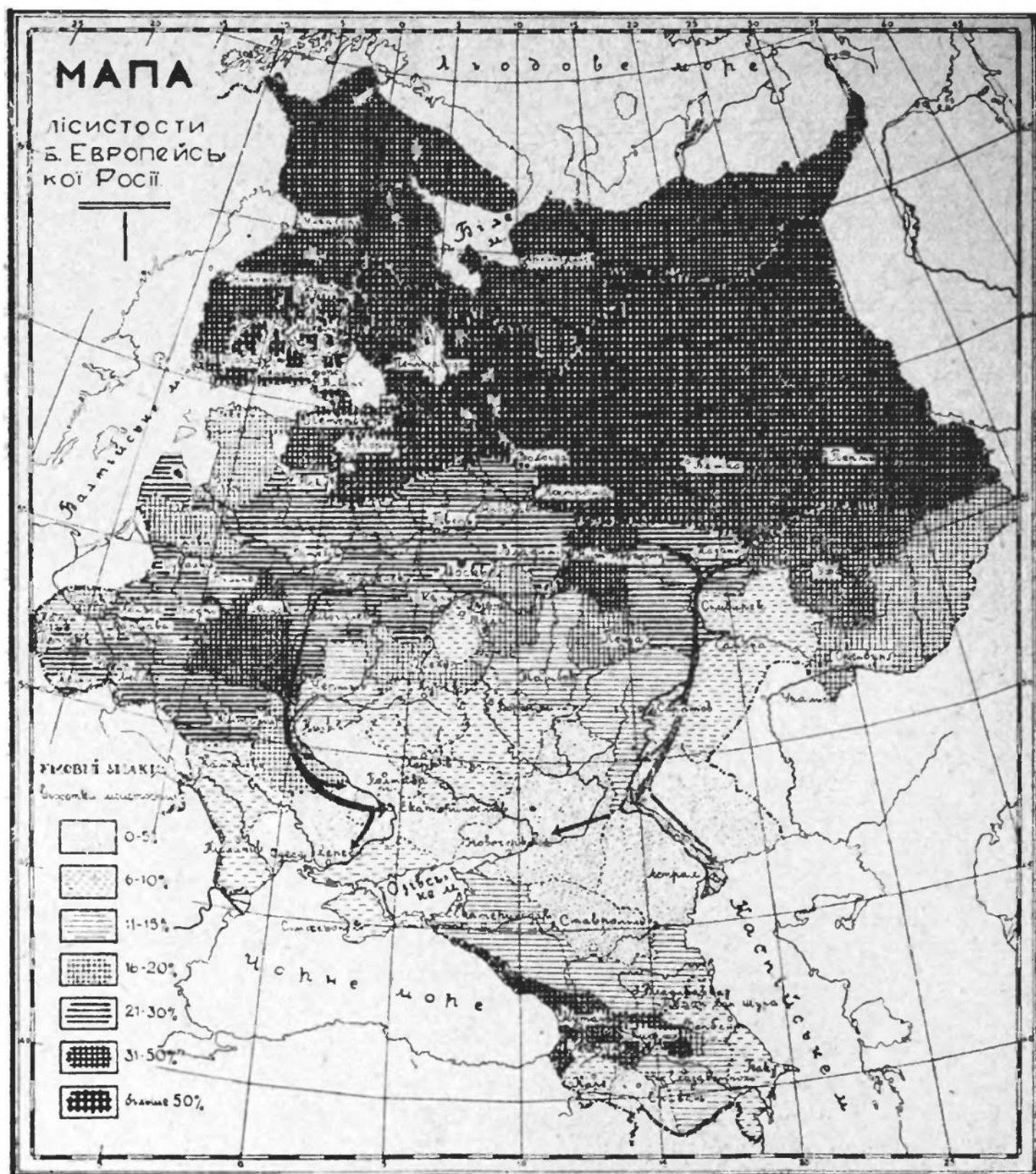
носила тільки по 0,39 такс. саж. з 1 дес. (2,22 куб. метра на 1 га) або 1.695.584 такс. сажн. (10.560.000 куб. м.), себто тільки 48% від нормальної продукційности.

Проф. Орлов приймає річну потребу в деревні мешканця південного району Росії пересічно в 0,1 такс. саж. (0,62 куб. м.). Цю норму приймає для України і проф. Колеснік в (Укр. Економист, 1926, ч. 165), але при розрахунках потреб селянства виходить тільки з половини цієї норми, себто з 0,05 такс. саж. або 0,31 куб. м. Ця величина дуже мала. І, напр., для Німеччини фактичне річне споживання деревна на 1 мешканця перед війною виносило 1,119 куб. м., себто майже подвійно більше проти норми Орлова.

Проф. Марченко, використовуючи за В. Маєром пересічні статистичні дані матеріалів „Особого Совещання по топливу“ та окремі доповіді проф. Бірша про особове споживання деревна у Південно-Західнім та Південно-Гірвопромисловім економічних районах, приймає норму пересічного споживання деревна для 1 мешканця України в 0,0944 куб. саж. дров та 0,04 куб. саж. матеріалів, а разом 0,1344 куб. саж., при чім для сільського населення ця норма зменшується до 0,12 куб. саж., а для міського збільшується до 0,20 куб. саж.

Приймаючи для приблизного вираховання потреби населення 9-ти українських губерній перед війною норму 0,1 такс. саж. на 1 мешканця, визначаємо річну потребу України (при 32 мільйонах населення) в 3.200.000 такс. саж. (коло 20.000.000 куб. м.), що майже подвійно перевищує дійсну продукцію. Отже, перед війною ліси України задовольняли приблизно половину нормальних українських потреб у деревні, себто ліси іншої країни в кількості коло 4 мільйонів гектарів, мали обслуговувати решту її потреб у деревні.

Потребу в деревні Україна додатково й покривала довозом лісу з інших частин б. Росії. Головну частину потрібних лісових матеріалів і дров Україна одержувала з білоруської півночі. Це — те стає джерело деревна для України, що задовольняло потреби її малолісною лісостепу та безлісною степу вже з давніх часів. Раніше цей ліс постачався сплавом — на суднах і в плотах — по Дніпру, а з проведенням залізниць частинно й останніми. Лісові масиви, що були джерелом матеріалів і дров для України, розташовані в районах басейну Дніпра, в губерніях Мінській, Могилівській та в північно-західній Орловщині. Могилівщина була заліснена на 26%, Мінщина на 37%, а Брянський і Трубчевський повіти Орловщини на 51—42%. Товарообмін із Поліссям ґрунтувався на давній економічній зацікавленості обох районів: Україна посиляла хліб та сіль, а Полісся — ліс.



1. Мапа лісистості кол. європейської Росії.

В останні роки перед війною по Дніпру та його притоках щорічно сплавлялося коло 125.000 такс. саж. дров та 155.000 такс. саж. лісових матеріалів. Залізницями з того ж району довозилося коло 220.000 такс. саж. лісу, з чого на дрова припадало коло 20%¹²⁾.

Крім білоруського лісу, Україна одержувала залізницями з середньої і долишньої Волги, від Пензи і від Царицина, ліс із середньо-волзької області та з вятсько-ветлузького краю. Відомостей про розмір довозу цього лісу не маємо, але можемо прийняти його кількість за рівну розмірові білоруського довозу, себто в 500.000 такс. саж. При цім припущенні загальний розмір довозу становив би 1 міл. такс. саж. або 6.230.000 куб. м. деревна.

¹²⁾ Лесная промышленность на Украине. Отчет о деятельности Укрлескома за период с 1-го июля 1921 г. по 1-е марта 1922 г. Киев, ст. 7,8.

Таким чином, приблизну кількість споживаного Україною деревна перед війною можна визначити в 2.700.000 тис. саж. (1.700.000 власної продукції + 1.000.000 довозу) або коло 16.820.000 куб. м.

Але з цього треба відрахувати приблизно 250.000 куб. м. вивозу лісу (про що говоритимемо далі) і таким чином остаточно розмір споживання Україною лісу можемо прийняти в 16,570.000 або кругло 16,5 міл. куб. м. деревна¹³⁾, що дає на 1 мешканця коло 0,5 куб. м., себто коло $\frac{1}{5}$ наведеної вище норми.

Вище наведені міркування щодо забезпечення України лісом стосуються території 9-ти губерній у цілому. Але окремі частини України в даний період були забезпечені лісом дуже неоднаково. Адміністративний поділ на губернії тільки частково відповідав районуванню за природно-історичними умовами. Приблизно ж Волинь, Київщину й Чернігівщину можна вважати за Полісся, Поділля — за Правобережжя, Полтавщину й Харківщину — за Лівобережжя, Херсонщину, Катеринославщину й Таврію (північ) — за Степ. При цьому припущенні заліснення цих географічних районів у 1880-их роках і перед війною показує такі зміни: від 1880-их ро. до 1913 р. заліснення зменшилося: на Поліссі з 18—30% до 15—25%, на Правобережжі з 14% до 9%, на Лівобережжі з 5,3—10% до 5—8%, а в Степу, навіть, збільшилося трохи: від 1—2,3% до 1,5—2,3%. Це збільшення торкнулося Катеринославщини й Таврії. Щодо першої, то ми вже вказували на факт зарахування лісоохоронним комітетом до лісів також інших площ, не вкритих лісом. Щодо Таврії, то тут міг трапитися аналогічний випадок незарахування в 1880-их роках до лісу тих площ, що пізніше їх було зачислено до лісових площ: тільки частково це збільшення можна віднести на кошт нового заліснення.

Коли визначити норму лісової самовистарчальності в 0,35 дес. на 1 мешканця, то в 1880-их рр. Полісся не тільки було забезпечене власним лісом, але мало ще значний надмір його: але вже в 1913 році як Київщина, так і Чернігівщина потребували лісового довозу. Лісостеп і Степ такого довозу потребували вже давно. Особливо виразно лісове забезпечення впало на Поділлі (від 0,22 дес. до 0,9 дес. на 1 мешканця) та на Київщині (від 0,32 дес. до 0,15 дес.) і Харківщині (від 0,23 дес. до 0,12 дес.): в цілім Степу в 1913 році населення було забезпечене в такій же мірі, як і Англія.

Звертаючися до якісної сторони лісового забезпечення України, musimо зазначити, що остання мала дуже добрий будівельний сосновий матеріал, особливо з поліських лісів, та надзвичайно коштовний ужитковий дубовий матеріал, що йшов на задоволення найрізніших потреб різного роду будівництва (водяного, підземного, залізничного і т. ин.) й виробництва. Україна не споживала всього свого дубового матеріалу і немало коштовних дубових сортиментів вивозила за кордон. Навпаки, шпилькового будівельного матеріалу їй не вистарчало і в її довозі сосновий, а, почасти, й ялиновий пиломатеріал відігравали головну роль. Інші породи українських

¹³⁾ Івановський М., у своїй розвідці «Лесо-економіческая география Союза ССР» (Москва, 1928, ст. 92) розмір споживання Україною лісу приймає саме в 16,5 міл. куб. м., при чім кількість привозного лісу приймає в 40%, себто в 6,600.000 куб. м.

лісів, менше поширені, давали найрізніший вирібний, а почасти й будівельний матеріал. З дров найбільше цінилися грабові, березові й дубові, а на Поліссі найбільше були вживані соснові.

Але Україна, маючи найбагатші запаси мінерального палива, значнішу частину своїх паливних потреб задовольняла саме цим паливом і тільки в найбільше заліснених районах та в тих місцях, що були забезпечені зручним, недорогим водяним та залізничним підвозом, було поширене дровяне опалювання. Напр., на Волині фабрична й заводська промисловість, хоча вона була й розмірно мало розвинена, споживала досить багато дровяного палива, працюючи, головню, на цьому паливі. Так р. 1889 тут було 218 більших фабрик та заводів, що випалили за рік 146.118 кв. саж. дров і тільки 6.200 пудів вугілля. Крім того, досить багато було тут смоляних заводів (188), що працювали на сосновій сировині¹⁴⁾. Але, загалом, дровяне опалювання на Україні мало другорядне значіння і приблизно на $\frac{3}{4}$ було забезпечене продукцією власних лісів. У загальнім споживанні деревна воно становило не більше $\frac{1}{5}$ його: на ужиткове деревно припадало приблизно 13 міл. куб. м., а на дровяне 3.5 міл. куб. м.

Головними споживачами будівельного деревна на Україні були міста, фабрично-заводська та гірнична промисловість. Сільське населення будувалося з дерева тільки в поліських частинах, у лісостепових же й степових районах дерево заступали глиною, а будівельного лісу вживали тільки на кістяк будови — для скріплення й звязування окремих частин та на сволоки, крокви, баятини й т. ин.

2. Лісовий торг і промисловість на Україні.

Шляхи лісового транспорту і лісові ринки. Як було згадано раніше, Україна імпортувала ліс із лісистих районів Білорусі та сумежних частин Московщини, а також із середньоволзьких районів та вятсько-ветлузького краю. З розвитком залізничного транспорту значіння водяних перевозів усе зменшувалося і перед війною головним засобом транспорту були залізниці, що на них припадало коло $\frac{2}{3}$ — $\frac{3}{4}$ усіх лісових перевозів. Не тільки весь волзький ліс довозили на Україні залізницями, але й значна частина білоруського лісу переходила на залізничі шляхи.

Як перед війною, так і тепер, український лісовий імпорт ішов по чотирьох головних лініях: 1. по Дніпру, 2. рівнобіжно до останнього по Лівобережній залізниці — також із Полісся, 3. по Московсько-Казанській залізниці через Пензу, Балашов та Купянське або ж безпосередньо на Харків — ліс із середньо-волзької області і 4. від Царицина — вятсько-ветлузький ліс, що сплавлявся з півночі Московщини Волгою.

Дніпром сплавляли ліс як плотами — колоди та, взагалі, круглий ліс, так і в суднах — пиляний матеріал. Найбільше лісу сплавлялося з Мінщини, по р. Березині, звідки р. 1896 було вивезено коло 16,5 міл. пудів бу-

¹⁴⁾ С е л я н о в А., Волинская губ. Энцикл. Слов. Брок.-Ефр., вын. 13 — 1892 г.

дівельного лісу; приблизно стільки ж сплавлалося по Припяті. Значні кількості лісу Припять збирала з своїх притоків ще в 1870—80-х роках. Так, по Стирі, Горині, Случу та Ікві пересічно за 10-ліття 1874—1883 щорічно сплавлалося по 2.317 плотів¹⁵⁾. Багато лісу з Могилівщини сплавлалося річкою Сожем (1896 р. 11,3 міл. пудів будів. лісу). З Чернігівщини й Орловщини ліс йшов по Десні (1896 р. — 11 міл. п. будівельного лісу), з півн. Київщини — по Тетереву (1896 — 3 міл. п. буд. лісу)¹⁶⁾.

Невеликі плоти, по виході з малих річок на великі ріки (Сож, Березина, Припять) перевязувалися в більші плоти, що мали до 18 саж. довжини при 6—8 саж. ширини, а ці останні сполучалися у ще більші, що на Дніпрі мали вже до 1.000 колод. По місцевих річках гнали, головню, соснові колоди, взагалі — круглий ліс, а вирібні матеріяли, зокрема дубові, перевозилися, здебільшого, в суднах (лайбах, берлинах, на Дністрі — галерах). На цих же суднах сплавлалося й дрова, також продукти переробу дерева і такі матеріяли, як обіддя, оглоблі та ин. Проти течії (напр., на Припяті) плоти й судна перетягалися пароплавами.

Головний догляд за сплавом великих плотів (від двох до трьох), що йшли по Дніпру, доручався звичайно, т. зв. „дубовику“, що одержував за весь час сплаву (2—3 міс.) від 100 до 300 карб. Крім того, на кожному плоту один із робітників, що їх було по 5—10, вважався „отаманом“, що одержував за час сплаву по 40—50 карб. Загалом, оплата сплаву переводилася за всю операцію, незалежно від часу її тривання, за доставку певної кількості лісу до визначеного пункту. Так, напр., сплав 1.000 колод по Дніпру від гирла р. Друта (Мінщина) до Києва оплачувався 700 карб., до Катеринослава 1.000 карб., до Херсона 1.500 карб.¹⁷⁾.

Час тривання сплаву був ріжний. З початком весни йшов великий сплав (квітень—червень), коли плоти гналися аж до Херсону (з Припяти до Херсону 3—4 місяці); влітку йшли плоти менші, — в цей період (аж до листопада) сплавлалося до $\frac{1}{4}$ лісу.

На Дніпрі розташувалася низка важних лісорозподілових ринків, що лежали в місцях перетину Дніпра з залізничними коліями. В горішній течії Дніпра таким ринком був Г о м е л ь. Нижче по Дніпру, в межах України, великим розподіловим і лісоспоживчим пунктом був К и ї в. Дрова, що сюди довозилися, в головній масі тут же й залишалися, а будівельний ліс йшов Дніпром далі на південь, розподіляючися, головню, між Черкасами, Кременчуком і Катеринославом. Тільки невелика частина лісу йшла далі на Херсон, звідки морем просувалася на приморські українські й кавказькі ринки.

З Полісся ж йшов ліс на Україну і по Лібаво-Роменській залізниці, головню, у вигляді дощок, але також і у вигляді пропсів (підпори в ковальнях) для Донбасу. У Бахмачі він розбивався на дві течії: в гірничо-промисловий район і на Правобережжя — через Київ і Кременчук. Лівобережна течія, завдяки диференційному тарифові доходила аж у Крим — до Симферополя і Севастополя.

¹⁵⁾ Там же, ст. 120.

¹⁶⁾ О лесах России. Вид. М-тва Хліб. та Держ. Маєтків, СПб. 1900, ст. 74.

¹⁷⁾ Там же, ст. 147.

Середньоволзький ліс, що йшов із Московсько-Казанської залізниці через Пензу, частинно лишався у Харкові, а частинно проходив у Донбасі, через Синельниково, йшов на південь.

Значні кількості лісу довозилися з лісистих районів північно-східної Московщини. До Царицина ліс йшов Волгою, а звідти залізницями в Донецький басейн та до узбережних міст Озівського моря (Ростова, Маріуполя, Бердянська). Отже, в Донецькій басейні перетиналися і конкурували між собою всі чотири течії лісового довозу: дніпровська — від Катеринослава через Синельниково, північно-західня або поліська — по Ліваво-Роменській залізниці, середньо-волзька — через Пензу й Кулянське або Харків і долішня-волзька — від Царицина¹⁸⁾ на Ростов. Як західній, так і середньо-волзький ліс, завдяки диференційним тарифам, проходили через сферу впливу дніпровського лісу в районі станції Синельниково та Катеринославської залізниці аж на віддалені кримські ринки.

Найголовнішим лісоспоживчим ринком України був Київ. Сюди водою сплавлялося до 600 тис. куб. м., а залізницями та хурами коло 200 тис. куб. м. (в р. 1896 сюди було довезено 4,362.000 пудів будівельного лісу і 9,711.000 п. дров, і того ж року було відправлено на Козятин і на Курськ 2,142.000 п. будівельного лісу). Головна маса деревна, коло 2/3, споживалася у вигляді дров, решта становила будівельний та виробничий матеріал. Для задоволення місцевих потреб у Києві була добре розвинена деревовирібна промисловість, на яку з мільйонного обороту всієї деревообробної промисловості припадало 3/4, а на тартакову лише 1/4. Найбільше значіння поміж цими деревовирібними підприємствами мали столярно-мебельні, яких покійні з загальної кількості 24 підприємств було 14¹⁹⁾ і які давали коло 2/3 усього обороту. Не мале значіння мали також фанерні фабрики. З кінцем 1890-их років загальний лісоторговий оборот Києва виносив коло 2.5 міль. карб.

Нижче по Дніпру лежить другий лісовий ринок — Черкаси, який одержував коло 200 тис. куб. м. будівельного лісу, що його тут розпилювалося на місцевих тартаках, а опісля розсилалося на Одесу й Лизавет.

Ще більшим осередком споживання та розподілу лісових матеріалів був Кременчук, що одержував коло 500 тис. куб. м. деревна, яке тут розроблялося, і лісові матеріали в кількості коло 2/3 відправлялися залізницями почасти на Полтаву і Харків, а, здебільшого, на південні ринки і, через Одесу, за кордон.

Найважливішим дніпровим ринком був Катеринослав, що одержував не менше 12 міль. пуд. лісу (коло 600 тис. куб. м.). Більша частина розробленого тут лісу йшла в Донецький гірничо-промисловий район, менша

¹⁸⁾ Царицин, розташований на правім березі Волги, в осередку 3-х залізниць, є одним із видатніших пунктів розподілу лісу на Поволжжі. З кінцем 1890-их рр. сюди приплавлялося коло 20 міль. пудів лісу, головню будівельного, з чого коло 80% йшло в Донецький басейн. Головні сортименти, що приправлялися до Царицина, були соснові і ялинові колоди та підтоварник, різні березові, липові й дубові сортименти, рейки та инше. Колоди розпилювалися тут на 13 тартаках.

¹⁹⁾ Лесная промышленность на Украине. Київ. 1922, табл. 41.

— на Севастопіль та Харків. На самий Катеринослав припадало коло 200 тис. куб. м.

З дрібніших лісових ринків нижче Катеринослава треба згадати Олександрівськ (коло 120 тис. куб. м.) і Кахівку (коло 40 тис. куб. м.).

Кінцевим пунктом сплаву лісу на Дніпрі є Херсон, що одержував коло 300 тис. куб. м. лісу. Звідси пиляний матеріал розвозився по різних портах Чорного й Озівського моря, в напрямі до Одеси, Севастополя, Керчі, Батуму. Для батумського ринку спеціальний завод виробляв коло 2 міль. дощок для нафтового посуду. В останній час херсонський ліс зустрічав сильну конкуренцію волзького лісу, що від Царицина довозився залізницею до Новоросійська.

На Чорноморському узбережжі одним із найбільших споживчих і почасти лісопередаточним пунктом є Одеса, куди довозилося коло 500 тис. куб. м. Більша частина лісу приходила сюди з Австрії, через Новоселицьку митницю (р. 1897 — 7.430.000 пудів), а менша з Правобережжя, головню з Волині. Коло 200 тис. куб. м. лісу, головню у вигляді дощок і дубової клепки, вивозилося звідси морем, почасти за кордон, а почасти на Чорноморське узбережжя Кавказу. По $\frac{1}{3}$ експорту припадало на Туреччину й Голландію, решту вивозилося до Італії, Франції, Альжиру, Англії і т. ин. За цінністю вивозу майже половина припадала на дубову клепку, що її $\frac{2}{10}$ вивозилося до Альжиру і Франції (для потреб випарства).

Немале значіння, як лісоспоживчий ринок, мав Житомир, що потребував до 200 тис. куб. м. місцевого лісу.

На Лівобережжі найбільшим споживчим ринком був Харків, що перед війною потребував до 700 тис. куб. м. лісу, з того коло $\frac{1}{3}$ дров, коло $\frac{1}{2}$ дощок, а решту будівельних матеріалів. Велику кількість матеріалів брали Славянське й Донбас з його заводами й копальнями, зокрема: Бахмут, Краматорська, Кочетівка, Юзівка та інші.

З більших розподільних ринків слід згадати Олександрівськ на Волині, звідки відправлялася значна кількість місцевого експортного лісу, зокрема дубового.

Ціни на лісові матеріали на окремих ринках залежали в значній мірі від коштів транспорту. Тому вони були в $1\frac{1}{2}$ —2 рази вищі на півдні України, ніж на лісистій півночі. Так, коли на придніпровських ринках Волині й Київщини 1 куб. фут. 9 аршинової соснової колоди перед війною коштував 18—23 коп., на південних ринках Херсонщини він коштував до 37 коп. Великі труднощі при сплаві лісу в південній частині Дніпра, від його порогів, значно підвищували ціну лісу на півдні України. Розвиток залізничного транспорту в зв'язку з тими пільгами, що їх давали диференційні тарифи залізничному лісові, в першому десятилітті ХХ віку викликав значне зменшення дніпрового транспорту; останній у цей період скоротився на $\frac{1}{4}$, тимчасом як залізнична доставка збільшилася в $2\frac{1}{2}$ рази. Цей перехід на залізничний транспорт зокрема торкався як далеких південних ринків, так і тих, що лежали в певному віддаленні від Дніпра і були зв'язані не тільки з водним шляхом, але й з переваженням на суходолі та додатковою залізничною доставою.

Слід згадати ще про один водяний шлях на Україні — з Харкова по Донцю в Катеринославщину. Сплав по Донцю починався звичайно в березні і тривав до кінця квітня. Від Ізюму і до села Жовтого (на Катеринославщині) ліс йшов у супроводі 3-х робітників у плотах по 200 колод, на які навантажувалося часто ще до 1.000 дощок. Із Вороніжчини ліс сплавлявся по Дону, часто човнами. Але конкуренція залізниць значно зменшила значіння цих шляхів.

Лісовий експорт. Будучи країною лісового імпорту, Україна рівночасно експортувала деяку частину свого лісу. Подаємо головні відомості щодо цього експорту.

Найбагатшим джерелом експортного лісу, було, звичайно, Полісся, що давало як сосновий, так і дубовий та вільховий матеріал на вивіз. Добрі водяні сполучення нашого Полісся з Балтійським морем та з Німеччиною дозволяли транспортувати річним фрахтом лісові матеріали як із Волині, так і з північної Київщини та Чернігівщини. Це є старі шляхи українського вивозу за кордон, спрямованого до приморських осередків торгу — Данцігу (Гданська) і Кенігсбергу. Ними йшли лісові й інші українські товари за часів Князівства Литовського, вони широко використовувалися за Гетьманщини²⁰) і зберігали своє значіння й до останнього часу. Цими річними шляхами йшли, головн. соснові колоди, і то в двох напрямках: до Мемеля — рікою Німаном і до Торуня й Данцігу — рікою Вислою. З Торуня вони розвозилися по Німеччині, де перероблялися в різні фабрикати, а з Мемеля й Данцігу йшли або теж до Німеччини або — транзитом — в інші західні держави. Водяний шлях до Мемеля для лісів, що лежали в басейні Прип'яті, йшов із Прип'яті через її ліву притоку, Ясольду, яка сполучається Огінецьким каналом із Шарою — лівою притокою Німану. З Вислою ж Прип'ять сполучається Дніпровсько-Бузьким каналом та західнім Бугом. Притоками Прип'яті — Стиром, Горинем, Случем, Убортю і Птиччю — сплавлялися значні кількості лісу до Прип'яті, а звідти йшли або вниз до Дніпра, або вгору на Дніпровсько-Бузький та Огінецький канали. Крім того, значні кількості лісу цим же шляхом — до Висли через Прип'ять йшли від горішнього Дніпра, Березини й Сожу. Німецькі джерела вказують, що до війни приблизно третина соснових колод і саме найкоштовніший матеріал, що Вислою доплавлявся до Німеччини, походив із волинських лісів і що ті матеріали, що переходили через Данціг транзитом, принаймні на 75% були волинського походження²¹).

Коштовніше, напівоброблене дерево експортувалося також залізницями. Це стосувалося й волинських продуктів, а, головним чином, дубових матеріалів із Поділля. Завдяки низьким залізничним тарифам це дерево довозилося до Кенігсбергу й Данцігу або ж тільки до Торуня. Воно йшло по лінії Бердичів-Рівне-Ковель-Берестя, а далі або через Граєво (до Кенігсбергу) або через Польщу (до Торуня й Данцігу).

Другий експортний напрям лісових товарів йшов на південь — до

²⁰) Експортним шляхам через Білорусь, що зєдпували Україну з Балтійським морем, пезяке значіння надавав і Б. Хмельницький, що в Старому Бихові (над Дніпром) установив навіть „вільний порт“ (Д о р о ш е н к о Д., Нарис історії України, II. Варш., 1933, ст. 119).

²¹) Endres, там же, ст. 686.

Чорного моря, а звідти морем до південної (Італія) і західньої Європи (Франція, Англія). Найбільшим місцем лісового експорту на Чорному морі була Одеса. Сюди ліс приходив і водою — з Дністра і залізницями — з Волині й Поділля, а також із Галичини, Буковини, і, навіть, із Румунії. Херсон також мав не мале значіння — в експорті палива, зокрема дров'яного вугілля.

Найбільше експортувалися соснові сортименти. Типовіші з них були: колоди різних розмірів (9—15 і 18—24 арш. завдовжки і 5—9 верш. завгрубшки), що йшли звичайно водою; тесаний матеріял: баль-англійський (4-кантовий брус від 18 футів \times 12 \times 12 дюймів), мауер-лати (тонший брус), шліпери (брус 9 фут. без 1 д. \times 10 \times 10 дюйм.), також шпали й телеграфні стовпи та інші; пиляний матеріял: дильси (планки 18 фут. \times 9—11" \times 2—3"), дошки різні.

Головніші дубові експортні матеріяли були: тесані плансони (від 18 фут. довж. \times 12 \times 13 дюйм.), ванчоси (3 — бічний брус від 14 фут. \times 12—14" \times 11—12"), шпали, різний колотий бондарський матеріял, як от мемельська (англійська) клепка (72' \times 6 \times 3"), піпа (60'), французька клепка (19—26 верш. \times 1.9—3 в. \times $\frac{2}{8}$ \times $\frac{5}{8}$ вершк.); цей дубовий матеріял через Одесу йшов у Францію та Англію. Грубий дубовий матеріял йшов, здебільшого, на Ригу та Петербург.

З Полісся екпортувалася також вільха, що йшла колодами 16—25 фут. завдовжки й 9—16 дюймів завгрубшки у горішньому кінці.

Ясень і клен у закордонному торгу мали другорядне значіння й екпортувалися кругляком.

До 1906 р. за кордон вивозився переважно круглий ліс (колоди) — на пильний матеріял і на фанеру, а також мемельська клепка, ванчоси, плансони — сортименти оброблені ручним способом. Після 1906 р., крім круглих, тесаних і колотих сортиментів, починається експорт матеріялів, оброблених машинним способом — паркет, фанера, бондарна клепка і т. ин. Частина лісової сировини, вивезена до Німеччини, поверталася до нас знову, але в обробленому вигляді.

Докладних даних про розмір вивозу українського лісу за кордон не маємо, бо існуючі дані розходяться між собою. Російські офіційні дані на 1900-ті роки подають ціну вивозу з Волині в 2,4 мід. карб., а з Поділля — в 0,32 мід. карб.²²⁾ Коли візьмемо під увагу, що з Волині вивозилася, головню, сосна, а ціну кубічного фута сосни приймемо в 25 коп., та що з Поділля вивозився дуб, якого ціну приймемо в 40 коп.²³⁾, то цей вивіз мав би виносити коло 9,6 мід. кубофутів соснового деревна і коло 800.000 куб. ф. дубового, разом коло 11.000.000 пудів. Російські дані²⁴⁾ подають на 1901 —

²²⁾ О лесах России. М-ство Землед. и Гос. Им., СПб. 1900.

²³⁾ Ціна кубічного фута грубого деревного матеріялу у скарбових лісах Полісся рівнялася від 3.7 до 25 коп. для сосни й від 6 до 25 коп. для дуба, а на Поділля для дуба від 6.4 до 19.6 коп. На київському ринку в 1913 р. соснова колода 9 арш. \times 4 верш., що мала 7.8 куб. фут. в обсягу, продавалася за 1.80—1.90 карб. (Орлов М. Лесная вспомогательная книжка. Петр. 1922), себто по 23.7 коп. за куб. фут. У Ліваві в 1913 р. кращі сортименти дуба продавалися по 75—120 коп. за куб. фут. Але в 1900-их рр. і на місці ціна дуба мусіла бути значно менша: отже, приймаємо її в 40 коп.

²⁴⁾ Лесное хозяйство РСФСР и перспективы его развития. Москва 1924, ст. 17.

1905 рр. розмір вивозу лісу через російсько-австрійський кордон, що мусів становити меншу частину вивозу з України в німецькі держави, в 4,1 міл. пудів. За цими ж даними в 1911—1913 рр. вивозилося через той же кордон пересічно по 11,000.000 пуд. річно. А втім, українські дані²⁵⁾ подають щорічний вивіз необробленого дерева, а також дощок, клепок і т. ин. через українські сухопутні та портові (чорноморські) митниці в рр. 1909—1911 в 7.968.000 пуд., але загальний біляне українського лісового закордонного торгу (вивіз через колишній державний кордон Росії) визначають тільки в 1.070.600 пудів, несподівано мале число, беручи на увагу, що довіз лісу на Україну із-за кордонів кол. Росії йшов не через балтійські порти й пруські митниці, а з Австрії й Румунії, з яких довіз лісу, за тим же джерелом, рівнявся тільки 173.300 пуд.

Отже, гадаємо, що вивіз українського лісу за кордони колишньої Росії перед війною не міг бути менше 10,000.000 пудів або коло 250.000 куб. м. чи коло 40.000 такс. саж.²⁶⁾ Ці числа не можна вважати за перебільшені, коли візьмемо на увагу, що за згаданими українськими джерелами, вивіз лісу 1909—11 рр. через українські сухопутні та портові митниці рівнявся пересічно 7.785.900 пудів та що за російськими даними вартість вивозу з Волині та Поділля з кінцем 1890-их років становила 2.720.000 карб., що відповідало приблизно 10,000.000 куб. футів дерева.

Як бачимо, ще в кінці XIX віку продовжувався той експорт нашого поліського лісу, що розпочався в XV віці. Але тепер він зовсім не був наслідком надміру лісу; навпаки — Україна потребувала довозити ліс у 25-кратній проти вивозу кількості. Цей експорт, щодо соснового лісу, був одним із явищ приватно-господарської системи лісового торгу, та наслідком особливостей тарифної системи і тільки в незначній мірі міг залежати від спеціальних експортних вимог із погляду якостей лісу. Навпаки, експорт дубового матеріялу стояв у звязку з особливо високими технічними якостями нашого дуба та спеціальним попитом закордонних ринків на цей матеріял. Цей останній, крім закордону, експортувався також і на Кавказ — у вигляді дубової клепки. Своє експортне значіння наш дуб, що його маємо досить і що в будівництві не потребується в такій масовій кількості, як шпилькові породи, посідатиме і в майбутньому. Головним же дефіцитовим лісовим матеріялом на Україні були й будуть пиляні й тесані сортименти сосни й ялини, що потребуються в будівництві, та дрібний копальняний матеріял, що його потребує гірнича промисловість.

Лісова промисловість. У початковий період розвитку фабричної й заводської промисловости ліс був тим географічним осередком, де скупчувалася ця промисловість. Так було на Україні і в Московщині, так було і в західній Європі.

Промисловість еманувалася від лісу тільки з часу розвитку залізничного транспорту та поширення кам'яного вугілля, як основного роду палива. До XIX в. дерево було єдиним родом палива, що давало можливість

²⁵⁾ Збірник статистичн. відом. по народ. господ. України, Київ, 1919, ст. 179.

²⁶⁾ Большевицька влада на Україні в 1921—22 році, в добу загальної неупорядкованости економічного життя планувала заготовити на Україні 22.410 такс. саж. експортного лісу (Лесная промышленность на Украине, Київ, 1922, табл. 3, до ст. 12).

переводити праці коло обробки металів, виробу скла, випалювання вапна і т. ин. Найчисленніші й найбільші металургічні осередки у середніх віках групувалися в горах Середньої Європи, що були найбільш заліснені на цьому континенті: Рудні гори, словацькі Татри були осередками металургічної промисловости аж до XIX в. і тільки з появою вугілля гірські ліси втратили своє значіння; при цьому букові деревостани, що до цього часу, даючи добре паливо, були найрегентнішими, раптом стали зовсім неприбутковими і замість бука головною лісовою породою ставала ялина. У лісах же зосереджувалися шкляні гуті — не тільки у нас на Поліссі, але й в інших частинах Європи; відоме богемське (чеське) шкло походить із лісостих Велетневих гір та їх передгірря і осередком шкляного виробництва в Чехії й досі лишаються старі місця осідку лісових гут. Багато інших промислових підприємств до XIX в. було звязано з лісовим паливом — випалювання вапна, тростинове цукроварство в тропічних країнах і т. ин.

Але ліс давав не тільки паливні засоби для різних галузів обробної промисловости: він сам із найдавніших часів давав матеріял для різних виробництв. Крім будинків та різних споруд, цілу низку хатніх потреб задовольнялося виробами з дерева. З винаходом нових виробних матеріялів дерево для деяких із цих виробництв утратило своє значіння, але місця осідку виробництв — уже не з дерева, а з інших матеріялів — залишалися иподі там же, де — серед лісових пуш — колись поєтавали деревні виробництва. Цікавим прикладом таких виробництв може бути, напр., виріб іграшок у Нюренберзі і Зонеберзі²⁷⁾. Ще перед 30-літньою війною сусежні гірські ліси дали тут основу добробуту місцевому населенню, що зайнялося виробом дерев'яних іграшок, виявивши в цій галузі виробництва велику винахідливість. Розвиваючися, це виробництво пізніше звернулося до папє-маше, до шкіри, до бляхи і т. ин., що заступили дерево. На півдні Німеччини, у Шварцвальді, у лісах та з лісів зродилося годинникарство і ще до XVIII в. годинники робилися з дерева. Тепер там же робляться точні кишенькові годинники з металю. — Так само у лісах французької Юри, у Сен-Кльоді, зродилося давно виробництво дерев'яних чоток та інших предметів побожности; пізніше, у звязку з поширенням уживання тютюну, тут стали виробляти дерев'яні люльки: коли ж виявилось, що практичніше виробляти люльки не з дерева, а з коріння верескових рослин, то Сен-Кльод став остаточно столицею цього виробництва — хоч матеріял для нього привозився з півдня. — Недалеко відси існує один із центрів виробництва целюльозних гребінців, що спочатку робилися також із дерева.

Ці приклади свідчать про нині забутий уже історичний звязок окремих галузів промисловости та дрібного виробництва з лісом — як із джерелом палива й географічним осередком промисловости та з лісовими промислами і деревним виробництвом — як початками чи предтечами деяких галузів продукції в її модерних формах.

В історичній перспективі подібне ж значіння належить і українським лісам та українському лісовому виробництву.

Лісову промисловість на Україні можна вважати за одну з найстарі-

²⁷⁾ Deffontaines P., L'homme et la forêt, Paris, 1933, ст. 94.

ших галузів промисловости — як не дивним видається таке твердження щодо малолісної України. Ще в XV—XVI вв. заготовлення не тільки лісової сировини та півфабрикатів (основі колоди, тесаний дубовий матеріал — ванчоси й півванчоси), але й виріб поташу, смоли та дьогтю переводилися в значних розмірах для експорту за кордон. Ці торговельно-промислові підприємства сильно розвинулися в XVII в., з Полісся поширившись в Лісостеп. та залишалися підприємствами для експорту ще у XVIII в. Концентрація великого землеволодіння за добу Гетьманщини супроводилася організацією зазначеного лісового виробництва на широку скалю, зокрема в поліській частині Чернігівщини. Ціла низка селищ повстала тут у зв'язку з організацією поташевих та смоляних заводів. Деякі з представників української старшини кінця XVII — початку XVIII вв. особливо визначилися під цим оглядом. До таких належить, напр., полковник Михайло Миклашевський, що з промисловими цілями закладав буди²⁸⁾. Розпорядженням Петра I було заборонено як заложення нових буд., так і експорт поташу, смольчугу й салітри, але цей промисел існував і далі і на його ґрунті розвинулося власне українське шкляне виробництво.

Значну ініціативу в розвитку лісового промислу виявили й деякі гетьмани. Зосібна це торкається гетьмана Кирила Розумовського, що, займаючися випалюванням і експортом поташу та щоглового дерева, збудував коло Батурина й „машинную фабрику“ або „машинную пильную мельницу“, себто добре уряджений лісопильний завод, що існував у році 1761²⁹⁾.

З початком XIX в. (1818) на Волині, в лісах Сангушка, повстала й паперова фабрика, що виробляла папір, як до писання, так — пізніше — й на пакування цукру. Ця Славутська фабрика була в Росії першою, що стала вживати на папір деревної маси (замість ганчірок — у 1860-их роках)³⁰⁾. Тут же біля Славуті, в Барбарівці, р. 1859 було уряджено хемічний завод, де вироблявся шпигинар, оцет, камфін для освітлення і т. ин.³¹⁾.

Давня лісова промисловість та лісоторговельні зв'язки з закордоном виробили на Україні ті промислові традиції і звички, що придалися у XVIII

XIX вв. при народженні й розвитку мануфактурної й фабричної промисловости. Одну з баз для останньої творили й ті контингенти промислового робітництва, що звільнялися при поступовому скороченню лісових промислів, зокрема — поташевої продукції³²⁾. Розвиваючися спочатку якраз у лі-

²⁸⁾ За Генерального слідства про маєтності Стародубського полку старожили оповідали так, напр., про повстання одного села: „Буда Новая Михайлом Миклашевским в его лесу, не к подданической службе, але ку поташному и шмалцужному делу, поселена, и як за Михайла Миклашевского, так за сына его Андрея Миклашевского, до запретительных указов, мы жители оной Буды, з найму на той же будѣ поташ робили“. (Оглоблин А. П., Проф., Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине, 1925, Київ, ст. 34).

²⁹⁾ Оглоблин А., там же, ст. 146—7.

³⁰⁾ Целюльозу, як сировину для виготовлення паперу, винайдено в Англії р. 1853.

³¹⁾ Оглоблин А. П., Очерки ист. укр. фабрики. Предкапиталистическая фабрика Київ, 1925, ст. 201—2.

³²⁾ Давня поташева й шкляна промисловість сиріяла розвиткові суспільної веретви промислового робітництва з загальним навичками до організованої праці в фабричних під-

сових частинах, фабрична промисловість знаходила тут як матеріал для фабричних будівель та паливо, так і вільне промислове робітництво. Ще в 1-ій половині XVIII в. саме в лісистій Чернігівщині (у Стародубському полку) повстають перші на Україні мануфактури (полотняні) — Почепівська, Шептаківська й Топальська (1726—31). на Чернігівщині ж будується Шостенський пороховий завод (1736), недалеко від Полісся, на території Прилуцького полку, повстає перша суконна мануфактура (рясківська, 1737), ще раніше така сама мануфактура будується в Путивлі (1719)³³). У першій половині XIX в. вже досить розвинена обрібна промисловість зосереджувалася також у лісистих частинах України, як про те вже було згадано раніше.

Отже, лісова промисловість була, до певної міри, предтечею, піонером мануфактурної й фабричної промисловости на Україні. З виснаженням лісів та з розвитком нових галузів добуваючої й обрібно-промисловости значіння лісової промисловости сильно упало — як абсолютно, так і релятивно. Але найстарші лісові виробництва — випалювання поташу та гонка смоли — в лісистих частинах України існували ще й у 1870-х рр. хоч за розміром підприємств вони були вже дуже скромні. Так р. 1873 на Волині було 22 поташеві заводи з 109 робітниками і з продукцією на 17.658 карб., на Поділлі — 5 поташевих заводів із 8 робітниками й з продукцією на 1200 карб.³⁴); були такі заводи й на Чернігівщині. Тоді ж було смоляних заводів: на Київщині 7 із 33 робітниками і здобутком 27.547 карб., на Волині 39 заводів із 222 робітниками і здобутком 80.582 карб.; багато смоляних заводів було й на Чернігівщині. Але р. 1912, себто 40 років пізніше, деревної смоли й дьогтю по всій Україні було вироблено тільки 5.000 пудів на 5.000 карб. та шпигинару на 2.000 карб.; того ж року було вироблено поташу на 40.000 карб.³⁵).

Занепад давніх галузів хемічного перероблення дерева — поташництва, смолокуріння, дьогтівництва, вугільництва і т. ин. — та збільшення попиту на прямий продукт лісу — дерево, як будівельний і виробничий матеріал та як паливо, супроводилися й перебудовою лісового промислу. З хемічних виробництв лісова промисловість переходила на механічне оброблення дерева. З підприємств хемічного перероблення дерева набирала деякого значіння нова — паперова промисловість, механічне ж оброблення дерева розвинулося, головню, в тартаковій промисловості.

Тартаки примітивного уладження існували при млинах іще в XVI—XVII в. в. Ліпше, цілком на фабричний зразок, влаштовані тартаки повставали значно пізніше: згадана вже „машинная шильная мельница“ гетьмана Розумовського коло Батурина була збудована з кінцем 1750-их рр. Але розвиток лісопильної промисловости поступав дуже повільно і ще в кінці

підприємствах. У поташевих і шкляних підприємствах ще за кріпацтва робітництво на 40 до 50% складалося з вільнонаємних людей, що проф. Оглоблин ставить у зв'язок із спеціалізацією, себто з професіоналізмом робітників (Предкапіталістич. фабрика, ст. 187).

³³) Оглоблин А. П. Мануфактура в Гетманщині, стор. 46.

³⁴) Подольницький С., Ремесла и хвабрики на Україні, Женева 1880, ст. 101.

³⁵) Збірник статистичних відомостей по народньому господарству України, Київ 1919, ст. 126, 128.

ХІХ в. дуже значна частина лісу розпилювалася ручним способом і була поза фабричним виробництвом. Так, р. 1892 в цілій Росії було 617 тартаків із продукційністю приблизно на 20 мільйонів карбованців³⁶⁾, що становило коло 9% вартості всього споживаного пиляного лісу. Тільки з початком ХХ в. механічне оброблення дерева стало інтенсивніше поширюватися. Року 1900 всіх підприємств для механічного оброблення дерева (втім і тартаків) на Україні було 182 з продукцією в 10.812.000 карбованців (в евр. Росії 1.430 з продукцією 97,8 мільйонів карбованців), а в р. 1912 їх кількість збільшилася до 274 з продукцією в 18.132.000 карбованців (в евр. Росії 2.032 з продукцією в 174,6 мільйонів карбованців)³⁷⁾, — отже, збільшення на 51% за кількістю підприємств і на 68% за вартістю виробництва.

Стан лісової промисловості на Україні перед війною характеризують такі основні моменти: заготовлення лісу, як у скарбових, так і в приватних володіннях, переводили окремі, часто дрібні підприємці, здебільшого жиди, що, купивши ділянки лісу з торгів, розробляли їх і лісовий матеріал та дрова продавали на внутрішніх ринках, а коштовніші сортименти збували як експортний матеріал. Тільки в деяких скарбових і удільних лісництвах та в більших приватно-власницьких лісах ліс розроблявся господарським способом, і то, здебільшого: на спеціальні завдання — для залізничного будівництва, для цукрової промисловості та для задоволення інших загальних потреб народною господарства, а також для експорту.

Загалом, лісова промисловість на Україні не привертала до себе уваги урядових чинників і не користувалася якоюбудь спеціальною підтримкою з боку уряду — як то було наприклад із цукровою промисловістю. Не маючи можливості користуватися дешевим кредитом державного банку, залишена на власні сили, лісова промисловість мала дрібний характер і її представники працювали, не об'єднуючися в більші лісопромислові фірми з притягненням закордонних капіталів, як то було, наприклад, на півночі Московщини. Умови залізничного транспорту також мало сприяли доброму розвитку лісової промисловості: транспортуванню сировини заважали як високі тарифи, так і обмеженість вагонів на станціях Полісся, де колоди, призначені для тартаків півдня України, довго залежувалися, чекаючи своєї черги. Тому, головним шляхом транспорту лісової сировини на Україні все лишався Дніпро, над яким і були розташовані осередки тартакової промисловості — аж до безлісного півдня України.

Деревообрібна промисловість України складалася з двох основних груп підприємств: 1. лісопильних заводів або тартаків і 2. деревовирібних фабрик та майстерень.

Найбільшу питому вагу щодо вартості вироблених продуктів мала тартакова промисловість, яка перед війною продукувала більш 1 мільйон кубічних метрів пиляних матеріалів (у 1912 році було вироблено 46.540.000 кубічних футів пиляних матеріалів³⁸⁾, або 1.317.790 куб. м.). Ця промисловість була

³⁶⁾ П р е с с А.. Лѣсопильное производство, Энци. слов. Брок. Ефр. вып. 35 — 1896 г., ст. 162.

³⁷⁾ Збірн. стат. відом. по нар. господ. України, ст. 157 і 155.

³⁸⁾ Там же, ст. 118—19.

зосереджена понад Дніпром і працювала на поліському лісі — частинно українським, частинно білоруським. Особливість організації дніпрозської тартакової промисловости полягала у відділенні операцій по лісовому торгу від операцій розпилювання. Торговлю як сировиною, так і обробленим лісом провадили незалежно від лісонильних підприємств — власники лісових складів; останні давали ліс для розпилювання на чужі тартаки.

Кількість і розмір більших (фабрично-заводських) підприємств для механічного оброблення дерева перед війною за губерніями видно з таких даних за 1912 р.³⁹⁾:

Губернії	Кількість підприємств	Кількість робітників	Продаж виробів на суму (тис. карб.)
Волинська	66	2.002	2.723
Київщина	62	1.805	2.036
Чернігівщина	38	1.435	2.653
Поділля	6	120	179
Полтавщина	13	557	2.803
Харківщина	10	673	778
Катеринослав.	23	735	1.570
Херсонщина	45	2.568	5.221
Таврія	2	66	168
Разом	274	10.119	18.132

У відношенні до всієї фабрично-заводської промисловости України

9.5% 3.2% 1.8%

У відношенні до лісової промисловости кол. Європ. Росії

13.5% 10.0% 10.4%

Як бачимо, існувало два осередки лісової промисловости: Полісся й Степ, а в останнім особливо високою продукцією визначалася Херсонщина: як числом робітників, так і вартістю виробів вона перевищувала всі інші губернії. Це пояснюється як зразковим урядженням і високою силовою потужністю херсонських тартаків, так і розвитком спеціальних деревовирібних підприємств, що працювали в Одесі на привозній сировині. Іде мова про коркові та корко-ізоляційні підприємства, що одержували морем корок із Альжиру й Португалії; силова потужність цих одеських заводів (трьох) рівнялася разом коло 250 кінських сил, а кількість робітників підносила до 3.000⁴⁰⁾. На Катеринославщині основним осередком лісової промисловости був сам Катеринослав. Звертає на себе увагу велика продукція Полтавщини; її осередком був Кременчук із значною кількістю тартаків (9).

Перед війною, у порівнянні з 1900-им роком, механічна обрібка дерева досить сильно розвинулась, що видно з такого порівняння по 9-их українських губерніях⁴¹⁾:

³⁹⁾ Там же, ст. 155.

⁴⁰⁾ Лесн. пром. на Укр., 1922, ст. 58.

⁴¹⁾ Збірн. стат. відом. Укр., 1919, ст. 157.

	Кількість підприємств	Кількість робітників	Продаж виробів на суму
1900 рік	182	7.335	10.812
1912 рік	274	10.119	18.132
Збільшення у %	51%	38%	68%

Але порівнюючи темп цього розвитку з темпом розвитку всіх галузів фабрично-заводської промисловости України за той самий час, мусимо признати, що механічна обрібка дерева відставала в своєму розвитку від інших галузів промисловости. Щоправда, механічна обрібка дерева перевищила інші галузі фабрично-заводської промисловости щодо темпу зросту кількості підприємств і тільки дуже незначно відстала від цих підприємств з огляду темпу зросту кількості робітників, але значно відстала щодо відсотку вартости продукції, як то видно з таких змін відношення лісової промисловости до всієї фабрично-заводської промисловости на Україні за вказану добу: механічна обрібка у відношенні до всієї фабрично-заводської промисловости України становила відсотків:

	Щодо кількості підприємств	Щодо кількості робітників	Щодо вартости продажу виробів
1900 рік	6,5%	3,5%	5,3%
1912 рік	9,5%	3,2%	1,8%

Низький темп розвитку лісової промисловости за вказану добу видно ще й з того, що за цю добу вартість лісової сировини зросла, як то ми вже раніше вказали, на 48% і тому збільшення вартости виробів лісової промисловости від 1900 до 1912 р. на 68% тільки в незначній мірі може бути віднесене на збільшення кількості чи якості продукції.

У відношенні до лісової промисловости всієї кол. Европ. Росії лісова промисловість України за вартістю виробництва становила в р. 1900 — 11,1% а в р. 1912 вже менше — лише 10,4%. Коли взяти на увагу, що площа лісів України перед війною становила 4.369.200 десятин, а для решти кол. Европ. Росії лісова площа рівнялася 145.532.800 дес. (за Івановським), себто, що лісова площа України становила тільки 3% лісової площі кол. Европ. Росії, то 10-відсоткова участь України в лісовій промисловості кол. Европ. Росії наче б говорить про значний, релятивно в три рази інтенсивніший, розвиток лісової промисловости на Україні. Але такий висновок не був би правильний, бо лісокористування у Московщині не було поширене на всі її лісові площі. Правильніше взяти для порівняння не загальну лісову площу, а фактичний розмір лісокористування, хоч на жаль відповідні дані маємо тільки для скарбових лісів. Як ми вже сказали раніше (т. I, табл. 8), в 1913 р. на Україні було вирубано 623.813 куб. с. деревини, а в решті Европ. Росії 7.312.687 куб. с., себто на Україні 8%, а в інших районах 92%. Коли взяти ще на увагу, що ціна на ліс на Україні була майже подвійно вища, як у інших частинах кол. Росії, то 10-ти процентова участь України в лісообрібній промисловості кол. Росії говорить не про більшу інтенсивність, а навпаки, про релятивну відсталість лісової проми-

словости України від загальної російської. Про недостатній розвиток механічної обробки дерева свідчить відсоткове відношення обробленої маси дерева до загальної кількості спожитого дерева, як то побачимо далі.

За характером виробництва підприємства деревообробної промисловости можна віднести до двох основних груп: 1. тартаки і 2. деревовирібні фабрики й майстерні. Докладніший поділ цих підприємств видно з наступної таблички, де подано дані про фабрично-заводські підприємства за 1912 рік⁴²⁾.

ТАБЛИЦЯ 2.

Підприємства деревообробної промисловости на Україні в 1912 р.	
В и р о б и ц т в а	Кількість підприємств Кількість робітників.
1. Тартакове (лісопильне)	195 5.421
2. Фанер різаних та пиляних	8 806
3. Столярно-мебльове й виробів із фанер	19 580
4. Тахльове (паркетне) та столярно-будівниче	23 1.085
5. Токарних і фігурних виробів	2 52
6. Шпильок до чобіт, сірникової соломки та коробочок	4 208
7. Бондарне	6 89
8. Скринь та ящиків	9 309
9. Коркових виробів	4 1.466
10. Виробів із лозини, лубу, драні, мачули й соломи	1 35
11. Коліс, дуг та інших виробів	1 23
12. Інших виробів	2 45
	Разом: 274 10.119

Як бачимо, серед більших підприємств деревообробної промисловости домінуюча роля належить лісопильним, на які припадає 71% від кількості підприємств і 54% від кількості робітників. Цю домінуючу ролю тартакової промисловости видно також із суми продажу її виробів: із загальної суми 18.118.000 карб. продажу виробів механічного оброблення дерева в 1912 р. на 477 підприємств⁴³⁾ на лісопильні вироби та фанеру (268 підприємств) припадало 11.215.000 карб., або 62%.

Лісопильні заводи України за їх географічним положенням та за способом забезпечення сировиною можна поділити на дві основні групи: 1. поліські та 2. південно-дніпровські. Перші були забезпечені сировиною і могли працювати регулярно, але по боці других було краще технічне устаткування і вони давали фабрикати ліпшої якості. Тому в роках великого сплаву лісу по Дніпру південні тартаки, що краще утилізували сировину, були небезпечними конкурентами для поліських. Але в несприятливі для сплаву роки південні заводи мало працювали, а иноді й бували примушені на якийсь час закриватися.

⁴²⁾ Там же, ст. 107.

⁴³⁾ Там же, ст. 118—19.

Коли взяти на увагу головні підприємства для механічного оброблення дерева, а саме: тартакове, фанерне й паркетне, то загальна кількість переробленого ними дерева визначиться в таких розмірах. У 1912 році на Україні було вироблено пиляного матеріалу 46,540.000 куб. футів або 1.317.790 куб. метрів; крім того 58,029.000 квадр. ф. фанери, що за обсягом рівняється приблизно 10.908 кв. метр. та 6,206.000 кв. ф. паркету, що за обсягом рівняється приблизно 17.470 куб. м., а разом 1,346.168 куб. метр. або кругло 1.350.000 куб. м. Взявши на увагу, що при обробленні дерева одержується коло 40% відпадків, вираховуємо масу обробленої сировини в 2.250.000 куб. м. При 10,5 міл. куб. м. видачі дерева з власних кової сировини (крім дров) із Білорусі та Московщини, вирахована кількість лісів та при додатковім довозі приблизно коло 3 міл. куб. м. деревної ужиткості дерева, обробленого на лісотехнічних заводах України в півфабрикати та фабрикати, становитиме коло 16%, себто коло $\frac{1}{6}$ всієї сировини, що її одержувала Україна.

Щоправда, в наші розрахунки не увійшли різні вироби з дерева, як от меблі, ящики, клепка, столярно-будівельні вироби, токарні вироби, сірникова соломка, дуги, обіддя і т. ин. Але, з одного боку, для деяких із цих виробів непотрібно багато деревної маси, а з другою, вони вироблялися почасти з тих же пиляних матеріалів, що вже увійшли в розрахунок.

Таким чином, приблизно $\frac{5}{6}$ лісу не було об'єктом перероблення на фабриках і заводах. Ця решта деревної маси почасти йшла на дрова, почасти оброблялася чи перероблялася ручним чи доморобним способом для заспокоєння будівельних та різних господарських потреб, і, нарешті, частина в сировому вигляді вивозилася за кордон.

Крім дощок, фанери й паркету, на тартаках вироблялися також бруси, лати, шпалы, клепка, гонт, дрань. Серед деревовирібних фабрик та майстерень найбільшу продукцію за вартістю давали мебельні, й столярні (в р. 1912 більш як на 700.000 карб.), ящикні (326.000 карб.) та бондарські (108.000 карб.), а з привозної сировини — фабрики коркових виробів (2.836.000 карб.).

Бондарство особливо розвинулося на початку 70-х років у звязку з розвитком нафтової промисловости, але скоро після того упало внаслідок удосконалення наливного перевозу в суднах і вагонах головних продуктів нафтової промисловости (нафти, нафтових відпадків та смазовил). Слідом за нафтовою промисловістю до цього ж способу перевозу перейшла і спиртова промисловість. Немалого удару зазнало бондарство і від успіхів бляшаного виробництва, бо значні кількості нафти стали відсилати до Персії й Туреччини в залютованих бляшанках замість дерев'яних бочок. Але сталими споживачами дерев'яного посуду залишилися винарство, пивоварство й цементове виробництво. Бондарських виробів потребувало завжди й хатне господарство.

На деревовирібних підприємствах вироблялися також: шкільне приладдя, токарні вироби, колодки й шпильки до чобіт, дерев'яні закаблуки й постолы, сірникова соломка й коробочки для сірників, багетти, іконостаси

й божниці, вироби з лози, лубу й драні, дуги й обіддя, обценьки, друкарське приладдя, кора молота дубова та інше.

Існували також підприємства для виробу деревної маси та хемічної обрібки деревна, але у дуже невеликій кількості. До них належало виробництво: смоли й дьогтю, шнигинару, деревної маси білої й бурої та картону з них. У р. 1912 їх загальна продукція була 342.000 пудів, а вартість проданих виробів 163.000 карб.

З лісовою сировиною зв'язане існування й сірникових фабрик, що розвивалися головню в лісистих частинах. Найбільше таких фабрик було на Чернігівщині, яка з кінцем XIX в. займала друге місце в Росії і в р. 1897 виробила 24,4 мільярдів сірників⁴⁴⁾. Перед війною, р. 1912, на Україні було 16 сірникових фабрик із 4.996 робітників та з продукцією в 54.390 мільонів штук сірників. Ці фабрики за губерніями були розташовані так⁴⁵⁾:

Волинь	1	з продукцією	815	мл. шт.
Київщина	5	..	2.454
Чернігівщина	8	..	49.835
Поділля	1	..	754
Херсонщина	1	..	732

Найбільшою продукцією відзначалася Чернігівщина, що виробила коло 92% сірників. Звертає на себе увагу дуже мала кількість сірникових фабрик на лісистій Волині.

При малому розвитку деревномасових підприємств (р. 1912 — 256 тис. пудів) на Україні було добре розвинене паперове виробництво, що працювало, головню, на деревній масі, експортованій з Польщі. Так, р. 1912 було продано паперових виробів на 4,3 мільярдів карб.⁴⁶⁾, що становило коло 1/3 прибутку від виробництва в кол. Росії. Найбільше цих підприємств було зосереджено на Волині, Київщині та Херсонщині.

Продукцію деревообрібних фабрично-заводських підприємств доповнювало доморобне (кустарне) деревне виробництво. Подаємо головні відомості про предмети цього виробництва та кількість виробників.

В рр. 1910—13 доморобним виробництвом у 8 українських губерніях було зайнято коло 433 тисяч чоловік, з чого найбільше займалося обробленням волокна — 162,3 тис. (37%), дерева — 88,3 тис. (20%) та шкіри — 80,6 тис. (19%), на решту виробництва припадало 101,8 тис. доморобників (24%)⁴⁷⁾. Як бачимо, оброблення дерева займає друге місце за кількістю доморобників, які становили 20% усіх виробників. Доморобні деревні промисли були найбільше поширені на Поліссі і в Лісостепу.

Найголовнішими доморобними деревними промислами за кількістю працівників були виробництва, зв'язані з возівництвом, бондарством та ме-

⁴⁴⁾ Росія, Енцикл. Словн. Брокг. и Ефр., вып. 54 — 1899 р., ст. 313.

⁴⁵⁾ Збірн. стат. відом. по нар. господ. Укр., ст. 147—48.

⁴⁶⁾ Там же.

⁴⁷⁾ Флоринський М., Кустарні промисли на Україні. Кустарна промисловість України, за редакцією С. Зарудного. Харків—Київ, 1923, ст. 9.

більництвом — цими промислами було зайнято коло 60% усіх деревних доморобників на Україні. Багато займалося також лозовим виробництвом (коло 20%).

Положення окремих категорій виробництв характеризують такі дані:

Виробництвом коліс, об'їздя, бричок, возів, саней і т. п. займалося (1913) коло 16.000 чоловік, а саме: на Волині 3.147, на Чернігівщині 2.896, на Поділлі 2.538, на Київщині 2.441, на Харківщині 2.141, на Полтавщині 2.004, на Херсонщині 401 і на Катеринославщині 423.

В 1910—1913 рр. було зареєстровано до 19.000 бондарів-доморобників. Головні райони цього виробництва — Волинь (7.647) та Чернігівщина (3.211), де було скупчено 45% усіх бондарів. Менше був розвинений цей промисел на Поділлі (1.810), Харківщині (1.658), Київщині (1.676), Полтавщині (1.335), Херсонщині (1.039) та Катеринославщині (423). Ще в дореволюційні часи був помітний занепад цього промислу, викликаний по деяких районах відсутністю сировини, що її експортувалося за кордон (Сивки. Остер. повіту на Чернігівщині, де виробництво зовсім завмерло).

Виробництво лопат і грабелів було зареєстроване майже виключно на Поділлі (7.375 виробників).

Виробництво дерев'яного посуду, ложок і т. ин. було зосереджене на Поділлі (2.215) і Волині (1.872). По інших губерніях це виробництво не було розвинене і налічувало небагато доморобників.

З виробництва меблів в 1910—1913 рр. жило до 17.000 чоловік, при чім найбільшого розвитку воно досягло на Харківщині (6.017), Херсонщині, Полтавщині та Чернігівщині.

Лозове виробництво було зареєстроване (1910—1913), головн. в чотирьох губерніях: Чернігівщині (5.537), Волині (6.391), Поділлі (1.993) і Харківщині (1.606). Усього в цьому промислі було зайнято близько 17.000 виробників. Головні райони — Остерський повіт на Чернігівщині (4.519) і Харківський та Купянський повіти на Харківщині. В лозовому виробництві широко використовувалася жіноча праця; так, на Чернігівщині було зайнято 2.227 жінок, себто більшою 40%; дитячої праці там таки було зареєстровано 8%. Ці виробники працювали переважно на приватного скупщика, що не тільки закупував їх продукцію, але й постачав їх сировиною. Вироби — меблі (Чернігівщина, Катеринославщина, Харківщина), коні, кошики і т. ин.

Виробництво скринь було сконцентроване, головн. на Волині (1.226); в інших губерніях цей промисел був не дуже розвинений або становив частину теслярського.

Це — головні промисли по обробці дерева. Решта — виробництво віялок, гребінців і т. ин. — не мала такого великого значення й налічувала небагато виробників. У деяких місцях доморобним способом вироблявся навіть паркет (Новгород-Волинський повіт на Волині)⁴⁸). На Поліссі були поширені також дрібне смолокуріння й гонка дьогтю.

⁴⁸) Селиванов А., Вольмиская губ., Энцикл. сл. Брокг. и Ефр., вып. 13 — 1892.

Оцінюючи загально передвоєнний стан деревообрібної промисловости на Україні, не можна не признати, що вона дуже неповно використовувала запаси та якості деревної сировини України, що стоїть, звичайно, у звязку з загальним станом економічного розвитку та потреб України.

Роля дров'яного палива, що домінувало на початку XIX віку, в значній мірі визначаючи як місце осідку, так і можливості розвитку промисловости, з бігом часу сильно змінилася і, починаючи з другої половини XIX в., значіння цього палива для фабричної та заводської промисловости все більше падає: його заступає кращий рід палива — кам'яне вугілля. Здобування вугілля протягом останніх 40 рр. XIX в. на Донеччині збільшується майже в сто разів (1858 р. — 4.5 міл. пудів, 1897 р. — 412.5 міл. п.). На зменшення потреби в дровах у двох останніх десятиліттях XIX в. вплинув і розвиток нафтової промисловости, що дала догідний продукт для урухомлення машин на фабриках та заводах, а також на пароплавах (Волзький та Каспійський басейн).

Разом із тим, поступове обезліснення та збільшення потреб у будівельних та виробних матеріялах спонукували до щораз різноманітнішого та раціональнішого використання лісової сировини. Ті сортименти лісу й ті лісові породи, що раніше споживалися як паливо, набрали значіння будівельного й виробного матеріялу. При розробленні грубого лісу все тонші частини залишалися як дров'яні відпадки, мягкодеревну вільху розроблялося на дошки й фанеру, з дров'яної берези вирізували також фанеру, з невеликих відрізків дуба, берези й осики виробляли клепку, з дров'яних шматків граба вирізували й виточували частини до машин, держак до пристроїв і т. ин. Загалом межі ужитковости дерева дуже широкі і тільки незначну частину його можна вважати непридатною ні на що инше, крім як на паливо. До таких його частин належать: шні (крім шнів шпилькових дерев, з яких гонять смолу, дьоготь, шингитар і т. ин.), кора (крім дубової та лозової, що дає гарбники; березової, з якої гонять дьоготь, і т. ин.), гілля і хмиз та поцсовані гнилиною стовбури. Усе инше може йти на фабрики й заводи: лісопильні й фанеропильні, клепкорізнні й гонтові, тахльові (паркетні), мебльові, столярні й токарні, кошикарні, заводи деревної вовни, деревної маси, парні — де гнеться обідця на колеса, смолокурні й инші заклади хемічного перероблення деревна та ин. Отже, хіба тільки невелика частина продукції наших лісів могла б йти на паливо, решту можна було б переробити й обробити як на предмети заспокоєння багатьох потреб хатнього господарства, громадського вжитку, промисловости та инших внутрішніх потреб країни, так і на експорт.

Крім головних наших порід: сосни й дуба, багато ужиткового деревна на виробництво предметів внутрішнього вжитку та експорту можуть дати всі наші породи — і такі, як ясень, берест, ільм, вяз, клен, явір, липа, і такі, як граб, береза, осика, верба й лози.

Наша передвоєнна фабрично-заводська лісова промисловість була більш-менш розвинена лише в лісопильній галузі, що давала півфабрикати, що ж торкається готових до вжитку деревних виробів, то фабрично-заводська промисловість брала ще тільки малу участь в їх продукції.

РОЗДІЛ II.

ЛІСИ Й ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО НА УКРАЇНІ ВІД ВІЙНИ 1914 РОКУ ДО ОСТАННЬОГО ЧАСУ.

3. Вплив війни і революції на стан лісів.

Рубанки лісу за війни. Війна 1914—1918 рр. для українського лісівництва стала початком нового періоду його життя. Еволюційний розвиток лісового господарства на Україні, що виразно позначився з початком ХХ-го віку в напрямі не тільки унормування лісокористування, але й окультурнення лісу та в тенденціях більшої чи меншої стабілізації лісових площ, припинився. Його перервали спочатку надмірні вимоги до лісу за часів війни з боку міст, промисловости та населення і спеціальні військові запотребування; пізніше — революція з її гаслами поширення землекористування та з анархією, що в ній ліси сталися цілком беззахисними, не тільки зробила наші ліси безгосподарними, але й викликала стихійну окупацію лісових ґрунтів під сільсько-господарські вжитки; врешті, за більшовицької п'ятирічки українські ліси перестали бути об'єктом правильного лісокористування, бо мусіли в першу чергу віддати всі свої запаси стиглого для вживання деревна на потреби різних плянувань — без усякого огляду на наслідки такого обезліснення. Отже, хоч які різнородні були мотиви, обставини й характер експлуатації українського лісу протягом всього останнього часу, починаючи з 1914 року, себто за війни, за революції й за большевицького панування, — але весь цей період українське лісове господарство йшло під знаком надмірности видач деревна з лісу, окупації лісових ґрунтів та погіршення культурного стану лісу. Загального вражіння регресу українського лісового фонду й українського господарства не усувають і не зменшують окремі заходи лісодослідного й лісокультурного характеру останнього часу.

Тому весь зазначений період не можна не зачислити до однієї стадії розвитку лісового господарства — до доби тимчасового регресу в організаційно-господарському й культурному стані лісів України.

Особливості лісокористування за часів війни зумовлювалися наступними моментами: 1. нагальним запотребуванням дерева на військово-будівництво та на різні виробництва, сполучені з військовими потребами; 2. необхідністю забезпечити паливом новоповсталі запальні військові приміщення та різні підприємства для виробу предметів військового забезпечення; 3. частковим переходом залізниць, міст, фабрик і заводів на дроваєне паливо; 4. пільговими та безплатними видачами палива родинам солдатів, покликаних із запасу в армію.

Значні кількості матеріялів, потрібних на шляхи й мости, що їх будувалося з стратегічними завданнями (навіть під Києвом), на окопи та на різні фронтів споруди, дров на паливо величезної кількості військових кухонь, пекарень, лазень — усе це вимагало рубанок поза плянами господарства у всіх лісах, що давали вигоду близької доставки. Такі ж рубанки переводилися для різних установа та закладів Військово-Промислового Комітету та Всеросійських Земського та Міського Союзів, що обслуговували військові потреби.

Значно збільшилися й місцеві потреби в дровяному паливі. Доставка вугілля за кордону та з Домбровського району з початком війни припинилася і це викликало збільшений попит на дрова — для забезпечення паливом залізниць, фабрик та населення. Транспортні труднощі на залізницях, що мали заспокоювати передовсім безпосередні потреби та завдання військові, не давали можливості вчасного й повного заспокоєння паливних потреб і в тих випадках, коли на копальнях, нафтових криницях чи на складах і малися запаси кам'яного вугілля чи нафти, і тому доводилося звертатися до місцевих джерел палива — до лісу. Залізниці, промислові заклади та міста все більше переходили на дровяне паливо і рубанки лісу провадилися, головним чином, під прапором заготовлення дров. Площі річного зрубу вже не могло вистарчити для заспокоєння паливних потреб, і тому в скарбових лісах було дозволено рубанку спочатку трирічного зрубу, а потім ще семирічного. Ці зруби продавалися не тільки без торгів, але й із зменшенням оцінки від 40% до 75% тим земським, міським та иншим громадським організаціям, що провадили заготовлення дров власним заходом. Приватним власникам було дозволено одноразову рубанку 10-літнього зрубу, коли експлуатація лісу провадилася за пляном господарства, і 5-літнього зрубу в тім випадку, коли ліс експлуатувався без пляну господарства.

Внаслідок всіх зазначених великих запотребувань на лісові матеріяли та паливо ліси почали вирубуватися без кінця й краю. Надмірна експлуатація лісових запасів особливо виявилася саме на українських землях із причини не тільки їх малолісности, але й їх сусідства з фронтом. Під самим Києвом, з стратегічних міркувань — для утворення площ обстрілу вирубувалися коштовні деревостани.

А втім, взагалі не можна сказати, щоб підчас війни ліс рубався на основі якихось плянів господарства. І розмір видач із лісу, і способи та порядок рубанок — усе робилося в порушення господарських плянів. Вирубувалося найкраще з того, що було потрібне й придатне, незалежно від лісівничих міркувань. І коли в одних лісових ділянках вирубувалася десятирічна пропорція, в других була необхідність вирубати ліс за 20 років наперед, а в інших — то й за 50 літ. Приватні власники, одержавши дозвіл вирубати десять річних зрубів наперед, звичайно вжили всіх заходів до використання такого дозволу.

За рубанку взялося багато організацій: військові, залізничні, земські, міські, військово-промисловий комітет, окрема нарада по паливу в особах різних уповноважених. В негайному порядку заготовлявся і будівельний, і вирібний ліс, при чім багато молодняків було вирубано на окопні та інші військові потреби. Самі рубанки, що їх часто провадили невмілі та незаці-

жавлені лісокультурним станом лісу особи, в багатьох випадках мали характер негосподарних. Вибиралося те, що було краще, і виріджений ліс залишався в складі таких порід і дерев, що ні за лісокультурною, ні за технічно-господарською вартістю їх не слід було б залишати надалі; такий ліс вже не міг дати доброго в кількісній і якісній відношенню приросту — і через свою вирідженість і через кепський склад. При таких неодоладних, а то й хижацьких вирубах часто не додержувалося найелементарніших вимог щодо способу й порядку рубанок: залишалися пні височиною в 1—2 арш., верхні гілля й тріски не прибиралися й були розкидані по всьому лісі, даючи в соснових поростах добру поживу так небезпечним пожегам. Високі пні, недбало зрубані, розщеплені, легко заражувалися гнилюю, що передавалася й новому поколінню паростового лісу. Вони ж давали поживу й захист деяким породам шкідливих комах, що, розмножившись, потім не тільки загрожували лісові більшими чи меншими шкодами, але місцями й дійсно багато зашкодили.

Загальна недостатність, а водночас і значне ослаблення транспортних засобів спричинилися до того, що ліси для вирубу шукалися взагалі ближче до сплавних річок та до залізниць. Міста шукали їх біля міст, військові організації — біля місця споживання, різні підприємства — де найближче. Внаслідок цього всі рубанки зосереджувалися біля залізниць, річок, міст та в окремих районах споживання. Коли ж дров'яного лісу, що потрібувався у великій кількості на паливо, в цих місцях не вистарчало, то на виготовлення палива там же рубався будівельний та вирібний ліс. Великі площі такого коштовного будівельного лісу, що був окрасою міських околиць, за часів війни було вирубано на опалювання багатьох міст. Такими вирубами обезбарвлено й ближчі та дальші околиці столиці України — Києва та його літовищ¹⁾.

Ми не маємо даних щодо розмірів рубанки лісів за добу війни. Але в тих лісових ділянках, що для експлуатації були найзручнішими через своє положення понад річками, залізницями чи коло місць споживання, було вирубано коло 50—30%²⁾. А деякі ділянки й цілком було зрубано²⁾. З другою боку, у відлеглих від шляхів транспорту та від місць споживання ділянках лишалися невикористаними чергові зруби.

Як значно збільшилося в часи війни споживання дров'яного палива, показують такі дані щодо спожитого на 55 залізницях кол. Росії різного роду палива³⁾:

¹⁾ Очевидно, значне й стале спустошення лісів у київських околицях примусило врешті — тільки в 1934 році — владу УСРР видати таку заборону: 1. заборонити будь-кому без спеціального дозволу РНК провадити рубку лісу в 50-кілометровій зоні навколо Києва; 2. зобов'язати державні лісові органи, київський обл. виконком та відповідні районні виконкомітети встановити догляд за виконанням цієї постанови, притягаючи всіх винних у порушенні її до судової відповідальності. „Вісті“, з 24 серпня 1934 р. (за „Ділом“, 31. VIII. 1934).

²⁾ Колесників О., проф., Лісова справа в народньому господарстві і шляхи її відродження на Україні. Земельник, 1924, листопад, Харків, ст. 28.

³⁾ Лесное хозяйство РСФСР и перспективы его развития. Труды Земляна, вып. VIII, Москва, 1924.

Роки	Камянний вугіль міль. пуд.	Нафта міль. пуд.	Дрова тис. куб. саж.
1913	556.6	109,7	899,0
1915	676.6	137.1	1.357.0
1916	672,2	169.0	1.616.0

Як бачимо, в 1916 році залізниці споживали майже вдвоє більше дров'яного палива, ніж у році 1913. Ще значніше мали збільшити споживання дров промислові підприємства та міста, що в своєму розпорядженні не мали транспортних засобів.

Рівнобіжно із збільшенням експлуатації скарбових лісів їх прибутковість зменшувалася⁴⁾, а лісокультурний стан погіршувався. Перша обставина зясовується зменшенням продажних цін лісу, що видавався як за такою, так і з зменшенням таксових цін, а друга обставина стояла у зв'язку з покликанням до війська службового персоналу лісництв, — лісничих і лісової сторожі, погіршенням умов охорони лісів та величезним збільшенням площ зрубів. Частина фахового персоналу було призначено також для керівництва рубанками і розробленням лісу у зв'язку з потребами фронту й заплалля.

Ліс і революція. Одною з жертв революції завжди бував ліс, що за кожного періоду безвладдя робився беззахисним і в добі народної скрути ставав далеко більше необхідним, як у час спокійного добробуту. На значних площах було знищено ліси у Франції в часи Великої Революції. До цього нищення спричинився, як то буває за часів кожного захитання державної влади, масовий наступ на безборонний ліс всього селянства, що кинулося навипередки брати з лісу все, що тільки було приступне. Пізніше до цього нищення приклали своїх рук і спекулянти, що за безцінь купували й нищили конфісковані й вивласнені ліси шляхти й церков та монастирів. Не можна вірити тим цифровим оцінкам розміру вирубаного у Франції протягом 1789—93 рр. лісів, що їх за цей період подається, а саме 3,5 мільон. га: виконання таких рубанок за короткий час не було б можливе й технічно⁵⁾. Але, у всякому разі, ці рубанки вільно поширилися по цілій Франції й, подібно як і за большевицької влади у нас, служили для селянства засобом здобуття коштів на оплату високих податків.

Якихсь більш-менш докладних відомостей чи цифрових даних про розміри рубанок у нас за часів війни та революції ми не маємо. Але, у всякому разі, їх площа перевищує 450.000 гектарів⁶⁾, себто 13% усієї лісової площі або не менше 10-ти річних зрубів. Рубанки з початком революції стали набирати щораз більш анархічного характеру, внаслідок як іще дальшого збільшення пошиту на ліс, так і ослаблення влади. Коли за часів війни, при існуванні ще всіх органів державної влади та обов'язковості всіх зако-

⁴⁾ Року 1915 лісових прибутків по кол. Росії було 68.602.299 карб. — в порівнянні з 1914 р. менше на 12.820.504 карб. Там же, ст. 44.

⁵⁾ За 12 років, від 1791 до 1803 р., площа лісів у Франції зменшилася з 9,589.809 га до 9,117.866 га, себто на 471.943 га. У нас приблизно таким темпом зменшувалися лісові площі за спокійного часу. Але руйнація лісів виявляється не тільки в оберненні їх у нелісові вжитки, а ще й у виснаженні їх лісових запасів та, взагалі, у погіршенні їх стану.

⁶⁾ Вісті, Харків. ч. 241. 21. X. 1927.

нів і розпорядків, рубанки лісу фактично хоч почасти (а з формального боку без яких-будь заперечень) нормувалися плянами господарства і, таким чином, вводилися хоч у деякі рямці порядку — підчас революції навіть рубанки на легальні цілі стали переводитися з порушенням плянів господарства, — і траплялися випадки, що такі рубанки починалися без усяких дозволів лісової адміністрації. Лісові заготівлі розпочиналися безпосередньо від залізниць і повстала навіть думка про необхідність вирубки одноверстової смуги поздовж залізниць. Раціональне використання деревна було занедбано і в дрова йшло до 89% розробленого лісу, а на лісові матеріали тільки 11%⁷⁾.

Ще більше руйнації в ліс внесли самовільні рубанки, що поширилися по всіх лісах — скарбових, приватних і громадських. Ліс став найприступнішим об'єктом загального грабування без усяких норм, правил, плянів чи обрахунків. Залишившись цілком без охорони, він, як „усенародне“ добро, став використовуватися чи просто нищитися всіма і кожним — чи то дійсно для заспокоєння власних невідкладних потреб, чи для використання в майбутньому, чи для спекуляції. Рубанки прибрали цілком хижацький характер. Звичайно, ці рубанки мали вибірний характер, при чім, само собою розуміється, вибиралися найкращі дерева. Але зрубані дерева не використовувалися цілком: з них бралася одну — дві кращі колоди, а решта кидалася як непотріб. Захоплюючися загальним прикладом, боючися випустити й свою частку „усенаціонального добра“, всі почали брати ліс незалежно від власних потреб. Цілі села завалювалися найкращим лісом, являючи собою наче б величезні лісові склади. По дворах міста не вистачало і тому колодами завалювалися цілі вулиці, по яких тісно було й проїхати. Поспішаючи використати нарубаний та навезений ліс, населення у всякий спосіб вживало його: біля міст розробляло коштовний експортний будівельний ліс на дрова та возами чи пудами продавало його в місті; з лісу, придатного на будинки чи вироби, робило паркани, льохи, закопуючи, на всякий випадок, у землю, поглибше від чужого ока, добрий ужитковий матеріал; а там, де ще працювали тартаки, туди вивозився пиловий ліс. Села оздоблювалися новими будинками, парканами. Звичайно, збільшувався добробут населення, але, на жаль, народне добро вживалося дуже неекономно, наче б то це робилося на бідній лісом Україні, адесь у лісистих північних краях. Та й добробут цей не розподілявся справедливо — найбільше з „народного“ добра користувалися заможніші.

Рівнобіжно з самовільними порубами йшло випасування худоби в лісі, не тільки в старших поростах, але й у молодняках та на культурах. Знищення природного обсіву та молодих культур, ущільнення і, взагалі, здичавіння ґрунту, обернення зрубів на пустки, що без заходів штучного лісорозведення вже не могли в ближчу добу вкритися добрим лісом. — це були наслідки як таких користувань у лісі, так і занедбання лісокультурної справи за часів війни та революції. Замість лісу повстали сотки тисяч гектарів невжитків. За даними 1924 р. таких ґрунтів було: 608.889 дес. невідповлених лісових зрубів та 113.797 дес. потравленого худобою чагарнику.

⁷⁾ Лесная промышленность на Украине. Изд. Укрлескома, Київ 1922, ст. 9.

а разом 722.686 дес. лісової площі⁸⁾). В дальшому розвитку революційної анархії поширилися не тільки розорювання й розкорчовування лісових ґрунтів під ріллю, але й захоплювання їх під садиби. На лісових галявинах і зрубках повставали будівлі, з самовільно зрубаного лісу ставилися хати та робилися горожі — повторялися образи колишньої вільної займанщини.

З початком революції утворилося різне відношення до лісу з боку населення. В інтересах власників, що побоювалися за наслідки революції, було, по можливості, так чи инакше використати свій ліс, зреалізувавши ще частину його запасів. Тому для влади виникала необхідність взяти під контроль всі приватні ліси, заборонивши їх рубанку без спеціального урядового дозволу. З боку ж селян виникало подвійне відношення до лісу. В деяких місцях селяни, надіючися забрати приватновласницькі ліси в свою користь, пляново охороняли їх від порубів, і, навпаки, користуючися анархією, старалися використати скарбові ліси та ті приватні, що на них, як вони гадали, претендувати не можуть. Отже „свої“ ліси сільські громади охороняли, як від інших громад, так і від своїх односельчан, — але аж доти, доки надіялися взяти ліс у свою виключну користь. Коли ж сумнівалися в тому, то спішили використати його грабунково негайно ж. Як швидко мінялося відношення селян до „свого“ лісу, — про це свідчить, напр., оповідання одного лісничого з Кам'янецьчини⁹⁾). Прибувши до села, він виступив на сільському сході, розяснивши порядок користування націоналізованими лісами та вказавши на те, що деревном має користуватися все населення, а не ті лише села, при яких є ліси. Коли він скінчив, почувлися репліки: „Нашого брата завше дурять! Кажали, що ліси наші, а тепер — на тобі! Народні! Спасибі вам! А хіба той нарід дасть моїм дітям хліба? А я гадав свою частину розкорчувати“. У другому селі повторилися такі самі розмови: „Панські села розібрали панські землі, реманент з фільварків, а в нас пана не було, ми землі не дістали. А що ж нам дадуть за те, що ми воювали?“ Але один із присутніх, порадившись в гуртку з іншими, підійшов до громади та й узяв слово: „Громадо! нема чого сперечатися. Вони говорять, бо вони лісничий: добре знати; спасибі, що сказали!.. А наше діло робити те, що ми повинні робити“. Другого дня у ліс виїхало 300 підвід. Так вони рубали й возили кілька місяців, аж поки не спустошили дачу в 600 дес., залишивши тільки ті дуби, до яких пилки були короткі. Те саме було і в інших селах Кам'янецького повіту: тут трохи не на кожному подвір'ї був склад лісу, а селяни з інших сіл їздили до них купувати матеріали.

З боку губерніяльних влад, крім необхідности охорони лісів від знищення, повставало завдання забезпечити безперешкодну експлуатацію лісів для потреб залізниць, промисловости та міст. Цієї справи не можна було занедбувати і київський комісар та голова продовольчого комітету у квітні 1917 року звертаються до міністра хліборобства з телеграмою, в якій просять затвердити постанову губерніяльного виконавчого комітету та продовольчого з'їзду щодо рубанок лісу, випасів і т. ин. „Маючи на увазі — за-

⁸⁾ Колесників О., проф. Лісова справа в народньому господарстві і пляни її відродження на Україні. Земельник (Харків), 1924, листопад, ст. 28.

⁹⁾ Комарницький Й., З часів війни й революції, Укр. Лісовод, 1927, жовтень, ст. 62.

значається в телеграмі — негайно завести плянову рубанку лісів і забезпечення паливом армії, підприємств, які працюють на оборону, і всього населення, а також, щоб не допускати самовільної порубки поміщиками й селянами та винасів на молодняках, комітети продовольчий та виконавчий постановили організувати при губерніяльній та повітових продовольчих управах лісові відділи, в яких будуть брати участь лісові спеціалісти, а також і представники селянства та ради робітничих і солдатських депутатів, які б заправляли всіма справами щодо місцевого хазяйства¹⁰⁾.

Такі лісові відділи були утворені і вони не обмежилися самим розглядом справ, але й відряджували своїх представників на місця: на фабрично-заводські підприємства для зясування й залагодження справи забезпечення їх паливом, у лісництва — для вияснення стану й можливостей лісових заготівель, на збори уповноважених земельних комітетів для розяснення нових основ та порядку користування лісами. Разом із „солдатськими депутатами“ відбув і я декілька таких подорожів на південь Київщини. Але, що торкається розяснень селянам про нові порядки лісокористування, то вже тоді було видно, що всі подібні розяснення і „умовляння“ (найвний тактичний засіб першої доби революції) на селян мало впливали: вони стримано вислухували мої розяснення і думали щось своє. Памятаю такі більші збори селян у Звенигородці. Я старався найкрасномовніше зясувати зборам загально-державну вагу лісів, упорядкування лісового господарства і лісокористування в інтересах різних категорій споживачів і т. ин. але, закінчивши, відчув ніяковість, не почувши ні одного слова у відповідь. Після мене виступив мій товариш, солдатський депутат-селянин середнього віку, з України. Він цілком погоджувався зо мною щодо державного значіння лісів, щодо користування лісами і т. ин. і своєю промовою він мав підтримати мене авторитетом своєї особи — солдатського депутата. Але його гаряча промова була зовсім инша; нічого конкретного щодо порядку користування лісами він не говорив і ляйт-мотивом його виступу була думка, що тепер усе „належить народові“ і „ліс — наш“. Бурхливі оплески зборів переконали мене, що мій товариш зачепив найглибші й найсильніші струни селянської душі. Звичайно, я відчув ще більшу ніяковість від такого гучного успіху мого, наче б, одnodумця, бо, не зачепивши ні одної струни погодження, я ніяк не міг кинути закиду формальної зради і моєму товаришеві. Тільки пізніше я зрозумів секрет успіху подібних промов, коли довідався, що селяни масово виносили постанови про „соціалізацію“ землі; в цих постановках була захована та сама думка: відібрати від панів землю. В иншому місці (здається це була Шпола) наша делегація могла говорити тільки з місцевою управою, бо нам натякнули, що наш виступ може мати для нас небажані наслідки, а від декого довідалися, що шполянці просто вважають місцеві ліси за свої.

Крім місцевих розяснень через делегатів, Київська губерніяльна продовольча управа, маючи на увазі як необхідність утримання ладу в лісах, так і безперешкодне заготовлення палива для потреб військових, фабрик та заводів і населення, видала заклик до селян, де кликала, з одного боку, не рубати самовільно лісу, не робити шкоди молоднякам, посадкам та зрубам.

¹⁰⁾ Нова Рада, Київ, 1917, ч. 26, 29. IV.

не пускати самовільно худоби, не робити захватів, а з другого боку, не заважати заготовленню лісових матеріалів та дров¹¹⁾.

Місцевий догляд за приватними лісами з початку революції аж до захоплення влади більшовиками належав губерніяльним, повітовим та волостним земельним комітетам, що підлягали й кермувалися в своїй діяльності розпорядками центральної влади — спочатку російської, а пізніш української. Вони мали стежити за порядком видач із лісів та за охороною їх і нормувати задоволення місцевих потреб у деревні та впорядковувати різні побічні користування в лісі. Але вони тільки в незначній мірі могли організувати належну охорону лісів, а зокрема попередити самовільні порубки та випаси худоби в лісі.

Самовільні порубки й випаси руйнували українські ліси в значних розмірах протягом довгого часу — не менше десятиліття від початку революції. — посилюючися при кожній зміні влади і з кожної нагоди. Немоżliвість, за браком технічного персоналу, фахово впорядити великі лісові площі, що до революції на $\frac{7}{10}$ були під управою приватних власників, розпорошеність і дрібність лісів у лісостеповій і степовій смугах, відсутність на місцях авторитетної і міцної влади, сильне виявлення місцевих егоїзмів — усе це не давало можливості фактично націоналізувати ліси, і в 1925 р. більшовицька влада мусіла врешті 30% лісової площі передати сільським громадам. Але значне нищення лісу місцевим населенням продовжувалося і після цього.

Отже, нищилися ліси селянами за Центральної Ради і Директорії, за гетьмана Скоропадського і за більшовицької влади.

„Тяжко дивитись, як нищать ліс. — пише один один із сучасників, — чий би він не був — поміщицький, селянський — однаково. Всі рубають ліс... Рубають на дрова, на будинки, ті, кому й треба і не треба — та найбільше ті, у кого є копирки і возики, щоб його звозити до хати. І перед хатою, і позад хати лежать у них гори лісу, а бідняк, коли хоче десь дістати лісу, мусить платити, і чимало, бо не має ані коня, ані воза... Рубають ліс завзято, вперто, наче змагаються з своїм ворогом, рубають безглуздо, безпипово і злочинно, на дрова рубають чудовий строевий ліс...¹²⁾).

Гетьманський переворот викликав нову хвилю самовільних порубок і випасів, а також лісових пожеж, про що свідчать, напр., такі газетні звістки („Відродження“) за два тижні травня 1918 року.

9. V. У Міністерстві Хліборобства відбуваються засідання в справі питання боротьби з спустошеннями і рубанками лісів, що помічаються останніми часами. По відомостям Міністерства, в самій лише Київщині вирубано лісів на 30 міль. карбованців. В деяких місцях рубання вже переведено по 1934 рік, згідно з плянами, складеними лісоохоронними комітетами.

Там же: Х е р с о н щ и н а. В с. Глинному... почалися порубки казенного лісу.

Х а р к і в 22. V. — Під впливом агітації селяни нищать свої посіви на поміщицьких землях, також сінокоси й ліси.

Ж и т о м и р. 23. V. — В Мозирському повіті горять ліси.

¹¹⁾ Нова Рада, 1917, ч. 51, 31. V.

¹²⁾ С п е с о в и к о Є. Березить ліс!... Народня Справа, Київ 1918, ч. 15, 27. IV.

Канів. 22. V. — Селяни хвилюються. Продовжується порубка лісів і винаси...

Лісові пожежі. Навкруги Києва, і по обох боках Дніпра в кількох місцях відразу протягом уже другого тижня горять ліси... Боротьба з цими величезними пожежами майже неможлива і вони загрожують знищенням усієї лісової площі київських дач.

Житомир. 23. V. — В Овруцькому повіті у Норівській волості селяни грабують лісну дачу....

Київ. В Канівському повіті становище кенське, громадяни хвилюються, рубають ліс і нищать панське майно.

Коли за часів гетьманської влади, приватні власники, за допомогою німецького війська, знову більш менш заволоділи своїми землями й лісами, то руйнування лісу свавільними порубками зменшилося й лісовласники взялися до підрахунку лісових шкод, заподіяних війною та революцією, та до стягання з населення втрат. Але, поруч із частковим припиненням, силою чи загрозою німецького війська, самовільних порубів розпочалися легальні поруби значних площ лісу, запроваданих лісовласниками в розмірі п'яти та десяти річних зрубів. Потерпівши за час революції, витративши свої грошові запаси, лісовласники спішили надолужити втрачені прибутки та забезпечити себе грошми на випадок нової зміни долі — шляхом найширшої ліквідації лісового майна.

Багато вказівок про нищення лісів самовільними порубками і винасами зустрічаємо в большевицькій пресі — фаховій та загальній. Найріжніші райони — Полісся й Степ, Правобережжя й Лівобережжя — потерпіли від цих лісопорушень у державних і селянських лісах.

Яскраво малює стихію нищення лісів на Херсонщині в 1918—25 рр. п. Нікольський¹³⁾: На провесні 1918 р. вперше відчулася загроза знищення лісу... Маса „сірих шинелей“ потягла додому, волочучи з собою рушниці. Дома швидко взялися до роботи: зорганізувалися у двійки, щоб таким способом запровадити свою владу. Та багато з цих двійок дбали за свою користь, нищучи вночі народне добро — ліси. Швидко невеликі групи охотників за народним майном об'єдналися в більші ватаги, з якими нам, лісовим робітникам, боротися було не під силу. Господарями в лісі залишалися „отамани“, вони призначали до рубанок участки лісів, розподіляли їх між селами й хуторами, видавали наряди на рубку лісу; поставили харчовий казан, тощо. Адміністрація і лісова охорона не сміли слова проти них мовити, бо найменший натяк на незаконність дій отамана потяг би за собою розстріл з „куцака“ (обріза), а, принаймні, пожежу на кордоні. „Техніка“ рубання також практикувалася „своєю“ — згори донизу, навстойки, не згинаючи сипи. Ця „вибірня рубанка“ залишила силу 1½ — 2 арш. розщеплених пензків з найкращих колінь стовбурів дуба, ясеня та клена.

Заздрощі брали подальші від лісу степові села, що їх сусіди використовували так легко дорогий у степовому господарстві ліс. Справу полагали швидко — погнали свої підводи до лісу. Без перерви, на десятки кілометрів тягнулися хури з лісу й до лісу. Тихий, мовчазний ліс закричав на тисячі голосів, застукав дробю сокир, заржав кіньми, заревів това-

¹³⁾ Роки боротьби й будівництва. Укр. Лісовод. 1927. жовтень, ст. 68—70.

ром, що посунув до лісу, знищуючи молодняк та самосів. Молоді дубочки наложили своїм життям, постачаючи кору кушнірам для вироблення шкір, а найбільше — для обміну на зерно та самогон...

Подібні рубанки переводилися тут і з розпорядження різних установ, що заготовляли матеріал і паливо для тих чи інших потреб. Так було без жалю вирізано столітні дуби біля Агаркова. Величезні дуби підрізувано біля пенька, а в душлах розводили багаття, щоб вогонь поміг звалити велитня. Так безславно згинули свідки сивої старовини, 300-літні дуби, що ховали колись під своїми вітами запорожців.

Найбільшими порубками були зачеплені краще заліснені райони України, а з них особливо Волинь. Крім лісу та місцями, піскуватої землі революція не могла нічим нагородити поліського селянина, що з давніх давен мав приступ до лісу та звик користуватися з лісу всіми його продуктами. Нині, коли ліси знов стали „загально-народнім“ добром, поліщук не міг не поновити давню, прадідівську традицію вільного користування з лісу. тим більше, що тут і охоронити ліс було тяжче. Крім звичайних порубів — на дрібніші господарські потреби, тут поширилися промислові самовільні поруби як через майже цілковиту безкарність порубників, так і під впливом значного попиту на деревно. В р. р. 1925/26 в шістьох лісництвах Волинської округи, що займали площу в 120.029,20 десят., було складено 38.752 протоколів за поруб дерев, масою 19.326,73 куб. саж., за вартістю (по таксі) в 582.966 карб.¹⁴⁾ Найбільша частина порубщиків тут були лісокради-промисловці, що постачали селянам та в міста паливо й будівельне дерево. Розвиток хмілярства вимагав величезної кількості дубових стовпів — отже були й особливі кадри лісокрадів, що постачали хмілярам стовпи та тички. Хміляри робили замовлення таким лісокрадам і завідомо знали, що ліс буде крадений, тому готували ямки, щоб зараз же й закопати стовпи в хмільницю. Деревостани нищилися страшенно і до порубів приєднувалося друге лихо, каже дописувач, — це свавільний випас та потрави скотом культур, зрубів та молодняків. Створювалися умови незвичайно тяжкі та загрозові для лісового господарства.

Другий дописувач¹⁵⁾ для іншого району на Волині теж указує на значні свавільні поруби в 1926 р., вираховуючи їх розмір у 9,5% легального користування та підкреслюючи ті посередні шкоди, що їх ці поруби спричиняють лісові, виснажуючи деревний запас.

Наслідком свавільних порубів на Поліссі було значне засмічення лісу різними рештками від порубів, що не тільки загрожували лісові в санітарному відношенні, але й сприяли поширенню пожеж¹⁶⁾. При цих пожежах ґрунтовий гумус вигорав, молодняки зовсім згорали або висхали, горішне коріння та низ стовбурів обпалювалися — і все це спричинялося до масового висихання дерев та цілих деревостанів і до розплоджування шкідників. Через хижацькі поруби, випаси худоби та сполучені з ними пожежі „значно погіршився стан майже всіх деревостанів, а величезні, непокриті лісом

¹⁴⁾ Лісопорубна пошесть. Укр. Лісов., 1927, травень, ст. 43.

¹⁵⁾ Шевчук, Стан лісового господарства на Шепетівщині, Укр. Лісов., 1927, грудень, ст. 38.

¹⁶⁾ Устенко С., Треба уникнути лісопорушень. Укр. Лісов., 1928, січень, ст. 20.

площі в декількасот сот тисяч гектарів повернуто в пустирі, на яких держава має збитку щорічно кілька мільонів карбованців“.

Окремі лісові дачі на Волині, дуже коштовні з економічного та естетичного боку, при стихійних порубах вирубувалися впень, а потім поверталися в сільсько-господарські вжитки. В кращому випадку ті лісові дачі чи частини їх, що витримали натиск селянства, поверталися в рідколісся або в рештки „свайних побудов“ доісторичної людини¹⁷⁾.

Подібні ж відносини існували й на Київському Поліссі, де було поширене промислове лісокрадство, підтримуване перекушниками — як місцевими, так і тими, „що швендають з портфелями в руках по київському Хрещатику. Відїжджаючи на місця, вони дають місцевим лісокрадам-рецидивістам гуртові замовлення на крадений ліс¹⁸⁾. Ця остання назівка на поширення промислового лісокрадства говорить про явище не тільки місцевого, але цілком загального характеру. Так, аналіза джерел постачання села в 1924/25 р. говорить про те, що на 20% село задовольнялося лісом із свавільних порубів і що взагалі ліс споживався „проходячи через нездорові шляхи постачання“¹⁹⁾.

Сильно знецінені свавільними порубами і подільські діброви. Так, напр., у Балинському лісництві в 1925/26 р. було зрубано свавільно 4148 куб. метр. деревна, що за площею відповідає 26 гект., себто тільки трохи менше легального річного зрубів (30 га)²⁰⁾. Ці порубки мали тут, як і в інших місцях, подвійну основу: з одного боку, споживчу потребу — внаслідок незорганізованости дрібного продажу, дорожнечі та величезного попиту на дерево, з другого боку — промислово-лісокрадне завдання, внаслідок безкарности порубщиків. Селянину потрібна розвора, полудрабок, дишла, кісся, мотичка, граблі, цпилно, біяк, пужално, палиця і т. ин.; потрібні на це лісові матеріали в лісі не продавалися і їх треба вкрасти — як то водилося споконвіку. Поважний господар не піде в ліс красти на граблисько, щоб не напоротися на неприємну зустріч із лісником. Для цього в селі знайдеться „майстер“. Він завжди рубає в лісі, що йому потрібне, та заготовляє для селян „статки“. Він пильнує не завдавати лісникам „шкоди“, рубає деревця тонкі, хоч обовязково рівні, але в землі з корінням. А иноді й налякає лісника, що для нього життя „копійка інтересу“. І щотижня він на підпитку продає на базарі селянам „статки“.

Серйозніші лісопорушення робили лісорубні банди, що утворилися в деяких селах навколо Балинського лісництва. Озброєні „обрізами“, вони збройним порядком наїжджали в ліс, обстрілювали лісників, утворювали різні демонстрації бойового змісту із стріляниною з обрізів і за ніч вивозили з лісу кілька підвід найкращого будівельного лісу.

Подібні ж звістки про поширення порубів на Правобережжі знаходимо і в інших статтях та замітках. Найболючішими місцями лісового господарства Вінницької округи були свавільні поруби та випас худоби — як

¹⁷⁾ Савенко М., Десять років лісовпорядження на Волині. Укр. Лісов. 1928, ст. 33.

¹⁸⁾ Шаранов. Коли буде край? Укр. Лісов. 1927, вересень, ст. 46.

¹⁹⁾ Зубковський Й., Український лісовий ринок на десяту річницю Жовтня, Укр. Лісов., 1927, жовтень, ст. 65.

²⁰⁾ Комарницький Й., Зауваження до господарства в грабнях Поділля. Укр. Лісов., 1927, липень, ст. 18.

подається в одному звіті²¹). Вартість свавільних порубів досягла тут і 13 тисяч карб. річно.

„Селяни нашого району (Дашівського на Вінничині) ще й досі нищать ліс, аж луна навкола йде“, подає один дописувач. „Господарюють“ здебільшого вночі... Носять на плечах, возять на санях додому, в місто. Є „спеди“, що тільки й живуть із державного лісу. Лісова сторожа безсила боротися“²²). Там же говориться про кенський етап охорони Тульчинських державних лісів: за 1925/26 р. заведено 11 тисяч судових справ. Головною турботою лісового персоналу Проскурівщини була також непосильна боротьба з свавільними порубами²³).

Ту саму руйнацію лісів свавільними порубами бачимо й на Лівобережжі. Недалеко від Харкова, в Чугуєво-Бобчанському лісництві місцеве населення теж звикло заробляти на державному лісі, рубаяючи його вночі та торгуючи краденим добром²⁴). Організація цього „промислу“, як говорить дописувач, досягла найвищого щабля техніки: ватага лісопорубників: кільканадцять чоловіка та стільки ж підвід „охороняється“ численною розвідкою з жінок та дітей, що пильно слідкують за лісовою сторожею й адміністрацією лісництва. — Подібні звістки маємо й з Полтавщини та Чернігівщини. До революції, пише дописувач, територія Гадяцького району на Роменщині була багата на ліси. За часів револції без жалю було сплюндровано велику площу лісів²⁵). На Ніженщині селяни ніколи безкарно рубали ліс і вдень, і вночі²⁶).

По всій Україні проходили хвилі нищення лісів свавільними порубами. Після військових порубів за часів війни перша велика хвиля свавільних рубанок прокотилася з лютневою революцією. Популярне гасло революційної анархії: „народне — має“ в найбільшій мірі відбилося на беззахисному лісі. Боротьба на Україні за владу з її воєнними фронтами та з місцевим безладдям викликала нові хвилі нищення. Прийшов голод 1921 року і піднялася нова хвиля нищення лісів, бо за хуру дров голодний люд міг дістати на млинах 1 фунт борошна²⁷); багато людей цим способом старалося так-сяк врятуватися від смерті. Ліси „спасали революцію“, але багато з них було знівечено негосподарними та свавільними рубанками, а деякі навіки зникли з обличчя землі.

Дуже високо піднялася хвиля нищення лісів після видання більшовиками декрету з дня 27. V. 1925 про наділення селянських громад лісами „місцевого значіння“ та про дармові користування в лісах випасами і т. ин. Невідповідне розуміння та роз'яснення цього розпорядження, як і невміле розмовсюдження його серед селянства, викликало величезну анархію в лісових користуваннях та нову хвилю самовільних рубанок, що держа-

²¹) Став лісового господарства Вінницької округи та перспективи його розвитку. Укр. Лісов. 1927, травень, ст. 18.

²²) Вісті, Харків, 1927, ч. 76, 5. IV.

²³) Должанський. Охорона лісу. Укр. Лісов. 1926, вересень, ст. 102.

²⁴) С-ко, Більше уваги нашим лісам. Укр. Лісов., 1928, лютий-березень, ст. 52.

²⁵) Вісті, 28. IV. 1927, ч. 94.

²⁶) Вісті, 30. VII. 1926, ч. 172.

²⁷) Кудимів С. „Ліси спасли революцію“. Укр. Лісов., 1927, листоп.-грудень, ст. 7.

лася ще в 1929 році. Більше того, цей декрет про передачу значної частини націоналізованих лісів у розпорядження й користування селянства викликав, навіть, певну зміну в розумінні селянами дозволеного обсягу користувань із лісу. Селянство провадило свавільну рубанку не лише для задоволення в деревні своїх власних потреб, але, здебільшого, для перепродажу його на ринку, виключно для одержання з нього грошових ресурсів. У лісі селянин бачив джерело добуття коштів на оплату всіх державних податків, — отже, дивився на свавільну рубанку як на півзаконний акт, а не як на правопорушення. Майже повна безкарність порубів та безсилля лісового апарату в боротьбі з ними тільки підтримували такі погляди селянства²⁸).

Як провадилася боротьба з самовільними рубанками, ілюструє така схема²⁹): Лісництво виявляє всіх лісокрадів, складає величезну кількість (тисячами) протоколів, над якими почами сидить контора лісництва, і, врешті, посилає такий чудовий пакет по належності, себто приблизно 90% у РВК та 10% у Народ. Останні, знову ж таки вибиваючися з сил, з величезним запізненням розглядають справи, 50% лісокрадів виправдують за недоказом порубки і відсутністю свідків; а 50% притягають до відповідальності, накладаючи, здебільшого, невеличкі грошові штрафи. Далі, з тих 50% покараних лісокрадів, 90% залишається без кар, бо в РВК нема належного апарату для стягнення штрафів, а з другого боку, більшість лісокрадів визнається належною до „бідного стану“, про що складається акт і тим справа закінчується. А втім, коли з невеличкої кількості „невдах“ пощастить таки стягнути тих кілька бідних карбованців, то це лише одна з причин, яка примушує їх познішити в лісі, нарубати дров та продати їх на другий день.

Не дивно, що за умов беззахисності лісу — через недостатність та заляканість лісової сторожі та з огляду на безкарність порубів, лісокради відкрито рубали ліс, та, гуртуючися у ватаги по 10—15 чоловіка, зібравши до лісу, обстрілявши лісову сторожу, та відїжджали з лісовим матеріалом³⁰).

Отже, свавільні порубки в лісах України в 1929 році не були тільки явищем локального характеру. Вони були величезним лихом загального значіння, що руйнувало українські ліси в їх основі, порушуючи повноту деревостанів, відкриваючи несприятливим кліматичним впливам лісовий ґрунт, викликаючи погіршення санітарного стану лісу. Крім господарського зрубу, рівнобіжно повставав „лісокрадський“ зруб, що своїм розміром, у деяких місцях навіть перевищував перший. Так, протягом 1925/26 року головне користування в Кам'янецькому лісництві рівнялося 1245,96 такс. саж. на суму 41.183 карб., а свавільні порубки 1229,91 такс. саж. на суму 31.574 карб. У Корабельному лісництві річний зруб ста-

²⁸) Яницький Ф., Ще про свавільну рубку ліса, Укр. Лісов., 1929, липень-серпень, ст. 42.

²⁹) Там же, ст. 43.

³⁰) Шарапів, Справи лісорубницькі, Лісовод України, вересень, 1926, стор. 104. — П. Т. На гвалт, Укр. Лісов., 1927, ст. 45.

новив у 1925/26 р. 122,3 десят. на суму 100.980 карб., а свавільно вирубанано на суму 260.044 карб.³¹⁾, себто в 2,6 разів більше.

Не дивно, що питання боротьби з свавільними порубками обговорювалося на лісових з'їздах і нарадах, де виносилися відповідні постанови про необхідність посилення боротьби з свавільними порубками. Але ці постанови тяжко було виконати, бо ціла справа охорони лісів лежала виключно на лісовій адміністрації, недостатній числом, кепсько озброєній і в багатьох випадках заляканій.

Який великий вплив на стан лісу й лісового господарства мусіли мати свавільні порубки, видно з того, що їх розмір у державних лісах (площею коло 2.600.000 га) в 1925/26 р. виносив 548.443 куб. м. (188.863 порубок), вартістю за таксою на 2.426.978 карб. На тлі цих цифр набирає особливого значіння той факт, що за той же рік лісокради забили 46 лісових робітників, покалічили 15, підпалили 95, інших насильств зробили 88, разом 244 випадків³²⁾. Такі ж приблизно цифри порубів дав і 1926/27 рік. Рівночасно стягнуто за поруби тільки 2,6% від таксової вартости деревини. В 1913 р. вартість свавільно зрубаного лісу за таксою рівнялася 69.610 карб., площа державних лісів у 1913 р. була втричі менша; отже, збільшивши втричі останню цифру, можемо порівняти розмір свавільних рубок за 1913 та 1926 р. р.: 1913 р. — 208.830, 1926 р. — 2.427.000. себто інтенсивність рубанок збільшилася в 12 разів.

Ще більшого обсягу набрали рубанки в селянських лісах, що після 1925 р. в багатьох місцях були цілковито знищені. На цім питанні ще спинимось трохи далі.

Після 1926 р. було дещо зроблено в напрямі боротьби з свавільними рубанками: підвищено кари за злісні свавільні рубанки, лісовій сторожі надано право органів дізнання і т. ин. Але свавільні рубанки провадилися і далі в значних розмірах і в 1929 р. загальна втрата від свавільних рубанок за останні чотири роки вираховувалася в 1.780.000 куб. м. деревна або 445 тисяч куб. м. пересічно на рік³³⁾, що становило коло 12% річного зрубу в державних лісах.

Другим великим лихом у лісовому господарстві України за часів анархії і безвладдя на місцях були випаси худоби в лісі. Шкоди від цих випасів для лісу були дуже великі, хоч вони й не такі показні, бо їх тяжко врахувати на гроші. Ці шкоди звичайно не є втратами реальностей сьогоднішнього дня, але затримкою, припиненням чи небажаним збоченням процесів відновлення чи росту лісу, або ж створенням несприятливих обставин для санітарного стану лісу. Значне збільшення шкод від випасів у лісах датується від початку революції, але кожне збільшення анархії викликало їх поширення.

Дуже великим лихом під цим оглядом був згаданий декрет большевицької влади з 27. V. 1925 р. про пільги для населення в лісах, а в тім

³¹⁾ Толмачів М., Що говорять свавільні порубки лісу. Укр. Лісов., 1927, квітень, ст. 20.

³²⁾ Губа А. До десятої річниці Жовтня. Укр. Лісов., 1927, жовтень, ст. 45.

³³⁾ Воробйов Павло. Охорона українських лісів та лісовий пролетаріат. Укр. Лісов., 1929, вересень, ст. 21.

безплатний випас худоби в лісах. Раптовість цього розпорядження, зробленого без оцінки наявних сил і засобів, викликала величезну анархію в лісах. Без дозволу й контролю лісових органів селянство заганяло худобу в ліс. Нищилися молодняки, культури й природне поновлення в лісі. Нищилися горожі й рови. Спроби врятувати культури, огорожуючи їх силами селян, не мали успіху. Часто-густо з огорожі користувалися, щоб впускати на посадки коні вночі, бо вона мала ту вигоду, що можна було не пугати їх і не стерегти. Сотні протоколів вимучили лісову сторожу. Ніхто не брав квитків, ніхто не складав умов на випас. Так було на Поліссі в 1925 р. А р. 1926 ще тільки почав сходити сніг, а худобу вже погналі в ліс, і не тільки худобу, але й вівці, свині й кози. Не зупиняли ні умовляння, ні погрози. Такі й подібні скарги знаходимо у багатьох дописувачів³⁴⁾.

4. Лісова справа за Центральної Ради та Української Народньої Республіки.

Проблема націоналізації лісів. Цю проблему треба розглядати з двох боків: з погляду економічної доцільности та з погляду політичної необхідности.

Статистичні дані розподілу лісів між державою та іншими категоріями власників у довоєнний час свідчать про те, що державне лісоволодіння поширювалося тільки на незначну частину лісових площ. Найбільший відсоток скарбових лісів був у кол. Росії, де державі належало 58%, у Німеччині їх було 34,7%, у Франції — 11,2%, у многолісній Австрії тільки 7,3% і в Італії лише 3,5%. У лісних північно-європейських країнах (Фінляндія, Швеція), з одного боку, та у південно-європейських, балканських, напівгірських країнах (Сербія, Румунія, Болгарія, Греція), з другого боку, відсоток державних лісів вагався в межах від 30% до 73%. Як бачимо, значний відсоток скарбових лісів характеризував ті країни, де особливо багато було „абсолютних“ лісових площ. Загалом же, в країнах найкраще розвиненого, найбільше „культурного“ лісового господарства державі належала менша частина лісів.

Відношення лісополітичної думки до проблеми державного лісового господарства протягом часу мінялося. Фізіократизм (2-га пол. XVIII ст.), що вважав шкідливим державне втручання в господарську діяльність, а ще більше теорії Адама Сміта (1723—90), що висував тези повної індивідуальної волі в господарській чинності, вимагали усунення всіх правних обмежень, що гальмують господарську діяльність, рекомендували розподіл громадської власности та, врешті, продаж скарбових лісів. — ці теорії глибоко відбилися на лісополітичній практиці кінця XVIII-го та першої половини XIX ст. і не сприяли затриманню як скарбового, так і громадського лісоволодіння. Ці теорії знайшли собі добрий ґрунт у тій грошовій

³⁴⁾ О. К. По конференціях. Лісов. України, 1926, січень, ст. 21. — Гаврилків Б., Наслідки експлоатації лісів державного лісового фонду УСРР за 1926—26 операційний рік. Укр. Лісов., 1927, травень. — Костомарів М., Чи ліс, чи пасовище! Укр. Лісов., 1927, липень. — Склярєнко. Непотрібна руйнація. Укр. Лісовод., 1928, квітень, сторона 31.

кризі, що її відчувалося в громадських та державних скарбницях у багатьох державах унаслідок наполеонівських війн. Усе це мало сприяло лісовому господарству і державні та громадські ліси стали продаватися у різних країнах Європи. У Франції протягом 1814—70 р. р. було продано 352.646 га. скарбових лісів, в Австрії від 1800 до 1870 р. — 833.731 га³⁵). у Німеччині продаж скарбових лісів не досяг значних розмірів з причини труднощів знайти прощовитих покупців, бо лісокупці вже значно витратилися перед тим на купівлю секуляризованих церковних дібр. У Пруссії великий опір продажу скарбових лісів зробив тодішній керівник лісового уряду, видатний лісівник Георг Л. Гартіг, що користувався великим авторитетом.

Але, врешті, фактично добрі фінансово-господарські наслідки скарбового лісоволодіння стали доказом економічної виправданості існування скарбового лісового господарства і з кінцем XIX віку як загально-економічна, так і лісополітична опінія без застережень визнали рацію існування скарбового лісового господарства поруч з іншими категоріями лісових господарств. Частково це загальне визнання позитивного значіння скарбового лісового господарства стоїть у зв'язку з розквітом соціалістичного руху, що багато чекав від поширення господарської чинності держави³⁶).

Нині лісополітична наука наводить цілу низку підстав на користь скарбового лісового господарства, не оминаючи і деяких вад його. 1. У скарбовім лісовім господарстві збігаються інтереси і власника, і загалу: держава може довший час чекати прибутків і не примушена використовувати негайно деревні запаси. — отже може дотримувати ліси до старшого віку, вирощуючи коштовніше дерево для майбутнього; держава може більше затрачати на лісові культури і всякі меліорації, бо більші витрати стають і більшим заробітком людности, а це є тільки прибуток для країни. 2. Більші розміри лісоволодіння спричиняються до інших можливостей збереження лісів. — це має значіння зокрема для лісів охоронного характеру. 3. У лісовому господарстві адміністративна організація і господарська техніка — прості, керівництво й контроль — легкі, ініціативність великого значіння не має, значні розміри лісоволодіння дозволяють держати добрих фахівців; отже, вади урядницького господарювання тут зводяться до мінімуму. 4. При великому розмірі скарбового лісоволодіння держава забезпечена значним, сталим і певним джерелом прибутків, а на час біди й не-

³⁵) Головно в Галичині, Чехії, Штирії, Буковині та Горній Австрії.

³⁶) Теоретики соціалізму вважали приватно-капіталістичну систему за цілком нездатну до провадження доброго лісового господарства. Так, Маркс (Капітал, II, 1885) пише: „Довга доба виробництва (що лише в незначній мірі містить у собі робочий час та сполучена з ним довготривалість обороту, робить лісівництво не вигідним для приватних, а тому й для капіталістичних підприємств... Розвиток культури і загалом промисловості остільки енергійно виявив себе знищенням лісів, що в порівнянні з цим усе, що було зроблено для підтримки і розведення лісу, представляє цілком непомітну величину“. Так само Каутський (Аграрна справа) вважає неможливим сполучення раціонального лісового господарства з капіталізмом: „Там, де капітал заволодіє лісом, він нищить останній, бо добре лісове господарство не сполучається з капіталістичним визиском додаткової вартості. Цей останній вимагає швидкого обігу капіталу, в лісовому ж господарстві цей обіг надзвичайно повільний... Там, де рішають виключно капіталістичні міркування, дуже швидко приходить останній час без жалю знищеного лісу“.

достатку має великі резерви палива й матеріалу. 5. Значні площі лісів та великий фаховий апарат дають можливість державі виконання цілої низки важливих завдань: виділяти охоронні ліси, резервувати місця для розселення, виконувати дослідні праці, добре поставити лісове шкільництво і т. ин.; при відсутності скарбових лісів держава була б примушена утримувати спеціальний фаховий апарат адміністративно-поліцейного догляду за приватними лісами, і т. ин. — З другого боку, державна лісова господарка не позбавлена і деяких вад: а) її прибутковість менша, ніж у приватних лісах; б) прибутки й урядництво може використовувати влада в політично-партійних цілях; в) держава — як законодавець — може створити для приватної лісової господарки несприятливі умови конкуренції з державними лісовим господарством; г) всяке державне господарювання відзначається меншою рхливістю, ніж приватне, потребує значних витрат на контролю, і т. ин.

Інші роди лісоволодіння — приватне, громадське, селянське — також мають свої і позитивні, і негативні риси і рівнобіжне існування та той чи інший стан їх у кожному окремому випадку є наслідком тих чи інших причин історичного, господарського чи культурного характеру. Отже, всі вони мають певне виправдання самим фактом свого існування та тих спеціальних приватно- та загально-господарських функцій, що вони їх виконують. Приватно-власницьке лісове господарство провадиться в інтересах окремих осіб, але разом воно задовольняє потреби всього народного господарства. А високий культурно-технічний і господарський стан багатьох сучасних приватно-власницьких лісових господарств зовсім не виправдує загального й категоричного осуду цієї форми господарства з погляду народньо-господарського поступу й добробуту. Те саме стосується й категорії громадського та селянського лісоволодіння. Від невеликого селянського лісового господарства не можна вимагати тієї сталості користування, як то буває основою великоплощинового високостовбурового державного чи приватного господарства, бо селянське лісове господарство може бути до певної міри ощадною скарбницею чи резервовим капіталом господаря. У такому господарстві, крім того, побічні лісові користування іноді можуть мати більше значіння, ніж користування деревом. Кожний рід лісового господарства має своє позитивне значіння в загальній системі народнього господарства.

Ріжний характер господарського й культурного розвитку окремих країн та ріжний стан державного, приватного, селянського і т. ин. лісового господарства в них вимагають від нас у кожному окремому випадку й окремої оцінки народньо-господарської вартості тієї чи іншої категорії лісового господарства. Їх слід оцінювати не з погляду загальної абстрактної теорії, а з фактів дійсних відносин.

З цього погляду треба розглядати й кожен вимогу лісової реформи взагалі та націоналізації лісів зокрема.

Після війни, протягом якої не малу частину промисловости в окремих воюючих країнах було підпорядковано з боку виробництва державній контролі чи, навіть, державному керівництву і коли розподіл майже всіх продуктів першої потреби перейшов до встановлених державою органів; після війни, коли плянове виробництво в загально державному мі-

рилі і пляновий розподіл продуктів стали вже випробованим фактом корисної чинности загалу в господарських справах; після людських і матеріальних жертв на фронті та в запіллі — жертв, що вимагали викупу — після всього цього на чергу дня не могла не стати справа реформ суспільно-економічного порядку, що мали б забезпечити більшу рівність чи справедливість у розподілі матеріальних дібр.

Поширилися й поглибилися ідеї соціалізації й націоналізації. Ці суспільно-економічні рухи не могли не торкнутися й лісового господарства.

В якій же мірі ці ідеї мали бути застосовані до лісового господарства, яке значіння могла мати соціалізація чи націоналізація лісів у нас?

Ідея соціалізації, оскільки її завданням є перехід усіх засобів продукції з приватних рук до суспільства, а основною прикметою є співучасть робітництва в користуванні продуктами виробництва, до лісового господарства не може бути застосована. Головний витвір лісового господарства, деревно не є продуктом праці, але продуктом природних сил. Фізичною й духовною чинністю робітника деревна субстанція не твориться; ця чинність тільки посередничає в утворенні деревної субстанції і то в дуже незначній мірі. Отже, проблема соціалістичного розподілу продуктів на основі продуктивної чинности робітника тут відпадає.

Таким чином відпадає і сама ідея соціалізації у приложенні до лісового господарства, якщо, звичайно, не розуміти під цим терміном і тих випадків користування лісовими продуктами, коли самий ліс, залишаючися державною власністю, передається в розпорядження й користування місцевих груп населення (тепер — ліси місцевого значіння в УСРР).

Але в інтересах загалу всі ліси можуть бути націоналізовані, себто повернені у власність держави, яка й господарює в цих лісах із додержанням інтересів і метод приватно-господарського підприємства, з одного боку, та з виконанням певних завдань загально-державного порядку, з другого.

Таким чином удержавлення приватних та інших нескарбових лісів не можна розглядати в площині розв'язання проблеми відносин між капіталом і робітником. — це є проблема фінансово-господарського порядку насамперед. З цього погляду вона зводиться до питання про те, чи скарбове лісове господарство дасть більший господарський ефект, ніж приватне. Не маючи змоги докладніше спинятися тут на цьому питанні, звернемо увагу тільки на його головні елементи: це є матеріальна і грошова прибутковість, культурний стан лісу — оскільки останній має вплив на розмір прибутковости та видачі з лісу в майбутньому.

Існуючі цифрові дані щодо видач із лісу в лісах скарбових, приватних та громадських показують такі відношення між цими трьома категоріями лісоволодіння:

· Видачі деревна в куб. метрах на 1 га лісової площі:

	Німеччина ³⁷⁾ 1913	Франція ^{37а)} 1912	Росія ³⁸⁾ куб. фут з 1 дес.	Україна ³⁹⁾ 1913 14 такс. сах. з 1 дес.
Ліси державні	5,32	2,66	66	0,51
„ приватні	3,07	2,51	55	0,41
„ громадські	4,40	—	22	0,25

Отже видачі деревна з державних лісів у Німеччині, Росії та на Україні значно (73%, 20% і 24%) перевищували видачі приватних лісів, у Франції це перевищення найменше (6%). Видачі з селянських лісів у Росії та на Україні становили тільки 33% і 50% видач лісів скарбових.

Менші розміри видач деревна з лісів приватних свідчать про менш досконали способи продукції деревна в цих лісах. Але це, звичайно, не говорить про те, що на тих лісових площах приватного володіння, що їх взято для порівняння, держава могла б досягнути ті самі наслідки продукції, що й на фактично належних їй на той час площ скарбового лісоволодіння: для точности порівняння треба було б порівняти ще ґрунтові та інші умови займища. Крім того, проблема продукційности лісу не обмежується самим розміром можливої видачі деревна з лісу; крім прямого користування, треба було б узяти на увагу ще побічні користування та взагалі всі ті користі, що їх ліс дає господареві, обслуговуючи всі його потреби. Зокрема тяжко вирахувати всі ті користі, що дають землевласникам ліси середнього та невеликого розміру, призначені, головню, для безпосереднього обслуговування потреб сільськогосподарського маєтку. Ще більше значіння з цього погляду мають дрібні ліси селянського володіння, питома вага яких тільки на половину може полягати в самій деревній продукції. Очевидно, всі можливі непрямі користування з таких лісів та всі вигоди, що дає приналежність цих лісів до сільськогосподарських об'єктів, треба вважати за додатковий господарський здобуток із них. Будучи плюсом до взятого з лісу деревна для господаря, він є тим самим здобутком і для всього народнього господарства.

Що торкається чистої грошової прибутковости з лісів різних категорій лісоволодіння, то, коли порівнювати лісові дачі однакової площі, розмір видатків для державного лісоволодіння мусів би бути більший: необхідність утримувати значний апарат в осередку та тримати контрольні органи має обтяжати скарбове лісове господарство. Особливо тяжко було б для держави господарювати в дрібних, ізольованих дачах та охороняти їх. З другого боку, приватне господарство не зв'язане тими загальними приписами, що зобов'язують скарбове лісове господарство до певної шаблонности і обмежують його рухливість; приватне господарство значно ініціативніше і тому може мати більші прибутки.

А втім, що торкається культурного стану лісів різних категорій володіння, то загально найвищий стан культурности характеризує ліси

³⁷⁾ Endres. Forstpolitik, 1922, ст. 80.

^{37а)} Huffel G., Économie Forestière, I. 2. Paris 1920, p. 426.

³⁸⁾ Лесное хозяйство РСФСР, Москва 1924, ст. 27. Ці дані подаються за М. Орловим для середньої Росії, при чім під громадськими лісами тут треба розуміти селянські ліси.

³⁹⁾ Марченко Г., Задачи лесной политики на Украине, Харків 1925. Під громадськими лісами треба розуміти селянські ліси.

скарбові, — зокрема це було зясовано і щодо України. Проте не треба забувати, що на Україні саме в деяких приватних лісах культури було запроваджено найраніше і що найінтенсивніше господарство провадилося саме в деяких більших приватних лісах.

Отже всі зазначені моменти не говорять про народньо-господарську користь націоналізації всіх без винятку приватних лісів. Існують мотиви за і проти націоналізації.

Справа націоналізації лісів іще більше ускладнюється, коли розглядати її з погляду фінансового — себто, коли націоналізація мала би бути переведена за викупом. У цім випадку націоналізовані ліси були б обтяжені величезним основним капіталом, що при малій прибутковості лісового господарства (коло 3%) та невідомості лісоекономічних кон'юктур протягом тих десятків років, коли мали би бути реалізовані сьогоднішні запаси деревна, поставило б новий скарбовий лісовий масток у тяжке фінансове положення та створило б неможливість погодження калькульованих господарем цін із ринковими відносинами. Одно слово, величезне фінансове ризико супроводило б таку націоналізацію лісів.

Таким чином, з погляду економічної доцільности нема мотивів абсолютного значіння на користь повної націоналізації лісів, а саму потребу такої націоналізації для кожного народньо-господарського та державного організму треба зясовувати чи встановляти окремо — відповідно до цілого комплексу відносин економічних, культурних, суспільних, політичних та потреб загально-державних. Отже, коли на користь загальної націоналізації лісів нема підстав народньо-господарського порядку, то можуть бути основи для часткової націоналізації з мотивів иншого характеру. Утримання лісу захисного значіння иноді може бути не під силу приватному власникові. Потреби оборони держави можуть вимагати набуття певних лісових об'єктів у власність держави. При відсутності чи недостатності скарбового лісоволодіння може бути корисне створення чи збільшення такого лісоволодіння⁴⁰⁾ в даній державі з тих чи инших міркувань.

Лісополітична проблема на Україні. Звертаючись тепер до спеціально-українських умов лісового господарства та завдань української революції, мусимо визнати, що на Україні існували обставини як лісогосподарського порядку, так, іще більше, національно-державного, що промовляли на користь націоналізації лісів, переведеної з тими чи иншими обмеженнями.

На Україні кепська загосподарованість приватних лісів у звязку з значною перевагою (коло 70%) їх площ поміж иншими категоріями лісової власности і, навпаки, розмірно добрий культурний стан скарбових лісів, але мала площа скарбового лісоволодіння — коло 20 % (у всій кол. Росії 58%) — давно вже ставали передумовою для популяризації ідеї націоналізації лісів не тільки серед лісівників. Тому, коли

⁴⁰⁾ В кол. Австрії взагалі було мало скарбових лісів (7.3%), а в деяких її частинах таких лісів і зовсім не було. Так, у Чехії вони займали тільки 0.4% площі, на Мораві і Шлезьку їх не було зовсім. Отже, коли повстала Чехословацька Республіка, то площа її скарбових лісів становила тільки декілька відсотків (коло 3%) і то завдяки значній площі скарбових лісів на Закарпатті. Тому держава стала повільно скуповувати ліси, головнo з рук власників чужої національности.

прийшла революція і повстало питання про широке переведення земельної справи, ця ідея стала на порядок дня.

Оскільки націоналізація лісів могла знищити значіння і вплив поміщицького лісоволодіння, здебільшого чужонаціонального або ворожого ідеї українського відродження, то з українського державницького погляду таке розв'язання лісової справи, що його одним із наслідків могло би бути і скупчення в руках української держави коштовного майна, було цілком в інтенціях як різних кол українського громадянства, так і, зокрема, українських лісівників. До того ж ідея націоналізації лісів тісно зв'язалася з загальною проблемою — основною економічною проблемою революції — вивласнення землі від великих і середніх власників для передачі її до рук українського селянства. — Не дивно отже, що не тільки на з'їздах лісових спеціалістів, — з'їздах, що скликалися в Києві з ініціативи українських лісових об'єднань, — одною з головних тез була націоналізація лісів, але і в статуті Всеукраїнської лісової спілки, що мала об'єднати всіх лісових працівників на Україні; було сказано: „Для загального добра приватна власність на ліси мусить бути знесена, всі ліси України треба передати до українського лісового фонду, ліси мусять бути націоналізовані, оголошені національною власністю, себто власністю людности України, що порядкує лісами через своїх обранців“⁴¹⁾. В цих поясненнях думка про націоналізацію лісів тісно в'яжеться з думкою про утворення окремого від Росії українського лісового фонду, належного тільки українському народові. Цей статут прийняла Всеукраїнська Лісова Спілка ще до III. Універсалу, себто до проголошення Української Народньої Республіки.

Українські політичні партії, розв'язуючи в своїх програмах земельну справу в напрямі більше чи менше радикальної земельної реформи, про ліси або не говорили нічого, очевидно ототожнюючи їх з „землею“, або ж зачисляли їх до категорії таких природних багатств, як річки й копальні. Так, програма партії Українських Соціалістів-Революціонерів, прийнята на партійному з'їзді у Києві 15—19 липня, в резолюції у земельній справі про ліси говорить так: „річки, ліси, копальні і всі інші природні багатства переходять у користування всього трудового народу, і в завідування вищих краєвих органів самоврядування і Українського Союму“⁴²⁾.

Партія Соціалістів Самостійників вимагала „націонал-соціалізації землі“, себто хотіла зробити землю „національною власністю всього народу українського“, а для того ліквідувати велике землеволодіння, потім середнє, і далі переходити до утворення класи трудового селянства. Про ліс партія не говорить нічого⁴³⁾.

Загально-російська і спеціально українська революції в їх суспільно-економічній основі були революціями земельними. Але в українській революції не менше значіння мав момент національно-політичний, що в перший період розвитку цієї революції об'єднав у Центральній Раді та в Генеральному Секретаріаті політичні партії й угруповання як лівого — соція-

⁴¹⁾ Автором проекту цього статуту був небіжчик учений лісівник Олександр Макаренко, лідер партії Соціалістів-Самостійників.

⁴²⁾ Програм і статут української партії Соціалістів-Революціонерів. Київ, 1917, стор. 13.

⁴³⁾ Українська партія Самостійників-Соціалістів (У. Н. П.), Відень-Київ, 1920, стор. 71.

лістичного, так і поміркованого — радикально-демократичного напрямків. Ані в земельній справі взагалі, ані в лісовій проблемі зокрема, до III. Універсалу (20. XI. 1917) Центральна Рада ніяких певних постанов не виносила, і земельний закон було видано тільки в середині січня 1918 р., майже напередодні залишення українською владою Києва під натиском більшовиків, а лісовий закон — аж у січні 1919 року — після повалення гетьманату.

В перший період української революції земельне й лісове питання мали тільки тимчасове розв'язання в тому напрямі, що через земельні комітети, обрані з місцевого населення, було встановлено догляд за землями й сільсько-господарським інвентарем та взято під контроль користування в лісах.

Але з самого початку революції вже був виразно позначився основний напрям у розв'язанні земельної й лісової справ: першої — через передачу, в тім чи іншій обсязі та тим чи іншим способом, земель великої середньовласницького володіння в руки трудового селянства, а другої — через націоналізацію приватних лісових маєтків із залишенням у попередньому розпорядженні лісів громадського володіння (міських, селянських-надільних і т. инш.) та дрібних селянських. Окремі ж українські партії та суспільні верстви розв'язували ці питання неоднаково.

Зупинімося на головних резолюціях і постановах та на текстах законів, що визначають лісополітичні напрями головних моментів української революції.

Київський губерніяльний селянський зїзд у квітні 1917 р., в наказі своїм депутатам на Всеросійський зїзд селянських депутатів, у справі земельній та лісовій приймає такі постанови⁴⁴):

а) самочинних захватів земель не робити і ждати вирішення земельної справи через український народній сойм; б) приватна власність на землю на Україні повинна бути скасована і земля повинна перейти без викупу в український земельний фонд, яким має порядкувати український народній сойм. З цього фонду земля повинна даватися в користування тим, хто її обробляє своїми силами; в) вимагати від правительства негайного видання закону про заборону продажу, довготермінової аренди і заставу земель, а також масового порубу лісів; г) до видання земельного закону, для забезпечення селян строевим лісом, паливом, випасом, риболовлею і встановлення справедливих орендних цін та підготовки матеріалів для земельного закону — повинні бути засновані повітові, губерніяльні та краєвий український земельні комітети.

У цих постановах селянського зїзду було виразно накреслено основні пункти земельної програми: скасування приватної власності на землю та передачі її трудовому селянству, але, разом із тим, вирішено „ждати“ остаточного розв'язання земельної справи через український сойм, а, тимчасом, для урегулювання як орендних умов на землю, так і користування лісом, випасами та инш. вимагалось передачі цих справ земельним комітетам.

Такі самі постанови приймали й інші селянські зїзди на Україні,

⁴⁴) Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр., т. I. 1921. Відень, ст. 46.

що відбувалися протягом квітня—травня на Київщині, Чернігівщині, Поділлі, Полтавщині, Харківщині, Катеринославщині й Херсонщині⁴⁵).

Такий же зміст мали постанови в земельній справі 1-го Українського селянського зїзду, що відбувся в травні 1917 р. Цей зїзд ухвалив⁴⁶): I. 1. Приватна власність на землю повинна бути скасована, 2. Вся земля на Україні без викупу йде в український земельний фонд, яким порядкує сам народ через український сойм, повітові й волосні земельні комітети, обрані на демократичних підставах; всеросійські Установчі Збори мають це затвердити. II. Щоб забезпечити Україну від безладдя й руїни, Зїзд визнає необхідним до Установчих Зборів: 1. самочинних захватів землі та самовільних порубів лісів не робити, 2. Вимагати від Тимчасового Правительства негайної організації Центрального Українського Земельного Комітету, який повинен об'єднати діяльність усіх земельних комітетів на території України... 3. Вимагати, щоб Тимчасове Правительство улаштувало через вибрані на демократичних основах земельні — волосні, повітові чи інші — комітети пильний догляд за казенними та приватними лісами і негайно зовсім заборонило вируб строевого та матеріального лісу без згоди земельних комітетів, а також негайно скасувало дозволи на вируб лісу, видані „лісоохоронним комітетом“ за часів старого уряду⁴⁷).

Але 1-ий „Універсал Української Центральної Ради до Українського Народу, на Україні і поза Україною суцього“, що його було видано 10 червня (ст. ст.) 1917 р., не вказував способу й напряду розв'язання земельного питання, звернувши головну увагу на національно-політичну сторону справи: „щоб, після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійськїм Учредительнїм Зібраннї, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові)“.

Так само і перший Генеральний Секретаріят у своїй першій декларації (26. VI. ст. ст.) брав на себе тільки загально-організаційні завдання та підготовчу працю; він мав „подбати про правильну організацію волосних, повітових і губернських (земельних) комітетів на Україні та рад селянських депутатів... направляти діяльність цих організацій на шлях громадського порядкування не тільки земельною власністю, але й сільсько-господарським інвентарем... подбати про утворення Українського Краєвого Земельного Комітету... підготувати, на підставі постанов Всеукраїнського Селянського зїзду, проєкт земельного закону“ і т. инш.⁴⁸). Ні в 1-м Універсалі, ні в цій декларації ніякої згадки про ліси нема.

⁴⁵) Христюк П. Там же, ст. 47.

⁴⁶) Там же.

⁴⁷) Пізніше, 11—14 липня ст. ст., подібні ж постанови в земельній справі виніс і 1-й Всеукраїнський Робітничий Зїзд. Але про ліси не сказав нічого в своїх резолюціях. Отже обидві соціалістичні партії стояли на ґрунті вивласнення поміщицької землі без викупу. Радикально-Демократична партія теж стояла за земельну реформу на користь селянства, але на своїй конференції 25. VI. (ст. ст.) вона висловилася за принцип оплати поміщикам вартости землі при переході її в земельний фонд, зазначивши, що в методах роботи і боротьби за досягнення своїх ідеалів партія йтиме „еволюційним шляхом“ (Христюк П., там же, ст. 103 та 107).

⁴⁸) Христюк П., там же, ст. 80.

Другий Універсал (2. VII ст. ст.) торкався виключно питань національно-політичного порядку.

Тільки 3-й Універсал Центральної Ради, що його було видано 20 листопада 1917 р., проголосивши Українську Народню Республіку („Віднині Україна стає Українською Народньою Республікою“), встановив основу для розв'язання земельної справи, відповідно до змісту тих резолюцій та постанов, що їх виносили на своїх з'їздах соціалістичні партії та селянська спілка. Цим універсалом „право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, мапастирські, кабінетські та церковні землі“ було скасовано. За цим Універсалом вказаними землями мали порядкувати Українські Установчі Збори й земельні комітети, обрані народом.

Таким чином, силою революційних настроїв та подій, як і внаслідок проголошення Української Народньої Республіки, Центральна Рада, переставши відсувати вирішення основ земельної справи до Установчих Зборів, проголосила своїм Універсалом приватну власність на землю скасованою та обіцяла негайно виробити закон, як саме мають порядкувати тими землями земельні комітети.

Способи порядкування землями через земельні комітети мали бути встановлені настало законом і мали обіймати всі норми й способи поділення землею та користування нею. В цім універсалі не всі категорії земель перераховано, бо тут нема згадки про скарбові землі взагалі і про ліси зокрема: нічого не сказано про міські та селянські — надільні й товариські землі та ліси: не визначено й поняття „нетрудових“ господарств. Але земельні комітети ще до цього — як нормували земельні відносини (умови аренди, тощо), так і контролювали приватне лісове господарство, не завжди маючи можливість поборювати надмірні претенсії селян до лісових — прямих і побічних — користувань та часто були й мало компетентними в лісовому господарстві. На ґрунті лісових користувань повставали іноді масові порушення дозволених норм, відбувалися самовільні поруби лісів, витравлювання молодняків, розорювання зрубів, повставали конфлікти за ціни на ліс і дрова і т. инш. Проте земельні комітети були єдиними органами на місцях, що могли вносити такий-сякий лад у розбурхане революцією народне море і в окремих випадках могли зберегти ті ліси, що місцеве населення чекало на їх приділення в своє користування. Чекаючи на вирішення земельної справи на свою користь, українське селянство приймало гасла українських політичних партій та селянських з'їздів: не робити самочинних захватів землі, не руйнувати поміщицьких маєтків, не пилондрувати лісу — бо це все — народне добро і треба, щоб воно в цілості перейшло до народу. Але з наростаючим революційним настроєм посередницька роль земельних комітетів переставала задовольняти селянство. — воно вимагало землі до своїх рук. Під впливом цих обставин Центральна Рада й проголосила скасування приватної власності.

Слідом за 3-им Універсалом зявилося ще спеціальне роз'яснення Генерального Секретаріату в земельній справі, де окремий уступ було посвячено лісам, про які в самім Універсалі не було згадки: „Лісам Генеральний Секретаріат надає особливе значіння і в скорім часі будуть видані тимчасові правила про розпорядження тим народнім майном аж до часу, коли питання про них буде остаточно вирішене Установчими Зборами. А тепер

рубати ліси без дозволу повітового лісового комітету ніхто не має права⁴⁹⁾. У цій же розясненні вказано ті категорії ґрунтів (очевидно, і лісових), що на них не поширюється постанова про вивласнення, це є землі: міські, містечкові, сільські. ґрунти під вілями, селитьбами, городами, садами, взірцевими (дослідними) полями й станціями, фабриками і т. инш. Але й в тім розясненні остаточне рішення земельної справи покладалося на Українські Установчі Збори, що „зміну власности, як і цілий земельний устрій на Україні, мають потвердити і остаточнo рiшити“. 4-й Універсал (22 січня нов. ст. 1918 р.) оголосив Українську Народню Республіку вже „самостійною, ні від кого незалежною, вільною суверенною Державою Українського Народу“. В земельній справі він повторював тези 3-го Універсалу, обіцяючи видання земельного закону, вже виробленого земельною комісією на основі скасування власности на землю. Але в цьому Універсалі вже зустрічаємо деякі нові деталі в земельній справі: окремо трактується „земля“ — з одного боку, а „ліси, води і всі підземні багатства“ — з другого боку; „земля“ на основі „соціалізації“ мала бути передана через земельні комітети „в руки трудящих“, а ліси, води і всі підземні багатства, як добро українського трудящого народу, переходить у порядкування Української Народньої Республіки“. Які саме органи мали б порядкувати цими добрами — не зазначено, і щодо цього існувала повна непогодженість та неясність, що бували причиною непорозумінь на деяких земельних з'їздах між фаховими представниками Секретаріату, а пізніше Міністерства Земельних Справ та делегатами з місць, що виступали иноді з демагогічними обвинуваченнями фахових органів Секретаріату в бажанні кермувати лісами „бюрократичним“ способом, незалежно від „народу“. Ці виступи, як і претенсії кермувати через місцеві земельні органи всіма природними добрами землі, ґрунтувалися на постановах селянських з'їздів, що провадилися під впливом соціалістів-революціонерів. Так, напр., третя сесія Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів (18—23 XI. /ст. ст./ 1917 р.) саме в час сесії Центральної Ради виносить у земельній справі постанову, якою домагається від Центральної Ради видання закону про передачу в завідування земельних комітетів не тільки земель, але й усіх лісів (між ними і скарбових) та вод (Христюк П., там же, II, ст. 61).

Бажання земельних комітетів закріпити за собою справу кермування всіма лісами, долучивши до приватних лісів ще й скарбові, яскраво виявилось в резолюціях 3-ої сесії Головного Земельного Комітету з 17 квітня 1918 р. Наводимо текст цих резолюцій:

Заслухавши доклад члена Головного Земельного Комітету П. І. Затули і повідомлення Директора Лісового Департаменту п. Іваницького, Головний Земельний Комітет установив такі основні принципи майбутнього лісового законодавства:

а) всю площу лісів усіх категорій, яко добро всього народу Української Республіки, вважати державним майном,

б) лісоуправління в губерніях і повітах повинно бути організовано на державно-громадському принципі.

Вважаючи на те, що лісова справа самим життям і ходом подій

⁴⁹⁾ Христюк П., там же, II, ст. 59.

увійшла в круг діяльності земельних комітетів, котрі збудовані на зазначених вище державно-громадських принципах, сесія Головного Земельного Комітету визнає необхідним, аби управління всіма лісами в губерніях і повітах було передано Лісовим відділам Земельних Комітетів — загальне керівництво і контроль у лісовій справі належить Міністерству Земельних Справ.

За відсутністю розпоряджень і вказівок щодо порядкування лісами — Головний Земельний Комітет ухвалив звернутися до Міністерства Земельних Справ, аби воно видало на зазначених вище принципах, в порядку управління відповідні розпорядження, а на слідуочу сесію Головного Земельного Комітету — на тих же принципах — повинен бути представлений проєкт лісового закону⁵⁰).

З цих резолюцій видно розходження в поглядах між Міністерством Земельних Справ та земельними комітетами. Ці резолюції ніяких наслідків не мали, бо скоро після цієї сесії стався гетьманський переворот. Тільки після повалення гетьманату, в січні 1919 р., було видано закон про ліси в УНР

29-го квітня 1918 р. за допомогою німецьких військ стався у Києві гетьманський переворот. „Грамотою до всього Українського Народу“ з дня 29 квітня 1918 р. Павло Скоропадський проголосив про відбудування „в повній мірі“ прав приватної власності і скасував „всі розпорядки бувшого українського уряду, а так само тимчасового російського уряду“⁵¹). Таким чином, було відновлено всі попередні, дореволюційні земельні відносини і ліси знову повернулися в повне розпорядження приватних власників. Ніяких земельних реформ за гетьманування Скоропадського не було зроблено, коли не брати під увагу тимчасового земельного закону, яким було встановлено для нових купівель максимальну норму сільсько-господарських і лісових земель (25 десятин), що її можна було набувати шляхом купівлі⁵²). За доби новітньої гетьманщини показними тенденціями приватного лісоволодіння був прискішений продаж чергових зрубів у межах 5—10 літніх плянових призначень та цілих частин лісу на довший період.

Після повалення гетьманату, за влади Директорії було видано закони, що розв'язували земельну й лісову справу, першу — в напрямі соціалізації, другу — в напрямі націоналізації.

Законом про землю з 8 січня 1919 р. право приватної власності на всі землі з їх водами, надземними і підземними природними багатствами та лісами було скасовано, усі ці добра оголошено власністю УНР, а розпорядження ними передано верховній владі УНР⁵³).

Через декілька днів після цього було видано й закон про ліси. Наводимо текст його повністю.

⁵⁰) „Відродження“, 1918 р., ч. 27, 27 (14) квітня.

⁵¹) Х р и с т ю к П. Там же. III, ст. 5.

⁵²) Там же, ст. 57.

⁵³) Віст. Держ. Зак. УНР., 11. II. 1919. вип. 6-ий.

ЗАКОН

про ліси в Українській Народній Республіці.

РОЗДІЛ I.

Загальні положення.

1. Всі приватні (між ними монастирські, церковні та інші) і громадські ліси та лісові площі зо всіма угоддями, а саме: луками, пашнями, горфяниками, річками та инш., що заключені в межах лісових участків і були в системі дотеперішнього лісового господарства, а також землі, котрі нездатні до сільськогосподарської культури, а пригодні тільки для лісорозведення, з виданням цього закону стають власністю Української Народньої Республіки і разом з державними лісами складають її Лісовий Фонд.

П р и м і т к а: До Лісового Фонду не залічуються дозволені до розкорчовки лісові участки, що набуті трудовими господарями.

2. Разом з лісами та лісовими площами і на тих же підставах у власність Республіки переходять лісові будівлі і споруди лісогосподарського значіння: мости, шляхи, дренажі, телефони, пожежні башти, сторожки, помешкання для адміністрації, робітників та инше.

3. Всі згадані в ст. 1 та 2 ліси, лісові площі й инше переходять у власність Республіки без викупу.

4. Завідування та розпорядження Лісовим Фондом з часу видання цього закону переходить до Уряду Республіки, за винятком нижчепоказаних лісових одиниць, відносно яких Урядові належить право догляду та контролю.

5. До окремих лісових одиниць, право порядкування та користування якими може бути залишено за їх дотеперішніми господарями, залічується:

а) Лісові участки площею не більше 15 десят., які належать трудовим господарям, або знаходяться в користуванні як дачні участки (не більш 5 десятин).

П р и м і т к а: При відібранні до розпорядження Республіки дрібних лісових участків, коли вони були головним джерелом для прожитку, їх бувшим власникам повертається корнева вартість лісу, а також втрати і видатки на закультивовані участки лісу, оскільки бувший власник ще не користувався добутками від насаженого лісу.

б) Ліси, які до цього часу належали громадським самоврядуванням (городам, земствам, тощо) та селянські надільні ліси.

6. Лісові участки, що знаходяться далеко від лісових комплексів і котрі по причинах технічного характеру або по яких других не будуть визнані об'єктами самостійного лісового господарства, можуть бути передані до порядкування місцевих сільських громад, других органів самоврядування або наукових та інших подібних інституцій. До цієї ж категорії лісових участків залічуються: парки, лісові пам'ятники природи, науководосвідні участки і т. инш.

7. В користуванні та розпорядженні бувших лісовласників залишаються необхідні садібні участки землі, не більше трудової норми, з будівлями для прожитку власникові та його сім'ї, а також участки під госпо-

дарсько-промисловими та заводськими підприємствами, якщо такі підприємства Уряд не визнає потрібним придбати по справедливій оцінці.

8. Відносно порядку зарахування до Лісового Фонду лісів ті лісових площ, що належать громадянам чужоземних держав, буде видано окремого закону.

РОЗДІЛ II.

Основи користування лісами.

9. Всі складені до видання цього закону бувшими приватними лісовласниками чи урядовими інституціями акти і договори про користування як лісами, так і іншими площами, що входять в склад Лісового Фонду, мають бути переглянуті відповідними державними установами, котрим належить право скасування, зміни, припинення чи відновлення актів та договорів.

10. Державне лісове господарство має на меті:

- а) Охорону і поліпшення лісового деревостану.
- б) Зберегання лісів від нераціонального користування.
- в) Збільшення продуктивності лісового ґрунту.
- г) Поширення площі лісів.

д) Задоволення всіх різноманітних потреб в лісових матеріалах і продуктах державних та громадських установ місцевого населення, промисловости та інших.

11. У всіх лісах, що входять в склад Державного Лісового Фонду, заводиться правильне лісове господарство і відпуск лісу робиться або на основі плянів господарства (в лісах упорядкованих), або на основі плянів періодичних обрахунків (в лісах невпорядкованих).

12. Нелісові площі, що зараховані до Лісового Фонду, мають бути залісовані в найближчий час.

13. В лісах, що знаходяться під орудою органів державного лісоуправління, організується розробка лісу державно-господарським засобом.

Примітка: До налагодження державного господарства Уряд може передавати ліс в розробку органам громадського самоврядування, кооперативам, приватно-громадським організаціям, трудовим артілям, тощо, а також приватним особам.

14. З лісів, що знаходяться під орудою органів державного лісоуправління, відпуск лісу на пні і лісу розробленого провадиться як з торгів, так і без торгів.

15. Без торгів відпуск лісу допускається по риночних, твердих або по таксових цінах.

16. По риночних та твердих цінах відпуски лісу допускаються для задоволення потреб державних, громадського самоврядування, кооперативів та місцевого населення.

По таксових цінах ліс відпускається для народніх шкіл і інших культурно-просвітніх установ, та лікарень, а також для задоволення власних потреб трудових мас місцевого сільського населення.

Сімям козаків республіканського революційного війська, а також найбільш незаможним колам населення (вдовам, інвалідам, погорільцям, тощо) ліс відпускається з пониженням таксових цін.

Порядок зазначених тут одпусків встановлюється окремою інструкцією Міністра Земельних Справ.

17. Ціни на ліс — таксові і тверді — виробляються губерніяльними органами державного лісоуправління при участі місцевих органів самоврядування, а стверджуються: таксові ціни — Головною Лісовою Управою, а тверді — Міністром Земельних Справ по згоді з Міністром Народнього Господарства та Фінансів.

18. З лісів, що входять в державний Лісовий Фонд і знаходяться в користуванні різних осіб чи установ, відпуск провадиться для задоволення як власних потреб, так і інших — під Контролем Державним.

РОЗДІЛ III.

Органи Державного Лісоуправління.

19. Всім Лісовим Фондом Республіки відає Головна Лісова Управа при Міністерстві Земельних Справ.

20. Головна Лісова Управа має свій окремий бюджет, яким орудує в загальному порядку, що є встановлений для центральних державних установ Республіки.

21. Державними лісовими інституціями на місцях являються існуючі законні органи державного лісоуправління. Необхідні нові місцеві інституції мають бути утворені на підставі окремого закону.

22. Прийом лісів до державного лісоуправління покладається на існуючі органи лісоуправління та на земельні управи, а також на тимчасові державні лісові інституції, що мають бути утворені.

23. Порядок прийому лісів, організація лісоуправління та порядок ведення лісового господарства в них встановлюються окремою інструкцією Міністра Земельних Справ по згоді з Державним Контрольором.

Іменем Української Народньої Республіки затверджуємо:

13 січня 1919 року.

Голова Директорії: В. Винниченко.

Члени: Петлюра, Андрієвський.

Член-секретар: Ф. Швець.

Посвідчую: Державний секретар: М. Корчунський

Як бачимо, справу націоналізації лісів на Україні було розв'язано шляхом удержавлення всіх як приватних, так і громадських лісів, що разом з колишніми скарбовими лісами склали єдиний Лісовий Фонд УНР в розпорядженні Уряду. Вивласнення було переведено без викупу. Але, разом із тим, щодо права порядкування й користування лісами, було зроблено винятки: лісові площі не більше 15 десят., коли вони належали „трудовим господарям“, та не більше 5 дес., коли вони були при оселях („дачні участки“), як і ліси громадські, незалежно від їх розміру, мали залишитися в попереднім користуванні. Крім того, ізольовані лісові участки, що не могли бути „об'єктами самостійного лісового господарства“, а також парки

і т. інш. могли бути передані до місцевих громадських установ та інших інституцій. За державою залишалася контрола за провадженням господарства в усіх цих лісах.

Таким чином, фактичне удержавлення лісів було поширене тільки на приватні ліси, за винятком зазначених невеликих лісових площ, належних трудовому населенню. Коли взяти на увагу, що всі селянські і міські ліси не становили і 10% усіх лісів (т. I, табл. 14), то виходило б, що націоналізацію лісів цим законом було переведено досить повно. Крім цих лісів у приватнім та громадським користуванні мали залишитися ще деякі дрібні (не більше 15 дес.) ліси, площа яких не могла бути значна.

Для переведення націоналізації лісів створено законом з 14 лютого 1919 р. посади губерніяльних та повітових лісничих, що на підставі окремої інструкції про облік бувших приватних лісів і про порядок прийому, керування, експлоатації та контролі над ними⁵⁴⁾ мали прийняти ці ліси при співучасті Земельних Управ і під загальним керівництвом Начальників Управлінь Хліборобства та Державного Майна. В цій же справі пізніше (26 квітня 1919 р.) було видано Додаткову інструкцію в лісовій справі, в якій подається низку розяснень щодо провадження справи прийому лісів та господарювання в них. Компетенцію Земельних Управ встановлено законом з 18 січня 1919 р.⁵⁵⁾ Вони мали бути „народними органами державної влади“ і їх безпосереднім завданням мало бути переведення земельної реформи; щодо лісів, то земельні управи, на підставі цього закону, мали завідувати й охороняти їх, разом із землями, взятими на облік. Але докладні розяснення, подані в зазначених інструкціях, надавали земельним управам щодо завідування лісами тільки тимчасові функції — вся справа мала бути зосереджена в лісових урядах. Для забезпечення справи переведення націоналізації лісів закон з 24 січня 1919 р. про мобілізацію для переведення земельної реформи агрономів, лісоводів, гідротехніків та військових топографів надав міністрові земельних справ право взяти на облік та покликати на обовязкову державну службу всіх землемірів, лісоводів і т. д. з вищою, середньою та нижчою освітою⁵⁶⁾.

Видання указаних законів та розпоряджень, що забезпечували переведення справи націоналізації лісів, відноситься до тієї доби боротьби за українську державність, коли уряд УНР під натиском московських військ мусів залишити Київ. Отже, перевести цю націоналізацію по всій Україні не прийшлося і її було здійснювано тільки в тих частинах України, на які поширювалася фактично влада уряду УНР і в тій мірі, в якій цьому не заважав загальний анархічний стан країни.

5. Лісове господарство за УСРР.

Націоналізація лісів за большевицької влади.

Совітська влада, опановуючи Україну, несла з собою й „Основной закон о лесах Российской Социалистической Федеративной Советской Республики 27 (14) мая 1918“, що його ухвалив ВЦВК.⁵⁷⁾ Зрозуміло, що цей

⁵⁴⁾ Вістник Міністерства Земельних Справ УНР., I. III. 1919, вип. 4.

⁵⁵⁾ Вістник Державних Законів УНР., 29. VII. 1919 р., ч. 27.

⁵⁶⁾ Вістн. Держ. Законів УНР., 8. II. 1919, вип. 5.

⁵⁷⁾ Сборник декретов, инструкцій, правил.. по Нар. Комис. Земл. Украины. I. Київ. 1919. ст. 70.

закон, складений для лісної Московщини, не міг відповідати природним і господарським умовам України і тому викликав критичне ставлення до нього з боку харківських фахівців. Під впливом цієї місцевої критики було розроблено, а 3-го квітня 1920 р. большевицькою владою затверджено „Закон о лесах УССР.“⁵⁸).

Основні тези цього закону такі:

1) Всі ліси, разом з деревооброблюючими і лісопильними закладами та живим і мертвим інвентарем у них стають державною власністю. В користуванні приватним можуть бути залишені надільні та товариські селянські ліси, що не мають державного значіння, та ліси селянського трудового населення.

2) Всі зазначені ліси з закладами і інвентарем переходять у власність держави без викупу (ст. 1, 2).

3) Всі ліси переходять до керування і під обрахунок місцевих лісових органів з тим, щоб задовольнялися всі потреби як держави, так і трудового селянського населення та міського пролетаріату (ст. 5).

4) Ліси захисного характеру підлягають особливому догляду держави, а розкорчовка лісових площ не дозволяється, за деякими винятками (ст. 23—28).

5) Після задоволення державних та індустріальних потреб усе населення задовольняється лісом за нормами (ст. 6), на підставі дозволів волосних чи повітових земельних органів.

6) Трудове населення одержує ліс по корневих цінах (ст. 10).

7) Червоноармійцям та їх родинам, а також особам, екопомічно не сильним, ліс може відпускатись по цінах вільготних, або дурно (ст. 9).

8) Окрім цих головних положень звертають на себе увагу такі: а) корнева ціна з селянського населення береться переважно с.-господ. продуктами і б) селянам, які „злісно“ не здають „излишков“ с.-г. продуктів, ніяке користування лісом не дозволяється.

9) Лісовими органами є установи господарсько-технічного характеру; з них губерніяльні і повітові підлягають відповідним колегіяльним земельним губерніяльним та повітовим установам, а місцеві — лісництва, організовані на загальних господарчо-технічних підставах, підлягають керуванню лісових фахівців — лісничих.

10) Провадження лісового господарства переводиться на підставі інструкцій, складених, взагалі, з погляду технічної доцільности.

11) Справа лісових заготовок передана цілком до компетенції Совнархоза.

Порівнюючи большевицьке законодавство в справі лісовій з законодавством УНР в цій же справі, можна констатувати, що в основах своїх і те, і друге однакове, а саме:

а) націоналізація лісів без викупу; б) залишення лісових участків, належних трудовому селянському населенню та громадам, в користуванні останніх з установами урядового догляду за цими участками; в) задоволення потреб трудового населення відпуском лісу по корневій ціні; г) пільги в напрямі зменшення цін для осіб, матеріально мало забезпечених; д) організація лісових установ і порядок провадження господарства

⁵⁸) Закон о лесах УССР., Харків 1920.

приблизно однакові. Різниця ж між тим і другим законодавством полягає, головним чином, у деталях, а саме: а) лісотехнічні заклади (тартаки, тощо) та інвентар за законами УНР залишаються власникам, але з правом держави викупити їх; б) за невеликі лісові участки та за ліси, штучно розведені, у випадку націоналізації їх, дрібним власникам за законом УНР можуть бути виплачені деякі витрати на культури лісу, або й коренева ціна лісу; в) ліси міські по закону УНР могли бути залишені в користуванні міст; г) передбачався продаж лісу з торгів; д) звичайно, нічого не говорилося в законі УНР про „излишки“ с.-г. продуктів і про наслідки злочинного нездавання їх і нарешті, е) справа лісових розробок на підставі розпоряджень влади УНР не мала бути зосереджена в одній установі, а мала провадитися за порозумінням декількох державних установ і за допомогою громадських установ та кооперативних об'єднань.

Большевицьке законодавство, як і законодавство УНР, базуючися на деяких загальних принципах, висунених революцією, конкретизацію цих принципів у формі устав здійснювало, пристосовуючися до фактичних взаємовідносин громадсько-політичних сил. Так спочатку совітська влада в загальному законі про ліси в Російській Союзній Республіці послідовніше переводила принцип націоналізації лісів, націоналізуючи всі ліси без винятку; але потім, рахуючися, очевидно, з фактичною неможливістю націоналізувати ліси селянські, вона примушена була на Україні видати новий закон, конкретизуючи його відповідно до фактичного стану річей. Наше законодавство в справі лісовій зразу ж стало на цей правдивий шлях об'рахунку громадсько-політичних сил, що видно хоч би з того, що закон про ліси УНР став наче б зразком для нового закону большевицької влади щодо характеру обмеження основного його принципу — націоналізації. Розвиваючи цю думку далі, можна сказати, що й фактичне здійснення головних устав, переведення їх пізніше в життя, при слабкості большевицької влади на селах, сталося остільки — оскільки це не викликало фактичних заперечень з боку селянства. Оскільки ж фактичні відпосини в справі лісовій на Україні щодо користування селянства лісом — не так відповідали уставам, як були фактом революційної дійсності, то большевицька влада, не маючи змоги опанувати весь лісовий фонд на Україні, ні адміністративно, ні технічно, ні економічно — мусіла фактично відмовитися від державного господарювання в значній частині націоналізованих лісів, передавши коло 30% їх у користування селянським громадам. Поміж іншими змінами лісового закону в УСРР після 1920 р. це була велика фактична поправка до принципу націоналізації лісів на Україні.

За постановою з 27 травня 1925 р. всі ліси трудового і нетрудового володіння, площею до 50 дес. в окремому участку, не експортного і не промислового значіння, належало передати селянським громадам. Цією постановою передбачалося передати 25% загальної площі державного лісового фонду, але фактично було передано коло 40% цього фонду, з чого вкритої лісом площі було тільки коло 70%⁵⁹⁾. Правилами про порядок провадження господарства в селянських лісах, з 17 лютого 1926 р., було

⁵⁹⁾ Єгоренко С. і Тимченко С. Про стан селянських лісів на Україні. Укр. Лісов., 1929, червень, ст. 16.

організовано господарство в цих лісах, що з них користувалися селяни, на підставі певних технічно-господарських розрахунків і під контролею лісових урядів.

Система технічного керівництва селянськими лісами була напів-централізована. У складі Всеукраїнського Управління Лісами було „бюро лісів місцевого значіння“, в завдання якого входило: розробка питань щодо найголовніших галузів селянського лісового господарства для проведення їх у законодавчому порядку, розробка інструкцій, правил, устав, то-що, подавання консультацій на питання селянського лісового господарства, кермування працею лісових урядовців цього господарства і т. инш. Безпосередніми технічними виконавцями всіх робіт у селянських лісах, що їх установлено законодавством та загальним і річним планами господарства, мали бути уповноважені громад у лісових справах, або ж цілі комісії з 3—5 осіб, що їх обирає загальне зібрання членів громади на протяз одного року. Ці члени комісії та уповноважені під технічним оглядом підлягають районним лісоводам і в своїй праці кермуються вказівками останніх. Для охорони переданих лісів від свавільних порубів та всяких лісопорушень, а також для виконання догляду за працями, що провадяться в лісах, загальним зібранням членів громади (сходом) обирається лісова сторожа, що безпосередньо підлягає уповноваженим або членам комісії. Крім того, для здійснення загального догляду й контролі за селянськими лісами покладено низку обов'язків на сільську й районну адміністрацію та на лісничих державних лісництв.

За підрахунками на початок 1927 р. до передачі селянству було призначено всього 1.616.419 дес., з того 1.018.983 дес. на лісове користування, а 597.437 дес. на земельне⁶⁰⁾. На цей час кількість громад і об'єднань, що одержали лісові площі на лісове користування, становила понад 10.000 із загальної кількості громад і об'єднань на Україні — 38.000, що їх нараховувалося на 1 жовтня 1926 р., тобто трохи більше, ніж 25%. Таке нерівномірне забезпечення лісами пояснюється насамперед тим, що не всі громади мали до революції свої „трудова“ лісові площі, а друге, відсутністю або невеликою кількістю лісів у багатьох округах. Найбільша частина площі (54%), призначеної до передачі в лісове й земельне користування селянству та установам, припадала тільки на 9 округ, а саме: Коростенську, Київську, Чернігівську, Глухівську, Ніженську, Конотопську, Кременчуцьку, Харківську та Херсонську⁶¹⁾.

За колишньою належністю ліси, призначені до передачі в користування селянству та установам, розподілялися так: 1. з лісів, призначених у лісове користування, 3,3% кол. державних, 25,8% кол. нетрудового володіння й 70,9% кол. трудового володіння; 2. з лісів, призначених у земельне користування, 6,8% кол. державних, 46,1% кол. нетрудових і 47,1% кол. трудових.

Крім державних та селянських лісів в УССР існує й третя категорія лісових площ; сюди належать ліси, що їх дано в користування різним установам.

⁶⁰⁾ М. Б. Селянські ліси на Україні. Укр. Лісов., 1927, лютий, ст. 25.

⁶¹⁾ Єгоренко С. Наслідки робіт у справі передачі лісів селянству та різним установам. Укр. Лісов., 1926, грудень, ст. 40.

Розподіл загальної площі лісів між цими трьома категоріями на 1932 р. виявлявся в таких цифрах⁶²⁾:

Лісів державних	2.354,4	тисяч га.
„ селянських	1.094,0	„ „
„ установ	97,6	„ „
Разом	3.546.0	тисяч га.

Таким чином, тільки коло 2/3 націоналізованих совітською владою лісів залишилося в державному користуванні.

Лісовий фонд УСРР. Площа лісів української території, взятої в межах УСРР, на кінець 1920 р. (по умові з Польщею) мала виносити менше 3,5 міл. га. Цю цифру ми беремо, виходячи з припущення, що від 1913 до 1920 р. лісова площа не мала змінитися. Саме вирахування для 1913 року ми робимо на підставі даних Лісового Департаменту за 1913 р., приймаючи, що в склад УСРР, крім Київщини, Поділля, Полтавщини, Харківщини, Херсонщини та Катеринославщини, увійшли: Чернігівщина без чотирьох північних повітів (Мглинського, Новозибковського, Стародубського та Суразького), частина Волині — повіти: Житомирський, Заславський, Новгород-Волинський, Овруцький, Острозький (коло 3/4) та Староконстантинівський, частина Таврії — повіти Бердянський, Дніпровський та Мелітопольський і, вкінці, частина Курщини. В цих межах ліси УСРР мали б становити 3.220.000 десятин⁶³⁾ або коло 3,5 міл. га.

Коли б ми взяли в тих самих межах площу лісів у 1880-х роках, то вона дорівнювала б 4.052 тис. дес. або 4.417 тис. га. З цього випливало б таке зменшення заліснення України в межах УСРР:

	Площа лісів у тис. десятин гектарів		Зменшення у тис. десятин гектарів		Заліснення у %
1880-ті роки	4.052	4.417			10,1 %
1913 рік	3.220	3.510	832	907	8,1 %

Але совітські дані на 1921 р. показують площу лісів більшу, ніж у 1913 р., з чого виходило б, що протягом війни і революційної займанщини площа лісів не тільки не зменшилася, але збільшилася. А саме, за цими даними⁶⁴⁾, в 1921 р. площа селянських лісів рівнялася 414.723 дес. та інших 3.049.730 дес., отже, всього було 3.464.453 дес. або 3.786.254 га. Статистичний щорічник „Україна“ (Харків 1925) площу лісів та кущів на рр. 1917—1922 визначає в 3.270,3 тис. дес., або 3.564,6 тис. га., себто знову таки більше, ніж у р. 1913. Порівняння цих цифр свідчить про різні методи визначення лісових площ.

⁶²⁾ Лісове господарство та лісова промисловість України. Харків 1932, ст. 27.

⁶³⁾ Приблизно так само визначається площу лісів на рік 1915 і в укр. совітській літературі, а саме в 3.200.000 дес., з того: кол. державних, 518.980 дес. та інших 2.681.020 дес. (Ісіченко А. Наше лісове господарство та його влаштування. Укр. Лісов., 1927, березень, ст. 20).

⁶⁴⁾ Народное хозяйство Украины в 1921 г. Отчет Украинского экономического совета Совету Труда и Обороне. Харків. 1922, ст. 73.

бо ж нема ніяких підстав думати, що площа лісів за час війни та революції могла збільшитися; навпаки, цілком природно було б чекати її зменшення.

Площу лісів за 1913 р. ми взяли з даних Лісоохоронних Комітетів, що, напр., для 8 українських губерній дають площу скарбових лісів у 844.532 дес., тимчасом як Лісовий Департамент подавав їх загальну (разом із лісонепридатною) площу в 960.142 десят., себто на 115.610 дес. або на 14% більше. Менші різниці можна припускати у відношенні площ інших лісів, що становили 80% всіх лісів. Коли, виходячи з цих міркувань, ми збільшимо дані 1913 р. не на 14%, а тільки на 10%, то одержимо, замість 3.220 тис. десятин, $3.220 + 322 = 3.540$ тис. десятин, себто вже більше тієї площі, що її подано в „Народнім хазяйстві України в 1921 р.“. З цього можемо робити припущення, що первісні дані про лісові площі УСРР включають у собі не тільки лісопридатні, але й непридатні лісові площі; звичайно, разом із тим вони містять у собі як фактично залісені, так і неокриті лісом площі. Очевидно, ці дані треба вважати не стільки інвентаризацією фактичного об'єкту лісового господарства, як приблизним визначенням його можливого розміру.

Тільки спеціальне відмежування та вимір лісових площ після війни та революції могли б дати уявлення про розмір націоналізованих лісів та їх специфікацію. За лісовим законом УСРР всі націоналізовані ліси були передані в безпосереднє розпорядження Всеукраїнського управління лісами (ВУПЛ). На лісові органи було покладено завдання практично здійснити націоналізацію, себто: перевести облік лісів, відмежувати їх, установити межі, скласти мапи, дати лісовим площам належне призначення щодо їх майбутнього використання, а саме вирішити, які лісові масиви закріпити за державним лісовим господарством і які участки передати на лісове або земельне користування селянства чи окремих державних установ та господарчих організацій. Праці по визначенню і відмежуванню загально-державного лісового фонду переводилися протягом $3\frac{1}{3}$ років від 1923 до 1926 року на основі окремого „Положення“ та „Інструкції“ до нього⁶⁵).

„Положение“ визначало склад лісового фонду досить широко. До цього фонду мали належати (ст. 9): всі ліси; колишні лісові ділянки, що їх було обернено на інші вжитки після 19 липня 1914 р.; усі землі, непридатні для сільсько-господарського використання; різні вжитки, що необхідні для лісового господарства; до цього ж фонду мали належати й лісообробні підсобні підприємства, що необхідні для правильного господарства. До цього ж фонду треба було включити і всі яружні системи, системи прирічних схилів, синкі й півзадернілі піски, також ті задернілі піски, що не використовувалися сільським господарством (ст. 17). Як бачимо, до лісового фонду мусіли увійти не тільки лісові землі, але й нелісові, що ніяк не використовувалися. До цього ж фонду мали бути зараховані й ті площі, що після 19 липня 1914 р. були свавільно розкорчовані. Але, з другого боку, з цього фонду можна було виділяти певні ділянки в лісове або земельне користування в тій випадку, коли це не порушувало інтересів державного лісового господарства або ж коли цього вимагали інтереси раціонального землевпорядження; в цьому випадку в лісостеповій

⁶⁵) I. Положение о производстве работ по определению и отграничению общегосударственного лесфонда; II. Основная инструкция... Київ, 1923.

та степовій смузі можна було передавати в користування ділянки, не-
вкриті лісом (напр., зруби), а в лісовій смузі — також зпід лісу (ст. 25).

В користуванні трудового населення, в особі громад чи інших об-
'єднань, могли залишатися ті лісові участки, що раніше належали селян-
ським громадам, товариствам і окремим селянам, а також садибні участки.

Нарешті, до лісового фонду не мали включатися ті лісові участки,
що, маючи площу менше 3 дес. у лісостеповому районі або менше 10 дес.
в лісовому районі, були б віддалені від більших лісових участків більше,
ніж 5 верств, і разом не мали б захисного чи водоохоронного значіння
та не давали можливості провадження безтратного господарства. На
Катеринославщину, Донщину та Одещину це розпорядження не мало по-
ширюватися.

Це ж „Положение“ вимагало ліквідації сервітутних прав у лісах —
випасових, сінокосних, дров'яних і т. інші.

Визначений на підставі цих принципів лісовий фонд виносив
4.455.819 га⁶⁶). Але в його склад увіходили як лісові площі, так і нелісові,
як заліснені, так і невлкриті лісом, призначені як до лісового користування,
так і до сільсько-господарського. Отже, цей фонд був розділений так:

Призначено до передачі в лісове користування (га)		Призначено до передачі в земельне користування (га)		Всього			
ВУПЛУ	Установам Селянству	Разом	Установам Селян.	Разом			
2.590.487	51.230	1.102.828	3.744.545	50.573	660.701	711.234	4.455.419

Таким чином, уже при первісному визначенні лісового фонду його
розмір був зменшений більше, ніж на 700 тисяч га., призначених у зе-
мельне користування, після чого в складі цього фонду залишилося коло
3.745 тис. га. Але пізніше цей фонд зменшувався далі. В р. 1927 він
рівнявся 3.696 тис. га.⁶⁷), в р. 1929 — 3.642 тис. га.⁶⁸), а в 1932 —
3.546 тис. га.⁶⁹), себто за 6 літ зменшився на 200 тис. га.

Але й ці дані, з погляду лісопродукційності, треба вважати перебіль-
шеними, бо до складу лісового фонду тут зараховано як нелісові площі,
які взагалі не призначені до лісовирощення, так і невлкриті лісом площі,
непродукційні фактично.

Для правдивого уявлення продукційної цінності лісового фонду
України в сучасних межах УСРР необхідно взяти на увагу три категорії
лісових площ: 1. загальну або лісогосподарську, 2. лісопридатну та
3. вкриту лісом. В таблиці 3 подаємо дані про розмір трьох зазначених
категорій лісових площ УСРР за різні роки; отже з неї видно й динаміку
цих площ. Відсутність деяких даних за той чи інший рік примусила
мене для повноти таблиці ці дані вирахувати; отже їх підкреслено як
приблизні. Для 1880-х і 1913 років вираховано загальну площу збіль-
шенням лісопридатної на 10%⁷⁰). Для тих же років вираховано і невлкриту

⁶⁶) Колесників О. проф. Завдання лісового господарства України на
1926—27 рік. Укр. Лісов., 1926, вересень, ст. 33.

⁶⁷) Статистичний щорічник „Україна“ на 1929 р. Харків, ст. 187.

⁶⁸) Шляхи й темпи розвитку нар. господ. УСРР., Харків, 1929, ст. 157.

⁶⁹) Лісове господарство та лісова промисловість України. Харків, 1932, ст. 27.

⁷⁰) В 1913 р. різниця між лісопридатною (за даними Лісоохоронних Комітетів) та
загальною площею скарбових лісів виносила 14%.

лісом площу, виходячи з припущення, що вона рівнялася 5%, лісопридатної площі, з чого приблизно $\frac{2}{3}$ мало б припадати на непоновлені зруби, а решта на галявини. Всі інші цифри взято безпосередньо з указаних літературних джерел.

Т а б л и ц я 3.

Порівняння лісових площ у межах УСРР від 1880-х до 1932 рр.
(в тисячах гектарів)

	1880-і рр. ⁷¹⁾	1913 ⁷²⁾	1923 ⁷³⁾	1927 ⁷⁴⁾	1929 ⁷⁵⁾	1932 ⁷⁶⁾
1. Лісова площа	4.856	3.861	3.711	3.696	3.642	3.546
2. Лісопридатна площа	4.417	3.510	3.333	3.317	3.269	3.150
3. Вкрита лісом площа	4.198	3.335	2.666	2.640	2.601	2.466

Коли виходити з цифр наведеної таблиці, то можемо зробити висновок, що за 10-літній період війни й революції (1913—1923) лісопридатна лісова площа зменшилася на 170 тис. гектарів, але вкрита лісом площа за той же час зменшилася на 670 тис. га. За роки ж від 1913 до 1932 лісопридатна площа зменшилася на 360 тисяч га., а вкрита лісом площа на 869 тис. га. Фактичне значіння з погляду продукційности лісового фонду України має остання цифра, яка й характеризує головну втрату лісового господарства України в межах УСРР. Але самою площею ця втрата не обмежується. Її супроводить також значне вирідження незрубаних ще поростів, затравлення худобою молодняків, погіршення санітарного стану лісу, затравлення та здичавіння ґрунтів і т. инш.

Характер впливу війни й революції на стан лісів України ми вже докладно зясували і тут зупинимось тільки на числових характеристиках.

Серед лісових поростів значно переважали (1932) молодняки, що видно з такого розподілу деревостанів за класами віку (в тис. га.)⁷⁷⁾:

	молоді	середньо-літні	підстиглі	стиглі	разом	непокри-то лісом	всього
Ліси державні	1.049.4	278.3	164.9	264.7	1.757.5	419.6	2.177.1
.. селянські	344.1	160.5	143.9	59.8	708.4	264.4	972.9
Всього	1.393.5	438.8	308.8	324.5	2.465.9	684.0	3.150.0
Те саме у %	57	18	12	13	100	—	—
	—	—	—	—	78	22	100

Цифри цієї таблиці виразно говорять про такі особливості стану лісів: 1. надмірна (більш, ніж подвійна проти норми) кількість молодняків та незначна (подвійно менша) кількість стиглих і підстиглих поростів указують на виснаження лісів, а тому й на необхідність значного обмеження дальших рубанок; 2. великий відсоток непокритих лісом площ свідчить про занедбаність лісокультурної справи та охорони лісу.

Щодо складу порід у лісі, то фактичні відносини свідчать про попередню експлуатацію в напрямі використання найкоштовніших порід.

⁷¹⁾ Арнольд Ф. Рускій лѣсъ. СПб., 1890, ст. 35—56.

⁷²⁾ Ежегодник Лѣсного Департамента за 1913 г., СПб. 1915.

⁷³⁾ Марченко Г. А. проф. Задачи лесной политики на Украине. Харків. 1925.

⁷⁴⁾ Україна. Статист. щорічник на 1929 р. Харків. ст. 187.

⁷⁵⁾ Шляхи й теми розвитку народн. господ. України, Харків, 1929, ст. 157.

⁷⁶⁾ Лісове господарство та лісова промисловість України. Харків. 1932, ст. 27.

⁷⁷⁾ Лісове господ. та ліс. пром. Укр., ст. 29.

зокрема дуба, та про брак заходів до забезпечення йому належної участі в складі лісових поростів. Цей склад українських лісів за породами був в 1932 р. такий (в тис. га.):

	Сосна	Дуб	Ріжні листяні	Разом
Ліси державні	678,8	418,9	659,8	1.757,5
„ селянські	185,2	86,4	436,8	708,4
Разом	864,0	505,3	1.096,6	2.465,9
Те саме у %/о	35	20,5	44,5	100

Інші дані (за господарствами) для всіх лісів України показують такі відношення між породами в тисячах гектарів (Д а ш к е в и ч. Л., Завдання лісокульт. справи на Україні в 2-ій п'ятирічці. Ліс. господ. і ліс. пром. Укр. 1932, ст. 58).

Соснові	Дубові	Твердо- листяні	Мягко- листяні	Лозові й кущові	Разом
864,6	675,3	253,7	594,1	78,3	2466,0
35 %	28 %	10 %	24 %	3 %	100 %

Інакші відношення між породами подаються в матеріалах до побудовання п'ятирічної пляну (Шляхи й темпи розвитку народн. господ. України, Харків 1929, ст. 157) для всіх лісів: сосна 43%, дуб 33%, граб 10%, інші листяні 12%, кущі 2%.

Отже, склад лісу за породами докладно не встановлено й досі і можна говорити тільки про перевагу в лісах України сосни (в межах 35—43%) та дуба (20,5—33%).

І сосна, і дуб — наші найкоштовніші породи — займають далеко не всі свої ґрунти: участь сосни в лісах України, замість 35—43%, можна було б довести до 45%; до того ж приблизно відсотку (замість 20,5—33%) можна було б збільшити й участь дуба, залишивши на решту лісових порід тільки 10% лісової площі⁷⁸).

Невідповідно мала участь у складі лісових поростів наших головних порід та недостатня кількість стиглих поростів не можуть не відбиватися несприятливо на якісній і кількісній продукції лісів України. Розгляду останньої присвячуємо окремий підрозділ.

Подаємо деякі загальні дані про розташування лісів за районами та про забезпечення населення лісом.

⁷⁸) Для державних лісів відносини для наших найголовніших порід трохи сприятливіші, а саме: сосна займає тут 39—41%, а дуб 24—35%, інші 37—24%. Але треба взяти на увагу, що совітська лісова статистика й тут дуже непевна і, напр., за даними 1930 р. (Г у б а А., Чергові завдання лісогосподарської роботи. Укр. Лісов., 1930, липень-серпень, ст. 6) в складі державних лісів було поростів: сосни — 37%, дуба — 33%, граба (й бука) — 16% і на решту листяних припадало 14%.

Таблиця 4.

Розташування лісового фонду УСРР за головними районами⁷⁹⁾ (в тисяч гектарів).

Райони:	Лісопрдатна площа		Нелісова площа		Заг. площа лісів
	загальна	вкрита лісом	загальна	с-г. вжитки	
Полісся	952,6	786,6	111,5	48,2	1.064,1
Правобережжя	1.142,6	947,0	85,9	49,1	1.228,5
Лівобережжя	689,9	585,0	65,1	34,0	755,0
Степ	531,6	321,1	116,6	58,6	648,2
Разом	3.316,7	2.639,7	379,1	189,3	3.695,8
Те саме у %/о	88,4		11,6		100

Щодо заступлення головніших порід в окремих природно-історичних районах, то його характеризують такі відносини між господарствами:

Райони:	Г о с п о д а р с т в а у %/о				Разом
	Соснове	Дубове	Грабове	Інші	
Полісся	62,0	18,5	1,6	17,9	100
Правобережжя	15,0	40,0	38,0	7,0	100
Лівобережжя	29,0	61,0	2,0	8,0	100
Степ	4,0	79,0	1,0	16,0	100

Отже на Поліссі панує соснове господарство (62%), у Правобережному Лісостепу — дубове (40%) і грабове (38%), у Лівобережному Лісостепу — дубове (61%) і почасти соснове (29%) і в Степу — дубове (79%).

Щодо лісистості головних районів та ступня забезпечення населення лісовою площею, то їх характеризують такі дані за 1929 р.⁸⁰⁾.

Райони:	Кількість мешканців на 1 кв. км.	Площа району становить % від загальної площі України	Населення району становить % загальної кількості населення	Ліси району становлять % заг. площі лісів України	% заліснення	На 1 мешканця припадає гектарів
Полісся	66	20	20	43	19	0,29
Правобережжя	92	17	23	20	10	0,11
Лівобережжя	87	19	23	18	8,13	0,10
Степ	52	44	34	19	3,8	0,08

Ступінь заліснення окремих частин України показує ще більшу нерівномірність, коли візьмемо на увагу дрібніші адміністративні одиниці. Найбільше була заліснена в 1927 році Коростенська округа з лісистістю в 44,2%. За нею йшли: Глухівська (25%), Київська (23,9%), Волинська (22,5%). Найменше заліснені: Маріупільська (0,18%), Мелітопільська (0,28%), Миколаївська (0,69%); між найбільше та найменше залісненими частинами різниця в 246 разів.

Щодо забезпечення населення лісовою площею, то на 1 мешканця найбільше припадало лісу в округах: Коростенській 1,20 га, Бердичівській

⁷⁹⁾ Україна 1929 р. Статистичний щорічник. Харків 1929. Лісовий фонд України на 1. X. 1927 за даними ВУЦЛ, ст. 187.

⁸⁰⁾ Шляхи й темпи розвитку народн. господ. України. Харків 1929, ст. 156.

0,77 га, Глухівській 0,51; а найменше: в Маріюпільській 0,004, Мелітопільській 0,009, Артемівській 0,018; між найбільше й найменше забезпеченими ріжниця в 66 разів⁸¹).

Щодо пересічної лісистості цілої України, то в 1929 р. вона рівнялася 8,1% — коли брати на увагу всі площі лісового фонду, і 7,3% — від самої лісопридатної площі. На одного мешканця припадало 0,13, згідно 0,11 га, себто приблизно коло $\frac{1}{3}$ норми.

В р. 1932 площа лісового фонду ще зменшилася і відсоток заліснення, вирахований за лісопридатною площею, становив уже тільки 7,0, а за вкритою лісом 5,5. Ця цифра й показує сучасну фактичну лісистість України. Для порівняння її з лісистістю попередніх років наводимо (на основі даних табл. 3) невелику таблицьку, що показує динаміку лісистості України в межах УСРР від 1880-х років до останнього часу.

	Лісистість України (У. С. Р. Р.) у %/о.					
	1880-ті рр.	1913	1923	1927	1929	1932
За лісовою площею	10,8	8,6	8,2	8,2	8,1	7,9
За лісопридатною площею	10	8,2	7,4	7,4	7,3	7,0
За вкритою лісом площею	9,3	7,4	5,9	5,9	5,8	5,5

Нарешті, щодо забезпечення лісовою площею мешканців України в останній час, то на кожного мешканця в 1932 р. припадало: по 0,1 га лісопридатної площі та по 0,08 га вкритої лісом площі.

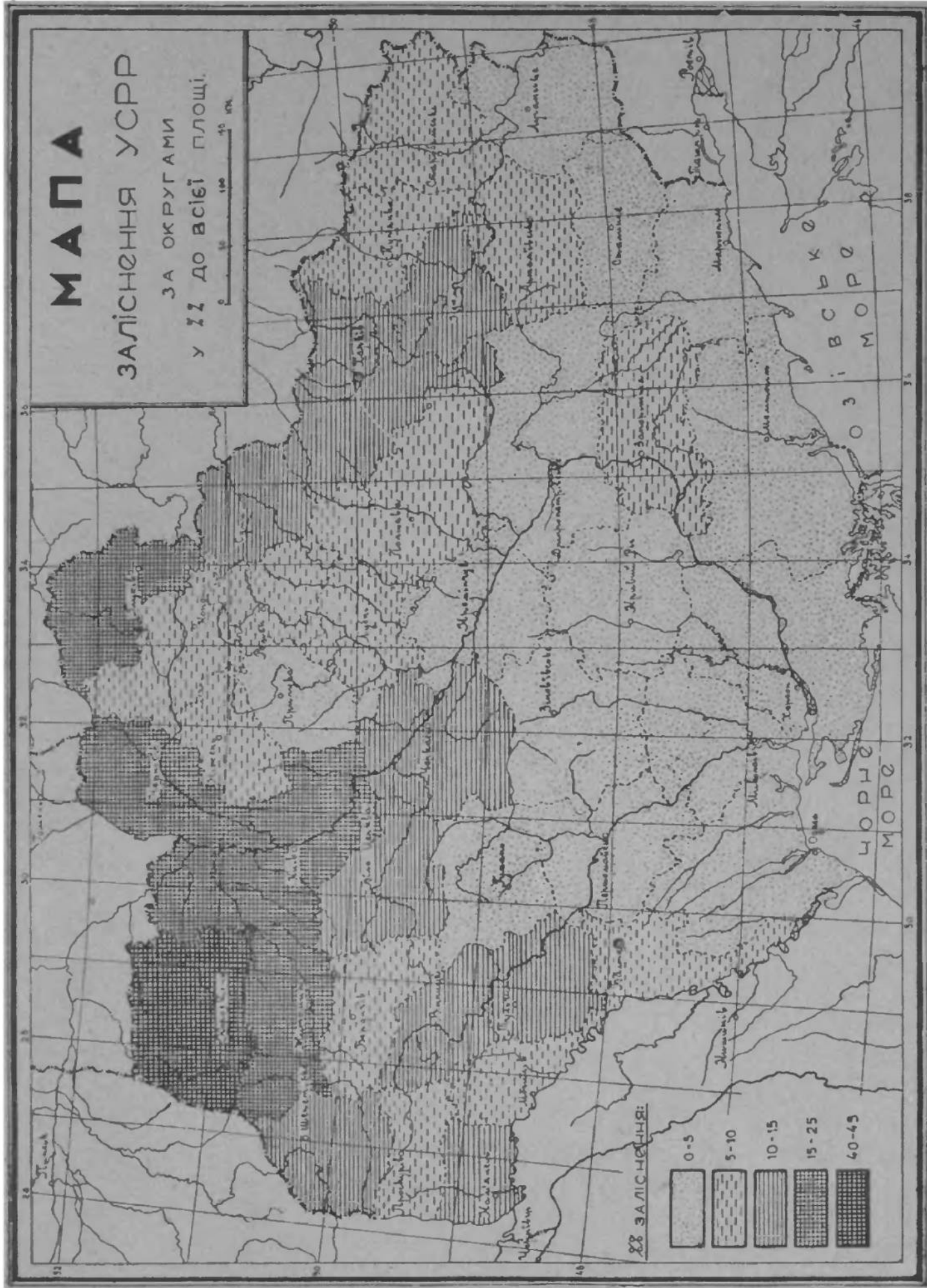
Стан селянських лісів. Ці ліси творять категорію т. зв. „лісів місцевого значіння“, себто таких, що не мають ні експортного, ні промислового значіння. Здебільшого сюди належать дрібніші лісові участки. Всю площу їх розпорощено в декількох тисячах окремих шматків у склад яких увіходять і ліси водоохоронного та захисного значіння. Це — почасти як кол. селянські, так і приватновласницькі ліси та відтинки ма-

⁸¹) Подаємо за 1927 р. по округах відсотки заліснення України.

Відсотки заліснення округ: 1) Коростенська 44,2. 2) Глухівська 25. 3) Київська 23,9. 4) Волинська 22,5. 5) Чернігівська 15,9. 6) Сумська 14. 7) Харківська 13,9. 8) Тульчинська 13,6. 9) Черкаська 13,5. 10) Шепетівська 13,5. 11) Запорізька 13. 12) Вінницька 12,4. 13) Каміанецька 12,3. 14) Білоцерківська 11,3. 15) Ізюмська 10,8. 16) Півніська 9,8. 17) Могилівська 9,7. 18) Проскурівська 9. 19) Кототінська 8,1. 20) Артемівська 8. 21) Херсонська 7,6. 22) Бердичівська 6,8. 23) Старобільська 6,6. 24) Дніпропетрівська 6,6. 25) Купянська 6,5. 26) Роменська 6,5. 27) Лубенська 6,4. 28) Бременчуцька 6,3. 29) Полтавська 6,2. 30) Уманська 4,8. 31) Криворізька 4,5. 32) Луганська 4,0. 33) Прилуцька 3,7. 34) Одеська 2,7. 35) Сталінська 2,3. 36) Зіновівська 2,2. 37) Павлоградська 1,9. 38) Першотравнівська 0,8. 39) Миколаївська 0,69. 40) Мелітопільська 0,28. 41) Маріюпільська 0,18. 42) Авт. Молд. С. Р. Р. 6,0.

Але треба мати на увазі, що для Запорізької, Херсонської, Криворізької, Бременчуцької, Дніпропетрівської та Одеської округ дані перебільшені, бо до складу лісової площі включено плавні, де лісу або нема, або він дуже кепської якості (верби, тополі, лози й інші).

(Новак, проф. Забезпечення України на ліс та її лісистість. Укр. Лісов. 1927, листопад-грудень, ст. 52. Його ж: Ліси України та які землі придатні під них, Харків 1928, ст. 30).



3. Мапа лісистости УСРР за округами.

сивів державних лісництв, що були відокремлені після вирівнювання меж знищення міжсмужжя, тощо.

Таке відокремлення сталося почасти і внаслідок хиб у праці комісій по націоналізації лісів. Деякі комісії, а переважно їх члени від земельних органів, підходили до справи націоналізації так, що кожному окремому селу з кожного окремого участку лісу вони старалися вилучити якийсь учасок лісової землі нібито в формі презенту від комісії. Вилучали участки лісу під селянські садиби для поширення селянського землекористування, для округлення меж лісового фонду та з різних інших причин⁸²). Були випадки також, що деревостани штучного походження та вітрозахисні смуги передавалися з правом розкорчовки лише тому, що вони невеликою площею (3—5 га) виходили від головного свого масиву. Передавалися круті яри з добрим молодняком лише тому, що земельні громади хотіли мати прогін для худоби⁸³).

Звичайно, велике розпорощення дрібних участків, різноманітна якість їх та відірваність одного від одного дуже ускладнюють установавлення в них правильного господарства. У деяких районах майже всі ліси мають захисне значіння. До таких лісів належать, напр., селянські ліси Сталінської округи⁸⁴), що розташувалися здебільшого по крутих схилах ярів, балок та на берегах річок, а деякі уявляють навіть вітрозахисні смуги штучного походження.

Є багато відомостей про кепський стан селянських лісів і то не тільки в окремих випадкових дописах, але й у статтях відповідальних фахівців.

Без перебільшення можна сказати, говорить один дописувач⁸⁵), що всі півтора мільйони десятин лісів, переданих селянству, засуджено якщо не на цілковите знищення, так на переведення господарства в них на ніщо. Про це свідчать сумні цифри лісової статистики, разом із тими численними статтями, нарисами й повідомленнями в нашій пресі, що змальовують становище селянського лісового господарства. Ліси гинуть під безщадною сокирою лісокрада, від пожеж, шкідників та безгосподарности. Потрібно надмірних зусиль, щоб урятувати їх, запобігти їх певній загибелі.

Подібну ж характеристику селянського лісового господарства дається роком раніше — в 1926 році⁸⁶): „Поруч з великими додатними сторонами наділення (селян лісом), на жаль, існують і надмірно серйозні від'ємні, яких замовчати ні в якому разі не можна. Головніші з них — це недопустиме хижацьке й негосподарне відношення самого населення до переданих йому державних лісів. У багатьох місцях не тільки не додержується елементарних вимог раціонального провадження лісового господарства, але й вирубується ліс дощенту; праці з лісовідновлення не розвинулись як слід. Коли така „експлуатація“ переданих лісів триватиме далі, то від

⁸²) Комарницький Й. З часів війни й революції. Укр. Лісов., 1927, ст. 64.

⁸³) Корнієнко М. Селянське лісове господарство в Сталінській округі. Укр. Лісов. 1928, січень, ст. 25.

⁸⁴) Там же, ст. 24.

⁸⁵) Оболенський Б. Лісова кооперація муєть спасти селянські ліси. Укр. Лісов. 1927, листопад-грудень, ст. 23.

⁸⁶) Федотов К. Украинский Экономист, 22. V. 1926, ч. 115.

переданого селянству лісового фонду через якісь два—три роки не лишиться нічого, крім голої площі“.

Переглядаючи увесь стан лісового господарства УСРР з нагоди десятиліття існування большевицької влади, Губа А. дає таку характеристику селянського лісового господарства⁸⁷⁾: „На жаль, не можемо тут стверджувати, що селянство на десятому році революції господарче охопило передані йому ліси. За окремими винятками, більшість земгромад не зарекомендувала себе дбайливим лісовим господарем. Свавільні рубки в селянських лісах переводяться ще в більшому (відносно) розмірі, аніж у державних лісництвах; лісокультури й інші лісові роботи, зокрема боротьба з шкідниками, переводяться в надто обмеженому, недостатньому розмірі. Апарат охорони лісів майже не існує, питання укомплектування та оплати лісової сторожі не розв'язано практично так, як цього вимагають інтереси справи. Розвиток лісогосподарчої кооперації, що могла б працювати з великим господарчим ефектом, в селянських лісах не набрав ще потрібного розмаху... Відомості з місць говорять за те, що в більшості випадків деревину розподіляється по дворах або їдцях, а у випадках недостатньої кількості деревини — шляхом жеребування.

Ще гірше малюють стан лісів окремі дописувачі. Одержавши в своє користування ліси, селянство намагалося, насамперед, мати як найбільше користи від них, тобто прямувало до рубок та інших видів користування. Великого розміру досягли свавільні рубанки⁸⁸⁾ в селянських лісах. Головні причини цих порубів полягали в таких обставинах: несталість користування — з огляду на те, що лісові участки по декілька разів передавали то одній, то другій громаді; незадоволення громад, що вони одержували ліси на лісове, а не на земельне користування; поруби з боку колишніх власників лісів; поруби з метою спекуляції та інше. Через усі ці поруби протягом року, від 1 жовтня 1925 до 1 жовтня 1926 р., знищено біля 25 тис. десят. лісу.

Рубанки провадилися позап'яново, пише дописувач про селянські ліси Харківщини⁸⁹⁾, з виснаженням деревного запасу, а іноді переходили в стихійне нищення деревостанів. Свавільні поруби теж набули загрозливого характеру. Рубанки провадилися з вибіркою найліпших; прорідження поростів досягало 50% і більше, після рубанок залишалося багато гілля та верхів.

Придивляючися ближче до становища селянських лісів, пишеться з Полтавщини⁹⁰⁾, зразу можна побачити, що справа стоїть не так добре, організація селянських лісових господарств — справа не близького майбутнього, а на 25% тільки мрія. Правда, є громади, що досить жваво беруться за роботу, тільки не так їх багато, не більше 50%. Решта ж береться дуже мляво, або й зовсім не береться, думає про те, щоб розподілити лісову площу на двори, повернути на громадський вигін, або розкорчувати, посіяти пшеницю чи побудувати оселю на місці лісу. Більшість

⁸⁷⁾ Губа А. До десятої річниці Жовтня. Укр. Лісов., 1927, жовтень, ст. 55.

⁸⁸⁾ М. Б. Селянські ліси на Україні. Укр. Лісов., 1927, березень, ст. 13.

⁸⁹⁾ Мороз П. Організація управління та охорони селянських лісів Харківщини. Укр. Лісов., 1927, травень, ст. 10.

⁹⁰⁾ Лісовий. Про селянські лісові господарства Полтавщини. Укр. Лісов., 1927, травень, ст. 42.

селянських лісів вкрито молодняками, рідколіссям або зовсім не мають деревної рослинності. Молодняки дуже потравлено худобою. Звичайно, такі господарства тільки перші 3—4 роки можуть дати певний прибуток. Доки буде ліквідуватися рідколісся, а потім прибутку не буде, навіть на утримання сторожі. про лісокультури ж думати нічого. Другий несприятливий бік справи цих лісів — їх поділ між громадами, внаслідок чого утворюються лісові господарства на площі 4—10 десятин.

Подібні ж відомості подаються з Лубенщини⁹¹⁾, де Остапівська громада приділений їй ліс у декілька сот десятин віддала під вигін для випасу худоби на ціле літо, а за свавільних порубщиків рішила уважати лише тих, хто піймався коло пенька.

Є вказівки і про те, що на далеких лісових участках, переданих у лісове користування селянам, з'явилися „хутори“⁹²⁾, себто ці участки використано під оселі. Траплялися й випадки розподілу громадами лісової площі між дворами, себто утворення індивідуальних лісокористувачів (иноді навіть із колишніх власників). З другого боку, деякі громади відмовлялися брати ліси через агітацію колишніх власників цих лісів (на Коростенщині в р. 1929 таких лісів було понад 4.000 га).

Значні свавільні поруби⁹³⁾ та хижацьке використання громадами наданих їм лісів викликали з боку влади навіть необхідність відібрання від них лісів і повернення їх до державного лісового фонду. В цьому порядку на Київщині було відібрано ліси від 15 громад, на Харківщині від 5, на Лубенщині від 7, а всього на Україні до 1929 р. було відібрано до 10.000 га.

На всі ці хиби селянського лісового господарства не могли не звернути уваги, насамперед, лісові діячі, — як окремі особи, так і організації та зїзди. Так, у р. 1928 2-га Всеукраїнська конференція лісової Науково-технічної секції, вказуючи засоби до поліпшення стану лісового господарства України, звертає увагу на „дуже загрозливий“ стан значної площі лісів, переданих селянству, і гадає, що „ці ліси, коли не буде вжито потрібних заходів, ближчим часом можуть загинути“. До таких заходів вона зараховувала: збільшення адміністративно-технічного апарату, прискорення лісовпорядження селянських лісів, кооперування, поширення розсадників і т. инш.⁹⁴⁾.

Проте в р. 1929 зустрічаємо вказівки на деяке поліпшення в селянському лісовому господарстві. Поширюється лісокультурна справа, стабілізується лісова експлуатація, виявляються заходи до раціоналізації використання другорядних лісових продуктів, утворення ліскооперативних об'єднань і т. инш.⁹⁵⁾.

Але з погляду лісогосподарчої продукції стан селянських лісів на

⁹¹⁾ Лісовод. Мудра постанова. Укр. Лісов., 1927, квітень, ст. 41.

⁹²⁾ Длугош. Лісопорушення й боротьба з ним. Укр. Лісов., 1927, листопад-грудень, ст. 16.

⁹³⁾ В р. р. 1927—1929 було зареєстровано близько 50.000 випадків свавільних порубів у селянських лісах з масою 90.000 куб. метр. вирубаного деревна. (Єгоренко С. і Тимченко С. Про стан селянських лісів на Україні. Укр. Лісов., 1929, червень, ст. 19).

⁹⁴⁾ Резолюції на доповідь ВУПД-у. Укр. Лісов., 1928, лютий-березень, ст. 77.

⁹⁵⁾ Єгоренко С. і Тимченко С. Про стан селянських лісів на Україні. Укр. Лісов., 1929, червень, ст. 18.

Україні не можна не вважати дуже незадовільним. Передовсім укритої лісом площі тут є лише коло 70%, що видно з таких даних⁹⁶⁾:

а) Придатна лісова площа, вкрита лісом	728.026 га.
б) невкрита	162.005 ..
в) Сільсько-господарські вжитки	60.739 ..
г) Непридатні землі	68.877
Всього	1.019.647 га.

На 1932 рік укритих лісом площ було всього 708,4 тис. га⁹⁷⁾ (порівняння з 1929 р. свідчить про зменшення), які розподілялися так:

Молодих поростів	344.1 га
Середньолітніх	160.5 ..
Підстиглих	143.5 ..
Стigliх	59.8 ..

Отже бачимо значну перевагу молодих поростів і дуже мало — стigliх до рубанки.

Розподіл за породами в 1932 р. був такий:

Сосни	185.2 га
Дуба	86.4 ..
Інших листяних	436.8 ..

Табличка свідчить про перевагу менше коштуваних порід. Про розрідженість старих поростів свідчать такі дані про запас на 1 га стigliх і перестigliх поростів (на 1. I. 1933)⁹⁸⁾:

Сосна	135 куб. м.
Дуб	140
Інші	111
Пересічно	119

Загальна річна продукція деревна в цих лісах виносить коло 1.050.000 куб. м. або коло 1.5 куб. м. на 1 га. вкритої лісом площі та 1.1 куб. м. на 1 га. всієї лісової площі⁹⁹⁾. Отже, коли за норму взяти 4 куб. м. приросту на 1 га, то фактична продукція становить тільки $\frac{1}{3}$ проти норми — що треба вважати наслідком виснажуючих попередніх рубанок та інших користувань.

Переважні обіги рубанок у селянських лісах виносять: 65. років для сосни, 45 років для дуба і 30 років для мягколистяних порід.

Лісокермування та лісогосподарська організація.

Націоналізація лісів вимагала від держави опанування всіх лісових комплексів та розпорощених десятками тисяч у лісостенових та степових

⁹⁶⁾ Шляхи й темпи розвитку народн. господ. УСРР, Харків 1929, ст. 160.

⁹⁷⁾ Лісове господарство та лісова промисловість України, Харків 1932, ст. 29.

⁹⁸⁾ Там же.

⁹⁹⁾ Шляхи й темпи... ст. 160.

районах малих лісів і перелісків, залишених у час революції без керівництва й охорони. Усі ці ліси треба було впорядити, забезпечити їх адміністративним і технічним керівництвом, скласти пляни господарювання, охороняти ліси і турбуватися справою заготовлення лісу та, в тій чи иншій мірі, задоволення потреб у деревні ріжних споживачів. Усе це треба було провадити, не маючи інвентарного опису більшої частини лісів (обмежування лісів було закінчене тільки в 1926 році).

Успішність переведення цієї справи вимагала (крім низки обставин посереднього характеру) наявності та сприятливих умов праці фахового персоналу з одного боку і відповідної організації лісокермування з другого.

Добре кваліфікований персонал до революції був тільки в скарбових та в більших приватновласницьких лісах. Але цього персоналу було не досить, і тому до обсадження фахових посад прийшли зовсім не фахівці. До того ж, низька оплата та тяжкі і навіть небезпечні умови життя в лісництвах не приваблювали тих лісових фахівців, що вже влаштувалися на инших посадах — поза лісом. І лісництва почали поповнюватися випадковим елементом: не тільки агрономами, але й фізіологами, лікарями, фельшерами, прапорщиками і т. инш. „Знавець інтенсивних культур та виноградної лози“, „практик-садовод“, „городник з Одеси“ — це ті кваліфікації, з якими доводилося спочатку брати на фахову працю в лісах. „Що дивного, зауважує один дописувач, що виноградар, замість прорідити соснові лісостани в Чабанській дачі, перевів лісостани сосни, підсікши усі кільця на соснах аж до вершин, а садівник зайнявся підтримкою овочевих дерев“¹⁰⁰).

Нефахівці господарювали в лісництвах і пізніше; так, у р. 1926 між головними лісничими нараховувалося 26 нефахівців, а з того 14 з нижчою освітою, а можливо, й з жадною; між участковими лісничими нефахівців було 71, з того 23 з нижчою освітою. — загалом же нефахівців серед технічних робітників ВУПЛ-у нараховувалося 19.5%, а з того з нижчою освітою 11.2%¹⁰¹). Цікаво, що між 18 округовими інспекторами 15 було з нижчою освітою, а 3 з середньою. — з високою освітою не було зовсім.

Отже, не дивно, що ще в 1927 р. писалося, що за відсутністю кваліфікованих працівників у великій кількості лісництв господарство провадилося „навмання“; наслідком такого господарювання повстали величезні площі непродуктивних пусток у лісі або посадки з порід, зовсім невідповідних до умов займища¹⁰²). І навіть в р. 1929 розподіл спеціалістів за освітою був такий: 15% з високою освітою, 50% з середньою, а 35% — без освіти¹⁰³).

Дуже низька платня і взагалі кепські матеріальні умови також заважали успішності праці персоналу лісництв. Ця платня була значно

¹⁰⁰) Никольський Г. Роки боротьби й будівництва. Укр. Лісов., 1927, жовтень, ст. 69.

¹⁰¹) Особистий склад техробітників лісу та ВУПЛ-у на вересень 1926 року. Лісов. України, 1926, вересень, ст. 107.

¹⁰²) Антопів М. Треба додержуватись лісівничих засад. Укр. Лісов., 1927, квітень, ст. 41.

¹⁰³) Тимченко С. Підготування та використання кадрів лісоспеціалістів. Укр. Лісов., 1929, листопад, ст. 9.

менша, ніж в усіх інших урядах, буквально не перевищуючи заробітної платні „для сторожів або кур'єрів в інших установах“¹⁰⁴). Цілком незабезпечена була лісова адміністрація і з погляду можливостей відвідування лісництв, бо мала до того наймізерніші комунікаційні засоби. На лісових техніків спадала, крім того, ціла низка господарських обов'язків, що їх мала б виконувати спеціальна обслуга. ..О 7-ій годині ранку підметеш підлогу в прийомній кімнаті, чистиш вікна, стіл, запалиєш грубу, порасп'єся біля коняки (це ви — вартовий); покінчивши, йдеш до дядьків, які вже чекають вас з 5-ої години. Для лісництва 8 годин праці не існує, мусиш приймати, щоб не сказали „забюрократився“. це ж, звичайно, не те, щодесь в РВК — там до 9-ої години не приймають. Одягнешся чистіше і вже виконуєш обов'язки поважніші, яких занадто багацько (це вже ви — лісничий). Отак щодня від сторожа до лісничого“...¹⁰⁵).

До цих тяжких умов життя й праці персоналу лісництв прилучалися ще не тільки страх, але й дійсна небезпека пограбування й замордування — від розбишак, від лісокрадів та просто від сусідів із села. Багато звісток про напади на лісничих і на лісову сторожу, про підпал будинків, про грабїж, про вбивства лісової адміністрації здибуємо в совітській пресі. Чимало було випадків, що розбишаки забирали лісничого серед ночі з хати, зав'язували йому очі й завозили десь далеко в ліс, залишаючи його сімю чекати найгіршого. Підпалювання хат лісівників, а то й лісу, було звичайним явищем. Тільки глибоке почуття обов'язку та безмежна любов до лісу могли утримати людину жити в лісі¹⁰⁶). В якій небезпеці жили лісові робітники, видно з статистичних даних за 1925—26 р. Це дійсно „криваві цифри“: за один тільки рік у лісництвах України було забито 6 лісничих, та 40 лісників, покалічено „без смертельних наслідків“ 15 чоловік, підпалено 95 помешкань лісових робітників, пограбовано 63 чоловіка та інших випадків помсти на лісових робітників було 25.

Охоронець народнього добра — лісничий завжди був об'єктом критики й обвинувачень, що, мовляв, старався завести „старий режим“, — як тільки починав енергійно боротися з свавільством місцевих селян. І в цьому випадку він не завжди знаходив підтримку місцевих органів, що часто-густо не тільки не утворювали для нього нормальних умов праці, а, навпаки, прислухаючися до скарг населення і не заглиблюючися в причини цих скарг та умови праці в лісовому господарстві, ще погіршували становище лісових робітників, створюючи цілком неможливу атмосферу для роботи¹⁰⁷).

Настрій командувати фахівцями, брак елементарного такту, зовнішньої, принаймні, поваги до адміністратора лісничого — демонструється з боку деяких товаришів (органів) часто-густо. — говорить один із відповідальних фахівців¹⁰⁸).

Величезна текучість фахового персоналу в лісництвах була природ-

¹⁰⁴) По конференціях. Лісовод України, 1926, січень, ст. 22

¹⁰⁵) Зап'ялюїв. „Ще про це“. Укр. Лісов., 1927, квітень, ст. 45.

¹⁰⁶) Кудимів С. „Ліси спасли революцію“. Укр. Лісов., 1927, листопад-грудень, ст. 6.

¹⁰⁷) Лісові справи на пленумі ЦК Спільн. Укр. Лісоводів, 1927, червень, ст. 2.

¹⁰⁸) Губа А. Ще про лісових фахівців. Лісовод України, 1926, вересень, ст. 16.

нім наслідком усіх цих обставин. Напр., у р. 1926 було переміщено або звільнено:

з 142 головних лісничих	. . .	98 осіб або 69%
з 198 помічників лісничих	. . .	148 осіб або 74,8%
з 622 участкових лісничих	. . .	151 осіб або 71,8%

Подібні ж переміщення та звільнення за власним бажанням відбувалися і в 1927 р., при чім кидали роботу найбільше кваліфіковані (з високою освітою) робітники¹⁰⁹).

Другою обставиною, що не могла сприяти налагодженню лісового господарства в націоналізованих лісах, були дуже часті зміни організації лісокермування, що ґрунтовно мінялося ледве не кожного року.

В р. р. 1920—22 місцевими органами Всеукраїнського Лісового Управління (ВУПЛ) були губерніяльні й повітові підвідділи при Земельних відділах, а на місцях підлеглі їм лісничі (510 звичайних лісництв). У р. р. 1922—27 лісокермування перейшло до окремих губерніяльних лісових управлінь із повітовою, а пізніше з округовою інспектурою. Організація лісогосподарських одиниць на місцях мінялася: в 1922—23 р. було 469 звичайних лісництв, в 1923—24 їх було реформовано й утворено 108 збільшених лісництв із головними лісничими на чолі та залишилося ще 164 звичайних лісництв, у 1924—25 було 155 збільшених лісництв, а в 1925—26 їх було 142¹¹⁰). В р. 1926—27 лісокермування було реформоване в новій „Уставі про Всеукраїнське Управління Лісами НКЗС УСРР і його місцеві органи“.

Устава про Всеукраїнське Управління Лісами (ВУПЛ) була затверджена 14 вересня 1927 р. За цією уставою до ВУПЛ належало як кермування лісами державного користування, так і ревізія та інспекція ведення господарства в лісах, переданих громадам та об'єднанням селянської трудової людности, державним установам і підприємствам та іншим лісокористувачам¹¹¹). Органами на місцях мали бути Округові лісові управління на чолі з Начальниками та підлеглі їм лісництва на чолі з лісничими. Ця устава була видана у звязку з реформою місцевих керівних органів та з певною децентралізацією справи. В округових управліннях та в збільшених лісництвах зосереджувалися майже всі оперативні функції, а за центром залишалося лише загальне кермування та контролю за роботою місцевих органів.

Штатний контингент лісових робітників зазнав теж великих змін — у напрямі поступового, але досить значного зменшення, що видно з таких даних: кількість персоналу 1922-23 р. становила 16.762 (100%) осіб, 1923-24 — 11.654, р. 1924-25 — 11.212, 1925-26 — 10.814, 1926-27 — 9.786, 1927-28 — 9.333 (55,7%), отже протягом 5 років маємо зменшення майже вдвоє. Пересічна площа одного збільшеного лісництва виносила: на Поліссі 24.000 га, на Правобережжі 14.600 га, на Лівобережжі 13.000, у Степу 10.800 га. Кожне з цих лісництв, що було під керівництвом головного лісничого, поділялося на участкові лісництва, на чолі яких стояли участкові лісничі.

¹⁰⁹) М. І. Треба поліпшити. Укр. Лісов., 1927, червень, ст. 6.

¹¹⁰) Губа А. До десятої річниці Жовтня. Укр. Лісов., жовтень, ст. 42.

¹¹¹) Вістн. 25. IX. 1927. ч. 219.

Але Округові лісові управління і збільшені лісництва проіснували лише до 1929 року. Вже в 1928 р. розробляється проєкт скасування ВУПЛ-а та утворення в апараті НКЗС лісового відділу: функції ж господарчо-виробничі в державних лісах малося зосередити в спеціальному органі — Управління державними лісами УСРР — Укрдержліс. Замість Округових управлінь проєктується утворення обласних управлінь (у зв'язку з реформою адміністративного керівництва), а замість лісництв — радянські лісові господарства (радлістоспи), приблизно вдвічі більші.

Ця нова ґрунтова реформа виникає у зв'язку з загальною проблемою індустріалізації та з необхідністю побудувати органи лісового господарства за господарсько-виробничим типом замість існуючого управлінського.

Ця реформа, в протилежність до всіх попередніх, виникає вже не з ініціативи УСРР, а з директив Москви, зокрема й під впливом тих взаємовідносин, що встановилися між лісовим господарством та лісовою промисловістю.

Лісове управління боронило ліси від поспленої рубанки, призначало ліс до рубанки кожного року згідно з конторисним вирахуванням і штрафувало лісову промисловість за зруби, що їх було взято понад призначення, за недотримання правил про очищення, за невикористання зрубів протягом дволітнього терміну і т. инш. З другого боку, видача зрубів для заготівель не завжди робилася вчасно. Лісопромислові організації, що мали за завдання задовольняти величезні потреби індустріалізації, не хотіли або не могли миритися як із цими обмеженнями, так і з тими нормами обігів рубанок та порядком визначення місць для рубанок, що їх вимагали лісівничі принципи. Для влади з цього випливала необхідність не тільки забезпечити лісовій промисловості всі можливості безперешкодного використання всіх лісових ресурсів, але й створити нові „принципи“ лісового господарства, про що скажемо пізніше.

Загострені відносини між лісовим господарством та лісовою промисловістю на ґрунті боротьби за сировинну базу ще збільшилися, коли лісове управління в боротьбі за „єдиного лісозаготувача“ хотіло всі лісозаготівні функції перебрати виключно на себе. В УСРР таким єдиним лісозаготувачем, на підставі постанови УВН з 23 липня 1923 р. і ставало Всеукраїнське управління лісами, що мало постачати вже розроблений ліс українським лісопромисловим організаціям¹¹²). Але п'ятирічні плянування вимагали розв'язання боротьби між лісовим господарством та лісовою промисловістю на користь не першого, а останньої, що вимагала рішучої та корінної перебудови лісового господарства, яке, мовляв, все продовжувало свою стару дореволюційну пісню самоохорони і в жадній мірі не бажало рахуватися з назрілими потребами лісової промисловості¹¹³). Отже, за лісовою промисловістю було остаточно признано право на одержання не випадкової сировинної бази (річні видачі, короткотермінові приписані дачі), але бази сталої, щоб лісова промисловість була забезпечена лісовою сировиною і могла робити великі капітальні вклади на довгий термін.

¹¹²) Генштафт І. Реконструкція лісового господарства. Укр. Лісов., 1929, вересень, ст. 11.

¹¹³) Селибер Б. Леса и лесная промышленность СССР, I, Изд. 2-е, 1933, ст. 178.

Підо впливом цих плянів уряд Російської СФСР 24 люня 1929 р. прийняв постанову про „реорганізацію лісового господарства і районування лісової промисловости та лісозаготівель“¹¹⁴. Задля належної експлуатації лісів та розвитку лісової промисловости в РСФСР було визнано необхідним залишити на території її лісів органи Вищої Ради народнього господарства (ВСНХ), Комісаріятів Земельних Справ (НКЗ) та Шляхів (НКПС), розмежувавши сфери їх впливів. Усі масиви, закріплені за лісовою промисловістю і НКПС, мусіли бути передані їм у довготермінове користування — на 60 літ із обовязком запровадження в цих масивах усіх лісогосподарських праць. У цих масивах пропоновано реорганізувати первісну одиницю лісового управління шляхом утворення замість лісництв і лісозаготівчих контор „радянських лісопромислових господарств“ (леспромхоз), що мали ввійти в склад трестів, як самостійні підвідчитні трестові господарські одиниці. Леспромхози організувалися на основі збільшення лісництв за ознаками їх притягнення до окремих видів транспорту та до пунктів перерібки деревна і споживання готової продукції. В цих господарствах було допущено концентрацію рубанок. Отже, ці господарства мали уявляти „первісні продукційні підприємства для експлуатації лісових масивів господарсько-розрахункового характеру, організовані на лісовій території, яка об'єднується загальними економічними ознаками, транспортними умовами і пунктами споживання деревна й яка представляє сприятливі умови для організації найінтенсивнішого, рентовного лісового господарства й доцільного кермування нею, яко єдиною продукційною одиницею“¹¹⁴).

В дусі цих основ 27 серпня 1929 р. й було видано низку постанов, що ввійшли в загальну уставу „О перспективном плане развития лесного хозяйства и лесной промышленности Союза ССР за пятилетие 1928/29 — 1932/33“¹¹⁵). Ця устава встановила контрольні цифри лісового господарства ССРР і для осягнення передбачених розмірів продукції пропонувала різні заходи, що мали сприяти інтенсифікації лісового господарства. Один із пунктів (8), що пропонує економічним радам союзних республік перетворити первісну одиницю лісового управління, так накреслює основний характер і завдання нових лісогосподарських одиниць: а) в лісових масивах, що їх передається в довготермінове користування лісообробній промисловості, організуються лісопромислові господарства, що увіходять до складу лісопромислових трестів; б) в інших лісових масивах — лісові господарства, що підлягають органам комісаріятів хліборобства. При переведенні цієї реорганізації маюся об'єднати в однім апараті і лісогосподарські, і лісоексплуатаційні функції, а лісові господарства мали стати самостійними підприємствами, що діяли б на основі комерційного розрахунку.

З часу видання цієї постанови Совітом Труда и Оборони, що було зроблено в інтересах виконання п'ятирічного пляну, українське лісове господарство втрачало свою самостійність та мусіло висунути на перший плян лісоексплуатаційні завдання на основі згори зроблених розрахунків потреб у деревні.

На підставі нових основ лісогосподарської організації Всеукраїнське

¹¹⁴) Там же, 179.

¹¹⁵) Собрание Законов и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства. 1929.

Управління лісами з 1 жовтня 1929 р. приступило до ґрунтовної реорганізації. Округові лісові управління було скасовано і замість них було зорганізовано районні філії Укрдержлісу, себто „Українського державного лісового господарства“, що мало діяти на засадах господарського розрахунку (як трест). На основі статуту¹¹⁶⁾, затвердженого НКЗС УСРР 12 вересня 1929 р., цей трест мав на меті: вирощувати деревину, підвищувати продукційність лісів та експлуатацію лісів (лісозатотівлі, постачання промисловості і населенню лісоматеріалів, терпентиновий промисел та експлуатація інших побічних користувань). До його складу мали увійти всі радлісгоспи (радянські лісові господарства) з усім майном та підприємствами; він мав діяти на засадах комерційного розрахунку. На місцях замість 132 лісництв повстало 65 радлісгоспів. Їх пересічна площа вносила 30—35 тис. га, але на Поліссі вона досягала більше 80 тис. га¹¹⁷⁾ Радлісгоспи розподілялися на лісництва. Щодо системи Управління лісами місцевого значіння, то до неї виходили: лісова інспектура НКЗС та районні лісоводи і лісомеліоратори.

Усі дальші розпорядження в обсягу загально-совітським передавали компетенції українського лісового господарства до Москви, зробивши з „Українського“ лісового фонду просту фікцію.

З кінцем того ж 1929 року, 7 грудня, видається постанова про утворення об'єднаного Комісаріату Земельних Справ ССРР, якому, між иншим, доручається й догляд за веденням лісового господарства. 6 січня 1930 р. видається закон про завдання Союзного НКЗ, якому доручається здійснення загального керівництва всіма Комісаріатами Земельних Справ та дається право безпосередніх зносин із місцевими органами. 2 лютого 1930 р. наказується передати Харківський Сільсько-господарський Інститут до завідування НКЗ ССРР.

3-го вересня 1930 р. видано важливу уставу „Про організацію лісової промисловості та лісового господарства“¹¹⁸⁾, якою Москва відбирала лісові фонди „союзних“ республік виключно у своє завідування. Наводимо головні постанови цієї уставу:

1. Зосередити у Найвищій Раді Народнього Господарства Союзу ССР:

- а) плянування і регулювання всього лісового господарства і лісової промисловості Союзу ССР;

б) кермування ними, з винятками, встановленими в ст. 2.

2. Передати Найвищій Раді Н. Г. ССРР:

а) Усі державні лісові фонди союзних республік, за винятком лісів місцевого значіння та захисних лісів (що охороняють береги річок, затримують силкі піски, ліси курортні і т. инш.);

б) апарати на завідування цими лісами НКЗ Союзу ССР, Найвищої Ради Н. Г. РСФСР, народніх комісаріатів земельних справ инших союзних республік та їх місцевих органів — з усім майном та кредитами;

¹¹⁶⁾ Збірник Законів та Розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1930, 27. березня. Статут Всеукраїнського державного лісогоосподарського тресту „Укрдержліс“.

¹¹⁷⁾ Хід реорганізації лісового господарства. Укр. Лісов. 1929, жовтень, ст. 47.

¹¹⁸⁾ Характеристичним є самий заголовок: спочатку — лісова промисловість, потім — лісове господарство. Собрание Закон. Габ.-Крест. Правит. 1930.

в) усі об'єднання, трести та інші підприємства лісової промисловості республіканського й обласного (краєвого) значіння:

г) науково-дослідні, навчальні й досвідні установи й організації державної лісової промисловості й лісового господарства.

Таким чином усі ліси ССР, за винятком захищених лісів та лісів місцевого значіння (селянських) були передані до московського осередку. Але при цьому до Ради Народнього Господарства дісталися й такі ліси державного користування, що більше вимагали турбот лісокультурного характеру, ніж могли бути об'єктами експлуатації. Тому попередній розподіл компетенції в кермуванні лісами було змінено новою уставою „Про організацію лісового господарства“¹¹⁹⁾ (з дня 31 липня 1931 р.), якою ліси було віднесено до однієї з двох зон: до лісопромислової або до лісокультурної.

Наводимо найголовніші постанови цієї устави.

З метою регулювання рубанки лісу, лісопоновлення, поліпшення водного режиму річок, боротьби з помілінням Волги, Дону і Дніпра, а також боротьби з ярами й пісками в посушній зоні, постановлено:

1. Усі лісові масиви Союзу ССР поділити на дві зони: зону лісопромислового значіння та зону лісокультурного значіння.

Зону лісопромислового значіння залишити в завідуванні Найвищої Ради Народнього Господарства Союзу ССР (ВСНХ), а зону лісокультурного значіння передати в завідування Народнього Комісаріяту Земельних Справ Союзу ССР (НКЗ).

2. До зони лісокультурного значіння віднести лісові масиви таких країв, областей та республік:.... лісові маси УСРР, за винятком Полісся та північної частини Правобережжя Дніпра.

3. Решту лісових масивів зарахувати до лісопромислової зони.

4. Доручити НКЗ та ВСНХ Союзу ССР уточнити склад і межі лісопромислової та лісокультурної зони...

5. Доручити ВСНХ ССР в межах лісопромислової зони виділити лісові масиви, що мають водоохоронне значіння, і поширити на ці масиви режим для лісів НКЗ ССР. Покласти на цей останній контролю за дотриманням ВСНХ зазначеного режиму.

6. У лісокультурній зоні крайній розмір щорічної рубанки лісу не повинен перевищувати щорічного приросту деревна; тут не можна допускати й концентрованих рубанок.

7. Цей новий порядок рубанки лісу в лісокультурній зоні мусить бути переведений отсим способом: у найближчі три роки розмір щорічної рубанки лісу треба зменшити, а, починаючи з 1935 р., він не повинен перевищувати річного приросту деревна.

8. Щоб запобігти помілінняю річок, визнати ліси в межах однокільометрової смуги по обидва боки середньої й долиньної течії рік Волги, Дона, Дніпра й Уралу... водоохоронними, з цілковитою заборонаю їх рубанки та з допущенням лише вибірки перестою й мертвого лісу.

9. Зобов'язати НКЗ ССР разом із радами народніх комісарів союзних республік, для збереження лісів місцевого значіння, встановити спе-

¹¹⁹⁾ Собрание Законов Рабоче-Крест Правит., 1931.

ціяльний жорстокий („жесткий“) режим рубанки цих лісів, що забезпечував би їх поновлення й контролю над їх використанням.

10. Доручити НКЗ ССРСР неокриті лісом площі зрубів, згарящ та пусток, що мають водоохоронне значіння, заліснити і протягом 5 років закультивувати площу коло 2—3 мільйонів га в лісах лісокультурної зони.

Крім того, було доручено НКЗ ССРСР, разом із НК водного транспорту розвинути різні лісо-меліораційні праці; між иншим у басейні Дніпра в період 1931—37 р. р. малося закріпити 13.000 га та заліснити 37.000 га ярів. Доручалося також НКЗ організувати науково-дослідний інститут всесоюзного значіння лісокультурної й лісомеліоративної справи.

Очевидно, одним із мотивів реорганізації керівництва державним лісовим фондом було визнання необхідности розвитку лісокультурних праць у тих лісах та районах, де цього вимагав як жалюгідний стан лісів, так і потреба поліпшення водного режиму річок, боротьби з ярами та пісками в посушливих місцях, з обмілінням річок і т. инш. Для попередження виснаження деревних запасів наказується не перевищувати при рубанках щорічного приросту деревна, але... тільки в лісокультурній зоні і тільки з 1935 року. З цього випливає дозвіл (і, очевидно, практика) нічим не обмежених рубанок не тільки в лісопромисловій зоні, а до 1935 р. також і в зоні лісокультурній. На Україні до лісопромислової зони було зараховано Полісся та північну частину Правобережжя. Остаточо на Україні було зараховано до лісокультурної зони 1.104,6 тис. га лісової площі, а до лісопромислової 1.072,5 тис. га¹²⁰).

Для керівництва лісовим господарством у лісокультурній зоні, для організації контролю за дотриманням належного режиму в лісах культурного значіння та для догляду за провадженням лісового господарства в лісах місцевого значіння (селянських) НКЗ ССРСР зорганізував у своєму складі Головне Управління лісового господарства (Главлѣсхоз).

Ліси лишалися в розпорядженні ВСНХ до початку 1932 р., бо 5 січня 1932 р. було видано закон про перетворення Найвищої Ради Народного Господарства на загально-союзний Комісаріят тяжкої промисловости, виділивши з нього легку, а також лісову промисловість. Для ведення останньої утворено загально-союзний Народній Комісаріят лісової промисловости¹²¹). Цьому останньому й передано ліси промислового значіння, за деякими винятками. Так, „на Україні і в Донбасі“ (!) було залишено в завідуванні комісаріату тяжкої промисловости для експлуатації деякі лісові масиви та лісопромислові підприємства, що переробляли продукцію цих масивів; загальне плянування та регулювання щодо цих масивів мало належати комісаріату лісової промисловости¹²²).

Пізніше (10 серпня 1932 р.) в комісаріаті лісової промисловости

¹²⁰) Лісове господарство та лісова промисловість України. Харків 1932, ст. 27.

¹²¹) В серпні 1934 р. в закордонній пресі з'явилися звістки про видання ЦКК-ом декрету, за яким при кожній союзній радянській республіці утворюється комісаріати тяжкої й легкої промисловости, а також лісові й продовольчі. Але, за цими ж звістками, правдивої господарчої автономії ці республіки не матимуть — політика державної промисловости диктуватиметься з Москви, як і раніше.

¹²²) Закон з 10. січня 1932 р., Сообр. Закоп. Раб.-Крест. Правит. 1932 г. Як бачимо, в текст цього закону Донбас відділено від України.

утворено декілька головних управлінь: 1. управління лісозаготівель і лісового господарства (Союзлесзаг) із безпосередньою підлеглистю йому всіх лісозаготовчих трестів; 2. управління лісопиляння і деревооброблення (Союзлесдров) і 3. будівельне управління.

Експлуатаційні моменти набували все більшого значіння й розвитку, стаючи домінуючими складниками в лісовому господарстві.

Лісокористування до п'ятиріччя. Починаючи від 1920—1921 р. і кінчаючи 1927—28 р. маємо низку даних, щоправда не цілком згідних — що дають нам уявлення про приріст лісів УСРР по революції.

Проф. Марченко Г., беручи середню між фактичною продукційністю всіх лісів України за нормами 1913—14 р. р. та даними лісозрубного фонду в р. 1923—24, визначає щорічну продукційність лісів УСРР в 1,040.000 такс. сажнів, себто в 6.480.000 куб. м. деревна¹²³). Це — явно перебільшені цифри, що впливає вже з того, що за даними 1913—14 р. фактична продукційність лісів мала бути 0,39 такс. саж. на 1 дес., а за даними 1923—24 вона була 0,46 такс. саж. на 1 дес., себто більше в порівнянні з 1913—14 р., коли ліси були в значно кращому стані.

Очевидно ближче до дійсности визначає сировинну базу лісового господарства України проф. Шустов В.¹²⁴). За його даними зруб головного користування в державних лісах УСРР в 1926—27 р. (без господарства на лозу) становив 15.749,73 дес. з запасом деревна в 545.345 такс. сажнів, проміжні користування мали дати 70.768 т. с., — отже загальний розмір користування мав виносити 616.113 т. с. або 3,838.000 куб. м. Коли додамо до цього видачу деревна з селянських лісів — коло 1,090.000 куб. м., то загальна щорічна видача з лісів УСРР мала б становити коло 5 мільйонів куб. м.

Проф. Колісників¹²⁵) на той же рік вираховує розмір головного користування лише в 454.291 такс. с., себто приблизно на 90.000 т. с., менше, ніж Шустов.

Зрештою, фактичний розмір користування за чотири роки перед п'ятирічкою виносив з усіх лісів УСРР 22,584.000 куб. м., або по 5,646.000 куб. м. на рік,¹²⁶) а приріст державних лісів у р. 1929 визначався в 5,1 міл. куб. м.¹²⁷). Отже, загальний приріст усіх лісів УСРР не можна рахувати більше 5—6 міл. куб. м.

Щодо розміру площі суцільних рубанок, то в усіх лісах вони стано-

¹²³) Марченко Г. Задачи лесной политики на Украине. Харків 1925.

¹²⁴) Шустов В., проф. Лісова сировинна база України на 1926—27 р. Лісов. України, 1926, вересень, ст. 94—97.

¹²⁵) Колісників О., проф. Завдання лісового господарства України на 1926—27 р. Лісовод України, 1926, вересень, ст. 25.

¹²⁶) Воробйов Павло. Охорона українських лісів та лісовий прелетаріят. Укр. Лісов., 1929, вересень, ст. 20. — Сюди, очевидно не увійшли 734.581 такс. с., вирубаних суціль на площі в 51.484 десят., переданих селянству під розкорчовку для сталого сільсько-господарського користування (Гаврилів Б. Наслідки експлуатації лісів державного лісового фонду УСРР за 1925—26 опер. рік. Укр. Лісов., 1927, травень, ст. 12).

¹²⁷) Геншафт. П'ятирічний план лісового господарства УСРР. Укр. Лісов., 1929, липень-серпень, ст. 2.

вили в р. р.: 1920-21 — 59.000 дес., 1921-22 — 44.000 дес., 1922-23 — 28.000 дес., 1923-24 — 18.356 дес.¹²⁸).

Після передачі частини лісів селянству розмір рубанок у державних лісах виносив коло 16.000 дес. Пересічний запас на 1 га. зрубу за роки 1924-27 виносив 195 куб. м., а розподіл зрубаного лісу на ужитковий та дров'яний за той же час був такий: ужиткового 35,5%, дров'яного 64,5%. Зокрема щодо порід ці відношення між ужитковим і дров'яним лісом були такі: сосна 62,5% і 37,5%, дуб та ясень 31,9% і 68,1%, твердолистяні (береза, граб, ільмові) 5,0 і 95,0%, м'яколистяні (липа, вільха, осика, тополя) 11,7% і 88,3%¹²⁹).

Але треба мати на увазі, що фактичний розмір лісокористування мусів значно перевищувати цифри пляново переведених рубанок головних і проміжних користувань, бо крім згаданих уже 734.581 такс. саж. деревна, що мало бути вирубане на тих ділянках, що їх було передано під розкорчовку селянам, значні кількості лісу вирубувалися самовільними порубами¹³⁰). Отже, можливо, що фактичний розмір лісокористування з власних лісів України зростав і до 6,5—7 міл. куб. м.

В порівнянні з потребами України ця видача з українських лісів була цілком незадовільна й Україна мусіла покривати недостачу деревна довозом з інших країн або заступати деревно іншими матеріалами будівельними чи паливної природи, чи зрештою, цілу низку потреб залишити без задоволення.

Щодо паливних засобів, то Україна дуже багата на кам'яний вугілля, а в північних частинах та в придніпровських районах досить багата й на торф¹³¹). Але ціла низка обставин не сприяє поширенню експлуатації торфа й його участь у паливному білянсі України рівняється всього 1%. Споживання вугілля в домашньому господарстві також було мало розвинене, а в сільських місцевостях і зовсім нерозвинене, а тому в деяких місцевостях ліс мусів задоволювати майже всі паливні потреби. Отже, протягом одного тільки року (1928—29) споживна кількість дров визначалася в 5.392 тис. куб. м., себто приблизно весь річний приріст деревна в лісах України (за той же час споживання торфу — 408,5 тис. топ)¹³²).

Головно ж відчувався на Україні, де дерев'яні будови становили 34% усіх будівель, а в селах аж 60%¹³³) брак будівельних деревних матеріалів шпилькових порід. Потреба в цих останніх досягає величезних кількостей, що значно перевищують приріст і шпилькових, і листяних лісів. Так, напр. Р о ж а н с ь к и й¹³⁴) потребу в шпилькових матеріалах на 1928—29 р.

¹²⁸) Г у б а. До десятої річниці Жовтня. Укр. Лісов., 1927. жовтень, ст. 49.

¹²⁹) Є г о р е н к о С. Деякі відомості щодо експлуатації лісів УСРР. Укр. Лісов., 1927. липень, ст. 37.

¹³⁰) В 1926 р. Новак указував на те, що вартість свавільно зрубаного лісу виносилз 13,5% від прибутку за ліс. Укр. Економист, 5. X. 1926, ст. 228.

¹³¹) Площа торф'яників на Україні займає 630.780 гектарів із запасом в 2.087.055 тисяч тон. (Проф. Д. Н. Соболев и Г. Ф. Турлей. Недр Украины. Естествен. производительные силы УСРР. Харків 1928).

¹³²) Шляхи й темпи розвитку нар. госп. України, ст. 56.

¹³³) Естеств. производ. силы УСРР, Харків 1928, ст. 326.

¹³⁴) Р о ж а н с ь к и й, Перспективи розвитку лісового ринку та лісової промисловости України. Укр. Лісовод. 1929. ст. 32.

вираховує так: 4.488.000 куб. м. кругляку, 2.593.000 куб. м. пиляного лісу, 6,3 міл. штук шпал, 19.577 вагонів обаполів, 32.525 вагонів стійок для копалень та 4.4 міл. ящичних комплектів, і, коли зведемо різні одиниці міри до кубічного метра, то одержимо 7—8 мільйонів куб. м. деревна шпилькових порід, себто приблизно в $1\frac{1}{4}$ рази більше приросту всього деревна на Україні. Менші цифри закупівель деревна шпилькових порід подає Зубковський¹³⁵⁾, а саме: на 1927-8 р. — 201.100 вагонів і на 1928-29 — 230.900 вагонів, що відповідає приблизно 5,6—6,5 міл. куб. м. деревна. Більшу частину цього матеріялу споживали промисловість і транспорт (коло 57%), а менша йшла на задоволення потреб широкого споживчого ринку (43%). Щодо окремих сортиментів, то за тими ж даними в р. р. 1925—28 участь цих сортиментів виявлялася в таких відсотках: пиломатеріяли від 35,8% до 40,5%, кругляк від 24,6% до 26,6%, стійки від 13,2% до 19,4%, шпали від 11,5% до 16,2%, обаполи від 7,2% до 8,5%.

Україна в 1927—28 р. дала тільки 27% спожитого в цій році основною лісового матеріялу, а решту було довезено з Білорусі й Московщини; на окремі райони припадало: західній район 18%, середньоволзький 27%, центральний 4,8%, північно-східній 3,7%, північний 2,5%, північно-західній 5,9%, сталінградський 2,4%, Урал 7,3% і Сибір 1,4%. Отже головними районами експорту лісу на Україну були західній та середньоволзький, що дали вкупі 45% лісу, а разом з Україною 63%; решта припадала на Урал (7,3%), Сибір (1,4%) та окремі райони Московщини. Отже Україна тільки на $\frac{1}{4}$ може задовольнити свої потреби в ужитковім лісовім матеріялі.

Щодо ужиткового матеріялу листяних порід, то його потребується значно менше. Рожанський визначає цю потребу приблизно в 200.000 куб. м. деревна дуба, ясеня, вільхи фанерної, берези, клену та інших. Зубковський визначає потребу самого дубового деревна в 400.000 к. м. Треба гадати, що в ці розрахунки не увійшов ще той ріжний дрібний матеріял, що використовується в селянському господарстві. Але найбільшу кількість деревна листяних порід уживалося на паливо; не мало дров довозилося й з Білорусі та Московщини.

Загальну потребу УСРР в деревні можна визначити у 18 міл. куб. м., виходячи з норми 0,60 куб. м. на одного мешканця¹³⁶⁾. Але в якій мірі і яким способом ця потреба задовольнялася — даних не маємо. У всякому разі зареєстрований довіз лісу з інших частин Союзу ССР, що мав би становити коло $\frac{2}{3}$ всього потрібного деревна, далеко не рівнявся навіть приростові українських лісів; він становив: р. 1926-27 — 3.250.000 куб. м., р. 1927-28 — 3.855.000 куб. м., р. 1928-29 — 4.424.000 куб. м.¹³⁷⁾ — замість 12.000.000 куб. м. деревна.

Слід мати на увазі, що й по революції Україна продовжувала екс-

¹³⁵⁾ Зубковський М., Всеукраїнська лісова нарада. Укр. Лісов., 1928, липень, ст. 32.

¹³⁶⁾ Шляхи й темни розвитку... ст. 159.

¹³⁷⁾ Там же.

порт лісу, головню дубового¹³⁸). Протягом 1921—27 р. р. розмір лісового експорту України поступового піднісвся, хоч і дуже далеко відставав від довоєнного. За окремими роками цей експорт лісу виносив у тисячах карбованців¹³⁹):

1909-11	1921-22	1922-23	1923-24	1924-25	1925-26	1926-27
6726.3	129.9	419.5	502.0	981.0	1804.0	1581.0

Протягом останніх 3 років (1924—1927) лісовий експорт за вартістю виносив коло 3—5% усього експорту України, а пересічно 4%. В році ж 1931 цей експорт досяг 370.000 куб. м., що в переводі на кругляк становить 510 тис. куб. м. Крім того, вивезено в інші республіки ССР 58 тисяч куб. м., — отже ввесь експорт становив 568 тис. куб. м. деревна, себто коло 10% усієї продукції власних лісів¹⁴⁰).

Щодо фабрично-заводської (цензової) промисловости, то по революції вона розвивалася дуже повільно. Подаємо загальні дані про підприємства для обробки деревна від р. 1921 до р. 1927 включно¹⁴¹).

Роки	Кількість закладів	Кількість робітників	Продукція в тис. карб.
1912	274	10.116	28.806.0
1921	129	3.766	3.933,6
1922	112	2.315	3.335.7
1922—23	80	3.361	5.923.7
1923—24	90	4.397	8.051,8
1924	109	5.747	8.675,2
1925	94	6.049	14.460.0
1926	124	8.739	15.338,0
1927	128	9.812	18.932.6

Як і в довоєнний час, головне значіння в деревообробній промисловості мали тартакові та фанеропильні підприємства. Коли для визначення участі цих підприємств візьмемо, напр., 1923—24 р., то за продукцією виробництва їм належало 87%. Подібні ж відносини характеристичні і для інших років. Головну групу серед деревообробних підприємств творили державні підприємства, за ними йшли кооперативно-громадські, а найменше розвинені були підприємства приватні. За цими групами подаємо розподіл підприємств у р. р. 1924—1927:

Роки	Державні		Кооп.-гром.		Приватні	
	закл.	робітн.	закл.	робітн.	закл.	робітн.
1924	79	4.830	18	724	12	193
1925	59	4.833	26	1.048	9	168
1926	71	6.522	39	1.807	14	410
1927	74	7.374	41	2.180	13	258

¹³⁸) Коштовний матеріал давало Чорноліське лісництво, де р. 1926—27 було, наприклад, затавровано коло 60.5 тисяч куб. м. деревна (Єгоренко С. Деякі відомості щодо експлуатації лісів УСРР. Укр. Лісов., 1927, липень, ст. 39).

¹³⁹) „Україна“. Статистичний справочник. 1925. — Естеств. производ. силы УСРР. (структура промисленого експорту). Харків 1928.

¹⁴⁰) Лісове господарство та лісова промисловість України. Харків. 1932, ст. 16.

¹⁴¹) „Україна“. Статистичн. справочник. Харків 1925 р. — Те саме за р. 1928.

Щодо місць осідку деревообрібної промисловости та шляхів транспорту лісу, то вони по війні не змінилися. Залишилися й ті самі чотири головні групи лісових ринків: 1. Три чорноморські — Херсон, Миколаїв, Одеса; до них тяжили такі лісові й лісоторговельні осередки: а) басейн Дніпра, б) призалізничні райони поздовж ліній, що ведуть до Миколаєва й Одеси з Білорусі та верховин Дніпра й з Волині, Київщини, Чернігівщини, Поділля, Харківщини, Полтавщини й Херсонщини; 2. Новоросійськ, що до нього тяжать північний Кавказ і Сталінградський (Царицинський) район; 3. Придніпровські ринки — Київ, Кременчук, Катеринослав, що до них тяжать: басейн Дніпра та його притоки, головню — Десни, Сожу й Прип'яті; 4. Донецькі ринки — Харків, гірничопромисловий район, Ростов над Доном; до них тяжать декілька ближчих і віддалених районів: а) басейн Дніпра від верховини до гирла Десни, б) басейн верховин Оки (до гирла Уфи), в) Присурський район — Улянівська та Пензенська губ.; г) верховини Дону і д) Волзький басейн — Сталінград.

Змінний характер фінансово-господарських основ пореволюційного лісового господарства та несталість тою фонду лісових площ, що давали прибутки до державної скарбниці, не дозволяють зробити оцінку цього лісового господарства з фінансового боку.

За революції та в першу добу більшовицького господарювання ліс заготовляли спеціальні лісозаготовчі організації державного характеру, і ліс узагалі видавався безплатно. Виникало багато непорозумінь між лісовими органами Комісаріату земельних справ та представниками лісової промисловости й більшими об'єднаннями споживачів. Останні не тільки нічого не платили, але й вимагали догідного транспорту, концентрації рубавок і т. ін. а иноді зовсім не рахувалися з вимогами лісових органів. Тільки декретом харківської Ради Народніх Комісарів з 28 березня 1922 р. встановлено обов'язкову оплату деревна й лісових продуктів, за винятком пільгових видач деревна та тих чи інших лісових користувань. Тільки з цього часу лісове господарство почало ставати на фінансову основу. Спочатку лісове господарство було на власному господарському розрахунку, а з 1925—26 року перейшло на державний бюджет. Але, починаючи з 1926—27 року, одним із складових елементів лісових прибутків стала реалізація деревна з тих площ, що їх було виключено з лісового фонду, бо вони були призначені в земельний фонд — під розкорчовку. За б и й - В о р о т а¹⁴²⁾, приймаючи за кошторисними даними прибутки від реалізації деревна зазначеного земельного фонду в 1926—27 р. в сумі 2,5 міль. карб., а в 1927—28 р. в 3.05 міль. карб., подає, з зазначеними поправками, такі суми прибутків і видатків за роки 1924—1928:

Роки	Прибутки	Видатки	% співвідношення видатків до прибутків
1924—25	10.178.164	6.250.000	61
1925—26	18.695.055	6.171.120	33
1926—27	19.175.000	6.330.202	33
1927—28	23.950.000	6.753.791	28

¹⁴²⁾ За б и й В о р о т а Ф. Поміж видатками та прибутками українського лісового господарства. Укр. Лісов., 1929, березень, ст. 18.

Коли взяти на увагу, що лісопридатна площа державних лісів в 1927 році виносила 2,344 тис. га.¹⁴³⁾ то в 1927—28 р. прибутковість цих лісів далеко не досягала довоєнної. Тимчасом, як остання давала на 1 дес. 15,02 карб., себто 13,80 карб. на 1 га., в р. 1927—28 вона мала б виносити за цими даними 10,22 карб., а чистий прибуток 7,34 карб. За попередні роки ця прибутковість була ще менша¹⁴⁴⁾:

Роки	Прибуток	Видаток	Чистий прибуток
1913	13,80	3,52	10,28
1924—25	3,25	2,06	1,19
1925—26	4,86	2,11	2,75
1926—27	7,25	2,74	4,51

З цього порівняння виходило б, що чистий прибуток з одного гектара лісу в 1926—27 р. виносив тільки 44% довоєнного прибутку.

Щодо розподілу видатків між головними категоріями витрат, то за окремими роками вони так розподілялися у відсотках¹⁴⁵⁾:

	1924—25	1925—26	1926—27	1927—28
Заробітна платня	57,7	54,0	69,8	59,4
Адміністративно-господарські витрати	10,9	13,1	7,8	5,1
Операційні витрати	31,4	32,9	22,4	35,5
Разом	100	100	100	100

Протягом усіх чотирьох років операційні видатки поділилися на чотири основні групи робіт у таких відношеннях:

Лісовпорядження	3.445.955 карб. або 46,0%
Лісокультури	2.434.760 карб. або 32,5%
Охорона лісів	1.119.876 карб. або 14,9%
Інші заходи	486.118 карб. або 6,6%

Організаційні та лісокультурні завдання в українських лісах по революції й після націоналізації лісів мусіли значно поширитися в порівнянні з потребами лісового господарства довоєнної доби. Багато завдань із лісовпорядження виникало з фактів як негосподарних та свавільних рубанок за часів війни й революції, так і відсутності належного впорядження багатьох приватновласницьких лісів, що тепер долучалися до загальнодержавного лісового фонду. Отже, розглядаючи витрати на різні операційні видатки, бачимо, що найбільше з них (46%) припадало на лісовпорядження.

Другу групу творять лісокультурні праці, що на них припало 32,5% операційних витрат.

Беручи на увагу величезну кількість непоновлених попередніх зрубів (у самих державних лісах більше 400 тис. га) та значний розмір чергового зрубу (коло 16 тис. га), не можна не визнати вказані лісокультурні ви-

¹⁴³⁾ „Україна“. Статистичн. щорічник 1929 р., ст. 187.

¹⁴⁴⁾ Шляхи й темпи розвитку нар. господ. України, Харків 1929, ст. 162. — Ці дані різняться від даних Забий-Ворота, що подаються у його, вже згаданій статті.

¹⁴⁵⁾ Забий-Ворота, там же.

трати за цілком недостатні. Пересічно на рік вони рівняються 608.690 карб., що становить коло 9,5% всіх витрат. Найяскравіше ця недостатність лісокультурних праць виявиться, коли пригадаємо, що в 1913 р. при лісопридатній лісовій площі скарбових лісів у 794.892 десят. та при більш-менш нормальному стані лісу й лісових зрубів було витрачено на самі лісокультурні праці 490.946 карб., та на лісові й лісомеліораційні ще 846.349 карб., отже разом 1.237.345 карб. і що, на лісокультурні й меліораційні праці витрачалось коло 40% усіх видатків. Майже втричі збільшена лісопридатна площа державних лісів, кепський стан лісів, більш, ніж 25-кратна площа нещоновлених зрубів вимагали б значно інтенсивніших, а не менших лісокультурних заходів, ніж то було до війни.

Звертаючися, зрештою, до оцінки інтенсивності лісового господарства з погляду співвідношень між видатками та прибутками, бачимо, що ці співвідношення в р. р. 1924—1928 не були гірші, ніж у р. 1913. — навпаки були кращі, що видно з отсих відсоткових співвідношень видатків до прибутків за різні роки:

1913	1924—25	1925—26	1926—27	1927—28
25	61	33	33	28

Але аналіза тих даних, з яких повстали ці цифри, справу міняє: 1. в р. 1924—25 лісове господарство було на господарському розрахунку і тому даний рік є винятком; 2. у р. р. 1926—27 та 1927—28 прибутки зменшено виключенням із них тих сум, що їх одержано від реалізації лісових запасів на площах, призначених до земельного користування, й, коли ці суми додати, то співвідношення між видатками та прибутками для цих років будуть не 33% і 28%, а 29% і 25%; 3. операційні завдання 1924—1928 р. р. щодо лісовпорядження націоналізованих лісів були особливо великі, перевищуючи звичайні норми цих завдань; самі витрати на лісовпорядження становили за чотири роки пересічно 13,2% (в р. 1913 лише 0,5%) і, коли ці витрати виключити, то зазначені співвідношення замість 61, 33, 33 та 28 будуть тільки 48, 20, 20, та 15, а коли взяти на увагу згадані в п. 2 поправки, то — тільки 48, 20, 16 та 12; 4. нарешті треба взяти на увагу й надзвичайно великі завдання в справі лісокультурній, що повстали після війни, революції й націоналізації лісів.

Усе це примушує визнати бюджетові асигнування на лісове господарство в р. р. 1924—1928 дуже недостатніми.

Вкінці, подаємо декілька цифр, що характеризують роль лісових прибутків у фінансовому господарстві УСРР протягом 1925—1928 р. р.¹⁴⁶):

	1924—25	1925—26	1926—27	1927—28
Загальні державні прибутки	106.792.552	171.596.996	226.929.772	291.030.111
Лісові прибутки в карбованцях	10.178.164	18.695.055	21.675.000	27.000.000
Теж у % до всіх держ. прибутків	9,4%	10,5%	9,3%	9,3%
Теж у % до нещодаткових прибутків	47,6%	47,4%	52,8%	49,6%

¹⁴⁶) Там же, ст. 18—19.

Отже, пересічно за чотири роки лісові прибутки вносили 9.6% від загального українського державного бюджету; в частині ж прибутків від державного майна та підприємств і, взагалі, серед неподаткових прибутків лісове господарство стояло на першому місці.

Уважаємо потрібним згадати коротко про стан одного з побічних лісових користувань — ловецтва.

Цілком зрозуміло, що нищення лісів за часів революції принесло з собою і нищення дичини. Це не є явищем спеціально української революції: кожна революційна анархія несе з собою це нищення. У передреволюційний час найбільше дичини було на Волині. Тут водилися: ведмідь, лось, вовк, ку-терук, орябок, сіра куріпка, багато болотняної дичини. У північній Київщині терук, орябок, сіра куріпка, багато болотняної дичини. У північній Київщині було досить кіз, зайців та лисиць, траплялися дикі свині, в деяких місцях зберігалися ще бобрі; дикі свині водилися й на Білоцерківщині. У всіх лісо-степових та степових лісах ховалося досить зайців та лисиць. За революції багато дичини було розігнано й знищено. Та це нищення продовжувалося й пізніше. Число зареєстрованих мисливців множилося з року на рік, значно збільшувалася й кількість забитої дичини. Уявлення про це можуть дати деякі цифри:

Роки	Число мисливців ¹⁴⁷⁾	Число забитих зайців ¹⁴⁷⁾
1924	68.971	357.403
1925—26	85.870	771.487
1927—28	158.321	1.649.887
1927—28	158.321	2.233.759

Про інші роди хутрової дичини дає уявлення такий перегляд заготовівлі хутра за два квартали (що дають 90%) 1928—29 р.: лисиці — 28.358, зайці — 879.760, тхори — 98.233, горностаї — 2.322, кроти — 248.954, вовки — 51, ласки — 585, куниці — 1.988, норки — 1.818, борсуки — 1.774, вадри — 123, білки — 15.705, собаки 235.897, кішки — 364.304, кролі — 213.572¹⁴⁸⁾.

Вибивання дичини без обмеження її кількості — мисливцями, кількість яких р. 1929 досягла 200 тисяч¹⁴⁹⁾, нищення молодих зайців пастухами та собаками, невідповідно до стану дичини великі пляни хутряних заготовівель — усе це вело до нищення самих основ ловецького господарства, бо предметом користування став не тільки приплід, але й основна резерва

¹⁴⁷⁾ М а т ю щ е н к о А. Про зменшення зайців на Україні. Укр. мисливець та рибалка. 1929, січень, ст. 26.

¹⁴⁸⁾ П о х и л к о П. Підсумки заготовки хутміксировини 1928—29 р., там же, вересень.

¹⁴⁹⁾ Загальна приступність ловецтва, як льогіка пореволюційного зрівняння, на жаль, не супроводиться заходами нормуючого характеру і тому цілком зрозумілі наслідки вільного полювання: нищення ловецького господарства в контингентах його основних запасів. На такий наслідок революції вказує й мадридський кореспондент „Берлінер-Льокаль-Анцайгер“, переглядаючи „рік еспанської республіки“. Іспанія — дуже багата на дичину і вважалася в Європі за країну „вічного полювання“. Коли ловецькі займища стали приступні для всіх, то протягом кількох місяців було знищено таку кількість дичини, що вже ставало тяжко повернути її до попереднього стану (За „Посл. Новостями“, 1932, 3-го квітня).

дичини¹⁵⁰). Щоправда, було встановлено на Україні заказники, що їх було коло 200 на площі до 150 тисяч дес. Найцікавіші з них: Малинський (на Київщині) на бобрів, що їх залишилося на Україні хіба декілька десятків, Рубіжанський (на Старобільщині) на хахуль, Біловодські степові заказники (там же) на бабаків, Качкарівський (на Херсонщині) на оленів і фазанів. Самарський (на Дніпропетровщині), Парасоцький ліс (на Полтавщині). „Хомутки“ (на Харківщині) і т. ині.¹⁵¹). Але охорона заказників та заповідників не була впорядкована як слід і в фаховій літературі натрапляємо на скарги, що дичина в них не мала охорони, бо невідомо було — кого в них більше — пастухів, худоби чи собак¹⁵²).

Поза вказаними загальними причинами кепського стану в цей період ловецького господарства на Україні, мало сприяла організованості цього господарства й невідповідно скерована увага провідників Всеукраїнської спілки мисливців та рибалок: головними завданнями та запорукою нових здобутків і тут уважалося 1. посилення та поглиблення партійного проводу і 2. соціально чистота спілки, очищення її від соціально ворожого елементу¹⁵³).

Лісокультурна справа. Сотки тисяч гектарів незаліснених зрубів, згарищ, пусток та затравлених худобою молодняків, занедбання рубанок догляду на величезних площах молодняків, кепський санітарний стан — усі ці особливості пореволюційних лісів на Україні вимагали величезного напруження фахових сил і матеріальних засобів для організації лісокультурної справи. Так само великі завдання стояли і в лісомеліораційній справі — головню заліснення ярів та пісків і насаджування вітрозахисних лісових смуг у степу.

В р. 1924 проф. Колесників О. визначав площу невідновлених зрубів у 608.889 дес. та потравлених худобою молодняків у 113.797 дес., а разом 722.686 дес. (коло 788 тис. га) лісової площі¹⁵⁴), що потребувала б культур. Коли було закінчено обмежовування лісового фонду і його розділено між державою та селянством, то на 1 жовтня 1927 р. неокриті лісом лісові площі становили¹⁵⁵): в державних лісах 497 тис. га, в селянських 164 тис. га, в лісах, належних установам, 16 тис. га, а всього 677 тис. га. Ці площі разом із новими черговими зрубамі й належало закультивувати в певний період. Щодо перебігу лісокультурних праць за окремими роками, то ми маємо тільки випадкові відомості — та й то не цілком згідні. Але вони дають добре уявлення про інтенсивність цих праць, тому дозволяємо собі навести їх поруч із даними про розмір суцільних зрубів:

¹⁵⁰) Аверіп В. Про зменшення зайців на Україні. Укр. мисливець та рибалка. 1929. січень, ст. 27.

¹⁵¹) Аверіп В. Мисливство. Вид. „Радяйський селянин“. Харків, ст. 47.

¹⁵²) Зубаровський М. К вопросу увеличения нашего охотхозяйства. Укр. мисливець та рибалка. 1929. січень, ст. 32.

¹⁵³) Наші побажання, там же.

¹⁵⁴) Колесників О., проф., Лісова справа в народнім господарстві і шляхи її відродження на Україні. Земельник, 1924, листопад, ст. 28. Харків.

¹⁵⁵) „Україна“ 1929. статист. щорічник, Харків 1929, ст. 187.

Роки	Суціль зрубано га ¹⁵⁶⁾	Закультивовано га ¹⁵⁷⁾
1920—21	64.310	1.169
1921—22	47.960	3.327
1922—23	30.520	21.757
1923—24	20.000	29.289
1924—25	17.440 (прибл.)	15.570
1925—26	17.440 (прибл.)	18.607
1926—27 ¹⁵⁸⁾	17.440 (прибл.)	34.474
	Разом 215.110	124.193

Отже, площі культур за вказані роки становили тільки 58% від площ суцільних зрубів за ці роки і цілком зрозуміло, що при таких обсязі праць культури переводилися майже виключно на чергових зрубках, не-вкриті ж лісом сотки тисяч гектарів колишніх зрубів, галявин та пусток не були зачеплені працями. — частково, як треба гадати, у зв'язку з недостатністю кредитів. З огляду на це, було, між иншим, порушено справу про заведення лісокультурних застав — подібно до того, як то було до революції, і з 1926—27 р. було утворено спеціальні лісокультурні кошти за рахунок 5% внесків від лісокористувачів.

Наведені в попередній таблиці дані стосуються почасти всіх лісів УСРР (державних та селянських). почасти тільки державних (від 1924—25 років) — отже, вони не дають повного образу перебігу лісокультурної справи за окремими роками. Але з диференції розмірів невикритих лісом площ за різні роки можемо зробити кінцеві висновки про те, яким темпом за со-вітської влади виконувалися ті лісокультурні праці, що мали зробити лісо-продуктивними сотки тисяч гектарів невикритих лісом площ. Отже подаємо динаміку лісових площ УСРР від 1927 р. до 1932 р. — року закінчення першої п'ятирічки.

	1927 ¹⁵⁹⁾	1929 ¹⁶⁰⁾	1932 ¹⁶¹⁾
1. Загальна лісопридатна площа (в тис. га)	3.317	3.269	3.150
2. В тому невикритої лісом площі	677	699	700
3. Те саме у % (до I)	20.4	20.2	22.2

Як бачимо, з цієї та попередньої таблиці, невикрита лісом площа за весь час від початку совітської влади аж до 1932 р. не тільки не зменшилася, а навпаки — збільшилася, і абсолютно, і відносно.

В яким же розмірі було переведено лісокультурні праці за ту саму

¹⁵⁶⁾ Губа А. До десятої річниці Жовтня. Укр. Лісов., 1927, жовтень, ст. 49.

¹⁵⁷⁾ Колесників О. проф. Завдання лісового господарства 1926—27 р. Укр. Лісов., 1926, вересень, ст. 39.

¹⁵⁸⁾ Лісокультурні та лісоменіоративні роботи в лісництвах за 1926—27 опер. рік. Укр. Лісов., 1928, травень-червень, ст. 85.

¹⁵⁹⁾ „Україна“, статист. щорічник. Харків 1929, ст. 187.

¹⁶⁰⁾ Шляхи й теми розвитку народн. господ. УСРР, Харків 1929.

¹⁶¹⁾ Лісове господарство та лісова промисл. України, Харків 1932, ст. 27. — До 684 тисяч га невикритих лісом площ у лісокультурній та лісопромисловій зоні і лісів селянських тут додає ще 16 тис. га невикритих лісом площ, належних установам.

добу? Числою відповідь на це щодо державних лісів знаходимо в праці, присвяченій другій п'ятирічці¹⁶²).

За цими даними, було закультивовано тис. га:

		П'ятирічка :	
1922 —	3.0	1928—29 —	35.150
1923—24 —	7.8	1929—30 —	102.508
1924—25 —	11.7	Окремий	
1925—26 —	14.0	квартал	
1926—27 —	27.7	1930 —	8.415
1927—28 —	25.1	1931 —	51.465
		1932 —	37.059
Разом	89.3	Разом	234.597

Отже протягом 1922—1932 р. р. було закультивовано 323 тис. га.

Щоб оцінити значіння переведених лісокультурних праць для лісового господарства, треба було б порівняти площу культур із площею суцільних рубанок за той же час та знати якість культур.

Ми не маємо офіційних даних щодо площі зрубів, але можемо користуватися як уже наведеними даними за роки 1920—1927, так і приблизно вирахувати інші площі. В р. 1920—1924 було вирубано суціль 162.790 га лісу; прийнявши, пропорційно до відношення площ державного та селянського користування, що на державні ліси припало з цього зрубу $\frac{2}{3}$ площі, визначаємо розмір вирубаних у державних лісах протягом 1920—24 р. р. площ зрубів у 108.525 га. За дальші 4 роки (1925—28) площа щорічного зрубу рівнялася пересічно 16 тис. десят. або 17.440 га, а за 4 роки виносила 69.760 га. Безпосередніх даних про площу зрубів протягом першої п'ятирічки не маємо, але можемо вирахувати її на основі таких даних. Площу зрубу в державних лісах на другу п'ятирічку було спроектовано в 154.500 га, а ця площа дає зменшення рубанки проти першої п'ятирічки на 25% (за площею¹⁶³), з цього випливає, що розмір зрубу за першу п'ятирічку виносив $154,5 \times \frac{100}{75}$, себто 206 тис. га. Таким чином, площу зрубу за роки 1921—1932 мінімально можна визначити приблизно в такому розмірі: 108.5 тис. га + 69.8 тис. га + 206 тис. га = 384.3 тис. га.

Цю площу не можемо вважати перебільшеною, швидче є підстави гадати, що вона зменшена. Коли ж узяти її за основу порівняння інтенсивності рубанок та інтенсивності культурних заходів, то виявиться, що лісокористування перевищувало лісокультури: закультивовані площі становили тільки 84% зрубів.

З цього цілком виразно випливає, що до 1932 р. культурні заходи не тільки не зачепили основного фонду обезліснених раніше зрубів та галявин, але не охопили й усієї площі нових зрубів. Виходячи з цього факту, й треба оцінювати інтенсивність лісокультурних заходів у р. р. 1920—1932. Раніше ми вже бачили, що, починаючи з кінця XIX в., лісокультурна справа

¹⁶²) Там же, ст. 56—66. Дашкевич Л. М. Завдання лісокультурної справи на Україні в другій п'ятирічці.

¹⁶³) Там же, ст. 30—31.

в скарбових лісах розвивалася дуже швидко і, коли в 1902 р. площа культур становила 35% площі зрубів, то в 1913 р. вона виносила вже 96%. Очевидно, дальший поступ лісокультурної справи мав би полягати в тому, щоб площі культур перевищували площі зрубів, себто, щоб культури охопили й невикриті лісом площі, яких так багато зявилося внаслідок війни та революції. Тимчасом на кінець 1932 р. розмір тих площ не тільки не зменшився, а ще збільшився.

Відносна й абсолютна недостатність лісокультурних праць у зазначений період стане ще виразніша, коли візьмемо на увагу, що крім суцільних зрубів, за першої п'ятирічки в державних лісах переводилися ще й значні рубанки, особливо в дубових лісах, за що лісове господарство мусіло б також мати ті чи інші лісокультурні компенсації.

Отже, помиляється автор доповіді про лісокультурні завдання в 2-ій п'ятирічці, п. Д а ш к е в и ч, коли, захоплюючися поданими ним цифрами культур, надає їм „глибокий соціальний зміст“ у розумінні переваги совітської („нашої“) політики в лісовому господарстві, що відрізняється від капіталістичної, — „яка веде до зменшення лісів“. На превеликий жаль. Україна під лісокультурним оглядом далеко не дорівнює західно-европейським капіталістичним країнам.

Як свідчать ті самі джерела, стан лісових культур далеко не блискучий. Із загальної кількості культур у лісокультурній зоні, що їх переведено протягом 1925—1931 р. р., на площі 86.9 тис. га, тільки половина (50%) задовільні, не потребуючи доповнень; тих, що потребують доповнень до 40%, є 32.4%; від 40% до 90% доповнень потребують 14.1% і загинуло зовсім 3.5% культур. Особливо кепський стан культур спостерігається в степових та пристепових районах; на Харківщині, Полтавщині, Київщині й на Поділлі також були лісові господарства, де загибель культур досягає 55—65%. Не могли бути в ліпшому стані й культури лісопромислової зони, де господарюють трести, захоплені лісозаготівлями.

Щодо складу культур, то за р. р. 1928—1932 в них переважав дуб (61%) та сосна (32%), на інші породи припадало 7%.

В лісах УСРР провадився й догляд за лісом шляхом проміжних рубанок. На жаль, не маємо даних, що характеризували б напрям завдань цих рубанок. Обмежуємося тільки деякими цифрами, що загалом свідчать про малий розвиток цих праць лісокультурного значіння, причім за р. р. 1925—1928 подаємо відношення між грошовими прибутками від проміжних і головних користувань, а за р. р. 1930—1932 — між деревними масами при цих користуваннях.

Прибутки від проміжних користувань становили відсотків проти прибутків від головних користувань¹⁶⁴):

1924—25	1925—26	1926—27	1927—28
18%	6%	3%	5%

Маси деревна при проміжних користуваннях виносили відсотків проти

¹⁶⁴) Забий-Ворота Ф., Поміж видатками та прибутками укр. лісов. господарства, Укр. Лісов. 1929, березень, ст. 20.

головних користувань¹⁶⁵): 1930 р. 13,6%, 1931 р. — 15,5%, 1932 р. — 16,3%.

Оскільки при цих рубанках малося на увазі лісокультурні завдання, а оскільки лісоексплуатаційні — даних не маємо.

Крім власне лісокультурних праць, переводилися також лісомеліоративні роботи — заліснення ярів та пісків¹⁶⁶). До революції розмір цих праць рівнявся: 1600—1700 га заліснених ярів (коло 1.500) та 141.215 га заліснених пісків, а в тому шелюгових культур 76.060 га, соснових та ріжних листяних 66.155 га¹⁶⁷). По революції розмір цих робіт був такий¹⁶⁸): За період 1920—1924 р. р. поза межами державного лісового фонду були переведені такі роботи: посаджено та засіяно лісу на непридатних землях 10.911 га, закріплено шелюгою пісків 15.489 га; у межах державного лісового фонду за ці роки переведено закріплення пісків шелюгою на площі 6.856 га. За період 1925—1927 р. р. лісомеліоративні праці були переведені в такому розмірі: поза межами державного лісового фонду 47.512 га і в його межах 5.071 га, а разом 52.583 га. Таким чином, протягом 1920—1927 р. р. заліснено ярів та пісків 85 тисяч га.

На 1928 р. в межах УСРР було 792,5 тисяч га непродуктивних пісків та 666,2 тис. га ярів. За п'ятирічним пляном намічалось заліснення 184 тис. га пісків та 12 тис. га ярів і крім того 25 тис. га захисних лісових смуг, що дало б можливість захистити сільсько-господарські вжитки на площі 625 тис. га¹⁶⁹). Розмір виконання цих завдань нам невідомий. Тим же пляном передбачалось заліснення невідкритих лісом площ у розмірі 263.221 га, у тому з державних лісів 175.300 га. Що торкається цієї категорії площ, то, як ми бачили з попередніх аналіз ріжних даних, розмір цих площ не тільки не зменшився, а, навпаки, збільшився.

Слід згадати ще про одну категорію лісокультурних праць — деревонасадження підчас „тижнів лісу“ з участю шкіл та населення. Ці праці було розпочато 1923 року, при чім вони відбувалися навесні і восени. Від 1923 р. до 1928 р. протягом „лісових тижнів“ виконано такі праці:¹⁷⁰):

Насаджено лісів, парків, скверів (га)	19.729
Зміцнено сипких пісків шелюгою	6.067
Обсаджено шляхи, вулиці, садиби, школи, тощо (кіл.)	26.413
Витрачено посадкового матеріалу (у міл.)	216.83
Кількість учасників „тижня лісу“	1.520.870
Кількість місць, де переводилися праці	19.034

¹⁶⁵) Лісове господарство і ліс. промислов. України. Харків, ст. 62.

¹⁶⁶) Лісова меліорація пісків та ярів була намічена постановою ВУЦВК та Ради Народніх Комісарів УСРР з 15. VI. 1927. Цією постановою були призначені під лісову меліорацію всі площі пісків та ярів, непридатні для раціонального с.-г. використання (Вісти 1927, ч. 161, 17. VII).

¹⁶⁷) Шляхи й темпи розвитку нар. госп. УСРР, Харків 1929, ст. 156.

¹⁶⁸) Губа А. До десятої річниці Жовтня. Укр. Лісов., 1927, жовтень, ст. 47.

¹⁶⁹) Шляхи й темпи..., ст. 161.

¹⁷⁰) Губа А. До десятої річниці Жовтня. Укр. Лісов., 1927, жовтень, ст. 48. —

Гал. С. Доглядайте на охороняйте насадження. Укр. Лісов., 1929, квітень—травень, ст. 5. — Шляхи й темпи розв. нар. госп. Укр., ст. 161.

Які наслідки цих праць? Загальної критичної оцінки їх не маємо, але наведемо враження самовидців. „Коли переїздиш широкими просторами Радянської України, впадають в очі стовбури різних порід дерева, що зразу було прийнялися, а тепер стирчать неначе примари й сумно хитають своїми сухими вітями¹⁷¹⁾. Другий дописувач, ставлячи питання про наслідки „лісових тижнів“, відповідає: „майже 0,9 того, що посаджено в „Лісовий Тиждень“, загинуло, бо немає певного догляду й охорони садженого... Треба раз назавжди відмовитися від кількості та перейти на якість“¹⁷²⁾.

Дослідна справа і лісова освіта. Загальна організація дослідної справи на Україні виглядає так. В 1925 р. була видана устава про лісові дослідні установи УСРР та зорганізована у Харкові Центральна лісова дослідна станція, що має за завдання дослідження технічних властивостей деревна і лісового насіння; крім того, при Управлінні лісами утворено бюро для лісової дослідної справи, що займається загальною організацією дослідної справи, скликанням нарад, виданням праць і організацією бібліотеки. При цьому бюро є особлива науково-дослідча партія, що переводила дослідження умов лісовідновлення у лісовій смугі. На місцях існує три дослідні лісництва: у лісостеповій смугі — Червоно-Тростянецьке для дослідження способів лісовідновлення та догляду за лісом, у степовій смугі — Маріупільське для дослідження степового лісовирощення та впливу захисних лісових смуг і, нарешті, Дарницька лісова дослідна станція з лісництвом — для вивчення шкідників лісу й боротьби з ними. Для вивчення чужоземних лісових порід існує Весело-Боковеньківська дендрологічна станція в південній частині України, з дендрологічним парком, що займає площу більше 100 га і містить у собі більше 200 видів деревних порід. Крім того існує декілька зразкових лісництв, що мають за завдання перевіряти або демонструвати дані, здобуті дослідними установами (лісництва: Гутянське, Тростянецьке, Дубечанське, Комсомольське, Черноліське, Володимирське).

Крім зазначених інституцій науково-дослідчу роботу провадять ще такі організації: науково-дослідчі катедри: 1. лісництва і 2. економіки та організації сільського і лісового господарства; 3. Харківське наукове товариство — в його лісовій підсекції; 4. учбово-дослідні лісництва (Боярське та Чугуїв-Бобчанське), приписані до Київського та Харківського лісових факультетів¹⁷³⁾.

Розпорошеність науково-дослідчої роботи між декількома інституціями вимагала об'єднання й задля цього в кінці 1929 р. постановлено ство-

¹⁷¹⁾ Клименко П. Справа не на вірному шляху. Лісов. України. 1926, січень, ст. 57.

¹⁷²⁾ Гал С. Доглядайте та охороняйте насадження. Укр. Лісов. 1929, квітень—травень, ст. 5.

¹⁷³⁾ Сопещанне по лесному опытному делу Украины 1925 г. Труды по лесному опытному делу Украины. вып. I, 1925. — Работа лісових досвідних установ року 1925—26. Укр. Лісов., 1926, грудень. — Губа А. До десятої річниці Жовтня. Укр. Лісов. 1927, жовтень. — Марченко О., проф. Про потребу організації науково-дослідчого лісового інституту, Укр. Лісов., 1929, квітень—червень.

рити Науково-дослідчий Інститут лісового господарства при Комісаріяті Земельних Справ; Інститут цей розпочав свою працю з 1 березня 1930 р.¹⁷⁴⁾.

Персонал для науково-дослідчої й адміністративно-технічної праці в царині лісової науки і практики підготовляється на Україні у двох високих лісових школах: у Київському лісо-інженерному факультеті та у Харківському лісовому факультеті при сільсько-господарських інститутах. Для підготовки технічних сил існує сім середніх лісових шкіл із 3-річним курсом навчання, у різних районах республіки¹⁷⁵⁾. Для поповнення знань робітників лісового господарства всіх кваліфікацій час від часу влаштовуються короткотермінові курси.

Головний напрям лісо-дослідних праць та лісової освіти в останній час сформульовано на висвітлення й розв'язання завдань лісокористування та лісової промисловости. Лісову освіту „технізовано“ і всьому навчанню надано практичний характер, щоб у найкоротший час виховати практично вишколені фахові сили для швидкого переведення індустріалізації. У зв'язку з цим у лісові школи введено значну спеціалізацію.

П'ятирічка і п'янове господарство. Одним із головних організаційних принципів лісового господарства є забезпечення сталості користування деревом. Цей принцип був сформульований у німецькій літературі ще в середині XVIII в. (Бекман 1759), а перші урядові розпорядки, в основі яких лежали турботи про безпеку безперервного користування лісом у майбутньому шляхом охорони лісів від винищення та надмірного виснаження, датуються для Франції й Німеччини ще XIII—XIV вв. У тісному зв'язку з ідеєю сталості стоїть поняття нормального лісу, себто такого лісу, в якому розподіл лісових поростів (або дерев) за класами віку й за продукційністю забезпечує сталість і рівномірність лісокористування. Не довільний, а більш-менш докладно вирахований, відповідний до величини приросту деревної маси розмір користування, а рівночасно та слідом за цим користуванням ужиття всіх заходів до лісопоновлення та до утримання лісу й ґрунту в стані найбільшої продукційности — то є передумови сталості в лісовому господарстві та наближення до реалізації „нормального лісу“.

Важливість і необхідність застосування до практики лісокористування принципу сталості, як контрольного моменту, впливає з самої природи лісової продукції: в лісовому господарстві кожнорічний приріст деревна має вартість тільки в сполуді з приростами багатьох інших років, послідовно нашарованими один на одному у стовбурі дерева, і кожна видача деревна з лісу (хоч би це було тільки одно дерево) обіймає продукцію багатьох років. Тому тільки шляхом належного впорядкування лісу можна встановити розмір лісокористування, відповідний до величини лісового приро-

¹⁷⁴⁾ Український науково-дослідчий інститут лісового господарства. Укр. Лісов., 1930, березень, ст. 21.

¹⁷⁵⁾ Шевчук Д. проф., Де утворити єдиний центр вищої лісової освіти на Україні. Укр. Лісов., 1928, травень—червень. — Софронівч Б., Про деякі помилки і непорозуміння. Укр. Лісов., 1929, січень. — Півторадні П., До питання про лісові профшколи. Укр. Лісов., 1929, липень—серпень. — Падалка В., Про стан середньої лісової освіти на Україні. Укр. Лісов., 1929, вересень. — Андреев проф., З життя лісового факультету Харк. С.-Г. І. Укр. Лісов., 1930, січень—лютий.

сту, і таким чином забезпечити задоволення всіх народньо-господарських потреб, з увагою не тільки на вимоги сучасного життя, але й на потреби наших нащадків у майбутньому. Дуже довгі, кількадесятилітні й столітні періоди продукції головного лісового продукту — деревна вимагають від лісового господаря складення далеких перспективних плянів і коротких детальних технічно-господарських розрахунків. У високостовбурному господарстві пляни лісового господарства складаються за обігами рубанок від 60 до 150 і більше років, із накресленням звичайно на 10-ліття докладних адміністративно-технічних заходів, що торкаються всіх лісгосподарських моментів цього ближчого часу. Таким чином, саме в лісовому господарстві „плянування“ перспективне й поточно-господарське, впливаючи як необхідність із самої природи й умов творення головного лісового продукту — деревна, стають одною з головних особливостей господарського впорядження.

Це плянування стосується кожного окремого лісгосподарського об'єкту. Але загальні міркування лісополітичного характеру обов'язували й обов'язують уряди різних держав вимагати примусово пляновості господарства в усіх лісах — як громадських, так і приватних. Щоправда, це є не так широке плянування в розумінні вваження всіх природних і економічних моментів кожного і всієї сукупності лісгосподарських об'єктів та вваження їх значіння в цілій системі господарства країни, як загальна регламентація користувань, але, проте, в цій регламентації є багато й елементів пляновості. До найпоказніших і найстарших устав такого характеру належить французький *Ordonnance des eaux et forêts*, який видано 1669 року і який проіснував до французької революції, себто коло 120 літ. Цей закон установляв, напр., не менше як 120 л^т обіг рубанки в приватних листяних високостовбурних лісах, не менше як 10 літній обіг рубанки у низькостовбурниках, залишення на зрубках на кожен арпан (*arpent* = 0.51 га) 16 маяків і т. ин. Все те було, звичайно, технічно-господарською регламентацією для кожного окремого лісгосподарського об'єкту, а не загальний економічний плян, але в основі цієї регламентації лежали деякі загальні доцільності й завдання економічного порядку з погляду потреб цілого народньо-господарського життя.

Лісгосподарське користування регулювалося й регулюється ще з іншого погляду: великої ролі лісу jako чинного елементу природи, що в багатьох випадках благодійно впливає на стан ґрунту, на підсоння і на водяний режим, маючи, крім того, гігієнічне й естетичне значіння для людини. Тому, напр. у Франції, якій належить щодо цього пріоритет, ще в XVI—XVII в. в. видавалися закони й розпорядки, що забороняли нищення та розкорчовки лісів, зокрема тих, що мали захисне значіння. Пізніше такі розпорядки видавалися і в інших країнах, — найдокладніші в Німеччині.

Отже, як деякі особливості лісової продукції (її довге тривання, агрегатність деревна, збільшення його господарської вартості з віком), так і позаприватногосподарське значіння лісу як елементу природи — давно вже стали причиною більш-менш широкого та більш-менш докладного застосування в лісовому господарстві елементів загальної — перспективної та вузької поточно-господарської пляновості чи, принаймні, регламентації в напрямі плянового використання й поповнення деревних запасів у загаль-

них інтересах народнього господарства і країни. Наявність цих елементів пляновости в основній структурі лісового господарства та існування даних, що визначають кількість і якість продукції деревна в усіх досі вже впоряджених лісових об'єктах, значно полегшують завдання загального планування в лісовому господарстві; але, разом із тим, можливості планування обмежуються, зокрема через те, що головним чинником лісової продукції є сили й елементи природи (грунт, підсоння, сама рослина), які майже не піддаються людським впливам.

Таким чином, планування в державному мірилі в царині лісогосподарської чинности організаційно полегшуються завдяки існуванню вже більш-менш установлених загальних перспективних схем і технічних метод (лісове господарство відзначається значною консервативністю), а zarazом і значно обмежується природними рамками лісової продукції („залізний“ закон займища). Але поза всіми обмежувачими моментами державне планування в лісовому господарстві може мати великі конструктивні завдання і практичні осяги.

Такого планування вимагала, зокрема, й пореволюційна Україна.

Що ж дало плянове господарство для лісів України?

Плянове господарство взагалі, а п'ятирічка зокрема, внесли в лісове господарство на Україні великі зміни — і з погляду адміністративно-організаційного, і з погляду експлуатаційного. Лісове господарство, що досі розвивалося на принципі сталої рівномірности як продукції, так і користування, стало тільки виконавцем замовлень п'ятирічки, без огляду на прийняті досі норми користувань. Разом із тим змінилися й попередні організаційні форми та завдання господарських одиниць: замість лісництв, що їх головною функцією було лісовирощення, були утворені, як про те вже згадувалося, лісові господарства, що їх основним завданням стало заготовлення необхідної кількості та якості деревної сировини для потреб індустріалізації. Централізація „п'ятирічки“ вимагала об'єднання лісових ресурсів в одних руках: утворюється союзний Комісаріят Земельних Справ, що перебирає окремі лісові фонди під свою управу, пізніше головну частину його функцій передається Раді народнього господарства, а врешті утворюється союзний Комісаріят лісової промисловости, що й перебирає під свою управу ліси промислового значіння на всій території Союзу. Щодо розмірів користувань деревном із лісів УСРР, то первісні проєкти п'ятирічки стояли на ґрунті загально прийнятих у лісових науках норм, передбачаючи рівночасно належний розвиток лісокультурних праць. Докладні відомості щодо розміру праць на 5 років знаходимо в основних показниках перспективного плану лісового господарства ССРР¹⁷⁶). Цим пляном передбачалися такі розміри праць та витрат на роки 1927—28 та 1932—33: 1. розмір лісового користування 4,0 та 5,5 міль. куб. м., себто з 1 га лісової площі 1,54 та 2,11 куб. м., 2. заліснення протягом п'ятирічки зрубів на площі 50 тис. га, 3. заліснення старих зрубів, пустирів і т. инш. 273 тис. га, 4. лісоаграрна меліорація, а саме: закріплення й заліснення пісків 200 тис. га, закріплення й заліснення ярів 15 тис. га, вітрозахисні й снігозбірні порости 108 тис. га і т. инш. Отже, бачимо з цих цифр нормальний розмір кори-

¹⁷⁶) Пятилетний план народно-хозяйственного строительства. II. I, 1929 г., ст. 376—8.

ування з лісів і широко спроектовані праці лісокультурного характеру. Досить помірно було враховано тут і спробу білянсу лісової продукції на 1932—33 р.¹⁷⁷). Недостачу лісу на Україні в 1932—33 р. зверх 5,5 міль. куб. м. власної продукції тут враховано в 7,7 міль. куб. м., що їх проектувалося довести: з Долішньоволзького району 4,1 міль. куб. м., з Центрально-Промислового 2,3 міль. куб. м., із Західного 0,9 міль. куб. м. та з Білорусі 0,5 міль. куб. м.

Трохи більші цифри користувань знаходимо в основних показниках пляну лісового господарства СРСР¹⁷⁸). На 1928—29 р. видачу деревна з лісів УСРР тут показано вже в 5,3 міль. куб. м.

За українськими джерелами — тільки „при дуже великому напруженні“ з лісів України можна було взяти від 6.130 тис. куб. м. (1928—29 рік) до 6.420 тис. куб. м. (1932—33 р.) деревна або по 2,33—2,04 куб. м. з 1 га¹⁷⁹).

Пізніше справу переглянуто — очевидно у звязку з великим попитом п'ятирічки на деревно. Новий плян поставив завдання знизити обіги рубанки у шпилькових лісах із 120 до 100 років, а також у грабових і м'яколистяних господарствах, що муіло мати за наслідок збільшення розміру рубанок. Порівнюючи з першим варіантом, розмір головного користування в державних лісах збільшено на 7,2% за площею та на 9,7% за масою¹⁸⁰). Таким чином пересічний щорічний розмір головного користування за п'ятиріччя мав становити вже 20.840 га (замість попередніх 16 тис. га) за площею і 4.328 тис. куб. м. за масою. Збільшено також розмір проміжних користувань і тому загальний розмір видачі з державних лісів мав рівнятися 5.6 міль. куб. м. (загальне збільшення на 17%, що означало перебільшування приросту „майже на 4%, а коли врахувати свавільні порубки — то й на 8%“).

Та на цьому справа не зупинилася. Користування лісовими запасами понад приріст муіло не тільки увійти до практики лісокористування, але й „роз'яснено“ з погляду лісових наук. В цих науках знайдено реакційні моменти, а з боку фахових авторитетів, що досі були загально-признані і професорували у високих школах, установлено „шкідництво“. Видається 31 липня 1931 р. постанову „Про організацію лісового господарства“ (що про неї було вже згадано), в якій передбачається лісокористування в розмірі, що перевищує приріст. — у всіх лісах Союзу аж до 1935 р., а в лісах лісопромислової зони — без обмеження терміном.

Заразом починається нагінка на вчених фахівців, передовсім на проф. Орлова М., авторитету в питаннях економіки лісового господарства та на покійного проф. Морозова Г., що розробив науку лісознавства. Принципи рівномірності й сталості лісокористування, на думку критиків¹⁸¹).

¹⁷⁷) Там же, ст. 374.

¹⁷⁸) Контрольные цифры народного хозяйства СССР на 1929—1930 год. Москва, ст. 527.

¹⁷⁹) Шляхи й темпи розвитку народн. господ. УСРР. Матеріяли до побудовання п'ятирічного пляну до XI всеукр. зїзду рад. Харків, 1929, ст. 159.

¹⁸⁰) Генштафт. П'ятирічний плян лісового господарства УСРР. Укр. Лісов., 1929, липень—серпень, ст. 1.

¹⁸¹) Малышев С., Крестян Е., Прохорчук И. Реакционные теории проф. Орлова. Лесное хозяйство и лесоэксплуатация, 1932, 1—2, Ленинград, ст. 80.

своєю істотою цілком спрямовані проти соціалістичного будівництва, проти соціалістичної реконструкції народнього господарства взагалі і лісового зокрема(!). На думку авторів це є сліпа „лже-теорія“, що за її допомогою неможливо зрозуміти всієї більшовицької специфічності, усієї складної дійсності. І, відкидаючи цю теорію, автори кладуть в основу „соціалістичний плян у всій його складності й ріжноманітності, бо загальні закономірності плянної системи та завдання народнього господарського пляну на кожному етапі нашого будівництва визначають собою напрям, обсяг і темп розвитку лісового господарства в протиположності буржуазно-метафізичним теоріям замкненого колового руху“ і т. инш. Одно слово, замість лжетеорії мала бути запроваджена та сама практика потреб сьогоденного дня, що з таким успіхом спричинялася скрізь до нищення лісів. З подібними ж інтенціями розглядаються основні лісівничі ідеї Морозова — головню питання стійкості та самостійності лісу у звязку з рішачим значінням елементів займища та внутрішніх фітосоціального характеру процесів розвитку лісу¹⁸²). Морозівський закон стійкості поростів та самостійності лісу, на думку критиків, своїм вістрям спрямований саме проти плянів совітського лісового господарства: „він ставить певні жорстокі рамки лісоексплуатації“. Морозова, кажуть автори, не цікавить ліс і його розвиток під кутом погляду інтересів соціалістичного господарства¹⁸³), предметом його студій є ліс із його природним законом розвитку, в його залежності від фізично-географічних умов. Отже, це є проповідь пристосування до природи. Але це ніщо инше, як „цілковите нерозуміння ролі й значіння соціалістичних продукційних сил у розвитку нашого народнього господарства; цей погляд означає цілковиту капітуляцію в питаннях соціалістичного будівництва в царині лісового господарства, цей погляд є реакційний. Хіба можна при такому підході до питання говорити про викопання п'ятирічки в 3 роки?“ і т. инш.

Та реакційні напрямки проникли до всіх сфер лісових наук: проф. Євучачов у фітосоціології „розвиває правдивий ідеалізм“, що приводить до „теорії самотоку в лісовому господарстві“; проф. Третьяков „відкрито проводить проповідь буржуазних ідеалістичних ідей, обґрунтовуючи їх поглядами Спенсера й анархіста Крапоткіна“; проф. Богословський пропонує при рішенні проблеми лісової економіки виходити з загальних основ, характеристичних і для капіталістичного Заходу; проф. Ткаченко не вбачає ріжниць в провадженні лісового господарства у нас і на Заході, та, навіть комуніст Шульц — директор Лісо-Технічної академії теж осліп іде за Орловим!

Ця „ідеологічна“ боротьба, що провадиться — як справедливо зауважує німецький лісівник Е. Б у х г о л ь ц¹⁸⁴), що практично ознайомився з більшовицьким лісовим господарством, — проти добре знаних наукових діячів людьми в науці цілком невідомими, обовязково підсилюється ще якимись сталінськими мотгами, що їх инді тяжко буває річево звязати з істотою питання. Кінчається ця полеміка, звичайно, недвозначними погрозами.

¹⁸²) Чигин В. и Алексейчик Н. За выкорчевывание буржуазных теорий в лесном хозяйстве (к критике морозовской и орловской буржуазных школ). Там же, ст. 90.

¹⁸³) Та й не міг цікавити, бо Морозов помер р. 1920 — задовго перед запровадженням марксистсько-ленінської методології до лісової науки. Б. І.

¹⁸⁴) Buchholz E., Die Wald- und Holzwirtschaft Sowjet-Russland. Berlin. 1929.

а ціла ситуація закінчується відмовою того чи іншого наукового працівника від своїх „ідеологічних помилок“.

Отже було вжито всіх необхідних заходів, щоб „звільнити“ лісових фахівців, що були під впливом наукових авторитетів — представників методологічно шкідливої буржуазної науки, з метафізичного полону європейського лісівництва і дати практичним працівникам революційну теорію, засновану на марксо-ленінській методології, що мала озброїти практичного робітника в боротьбі з підлеглистю природі і т. инш.

Ще в 1924 р. в Трудах Земплана¹⁸⁵⁾ за один з основних принципів лісового господарства вважалися „сталість і безперервність користування без виснаження деревного запасу“, але нині всі шкідливі лжетеорії з лісових наук було викорчовано і шляхи до нової лісової пятирічки було добре прочищено.

Отже, й лісове господарство України, що було зорганізоване на основі лісовпорядкувальної інструкції 1922 р., було „наскрізь насичене шкідливою теорією Орлова¹⁸⁶⁾ і на початку першої пятирічки виявило всі ознаки шкідництва, скерованого проти соціалістичного будівництва“¹⁸⁷⁾.

Шкідливість цієї теорії полягала вже в тому, що в основу організації лісового господарства було покладено принцип постійності й рівномірності користування по окремих дачах, а експлуатацію лісів провадилася у віці найвищої прибутковості, себто на принципах капіталістичної системи, протилежних пляновій. Реалізація цієї системи на практиці спричинила „штучну“ деревну кризу, що загрожувала загальмувати соціалістичне будівництво. Отже, це „шкідництво“ своєчасно викрили і пятирічний плян було складено наново, що дало змогу цілком задовольнити деревном соціалістичне будівництво.

Слід згадати при цьому, що льогічно розвиваючи далі ідею особливих шляхів розвитку соціалістичного лісового господарства, дехто з відповідальних робітників і навіть фахівців, задивляючися, мабуть, у перспективі нового добробуту, створеного пятирічками, почали й зовсім відкидати думку про необхідність забезпечення України в майбутньому лісом, говорячи, що дерево не буде потрібне, що ліс неефективна культура і т. инш. Хоч такі думки керівні фахові кола і вважають за течії „лівацького закруту“, але заперечують ці думки тільки з мотивів гідрокліматичного значіння лісу в умовах України, що підпадає періодичним посухам та шкідливим для сільського господарства суховіям. Що ж до необхідности забезпечення України певними власними лісовими ресурсами, то це питання не має, мовляв, важливого значіння, бо справу сировинних деревних ресурсів треба розглядати в межах цілого Союзу ССР, а ці „наші“ ресурси — величезні, становлячи біля 1/3 усіх лісів світу.

Така „ідеологічна“ підготовка справи лісокористування дозволяла необмежену ніякими нормами експлуатацію лісів України. Не маємо докладних даних про розмір цієї експлуатації за роками, але можемо встановити загальну величину видачі з лісів України протягом першої пятирічки на

¹⁸⁵⁾ Лесное хозяйство РСФСР в перспективе его развития. Москва, 1924, ст. 5.

¹⁸⁶⁾ В дійсності це була теорія європейської лісової науки. Б. І.

¹⁸⁷⁾ Лісове господарство та лісова промисловість України. Харків, 1932, ст. 5.

основі проєкту другої п'ятирічки та різниці видач протягом першої та другої п'ятирічки. На другу п'ятирічку було запроєктовано взяти з усіх лісів, як державних, так і селянських, при головних користуваннях 43,100.000 куб. м. і при проміжних 10,775.000 куб. м., а разом 53,275.000 куб. м. За площею головне користування за другу п'ятирічку мало б вносити 200.750 га. Для державних лісів відповідні величини були б: 35.800.000 куб. м. головного користування, 8,800.000 куб. м. проміжного користування, а разом 44.600.000 куб. м., на площі 154.500 га. Запроєктований розмір головних рубанок у лісах державного користування дає пересічно зменшення рубанки проти першої п'ятирічки на 25% за площею та 18% за масою¹⁸⁸). Звідси вираховуємо розмір рубанок головного користування у лісах державного користування за першу п'ятирічку: користування за площею мало б вносити 206.000 га, а за масою 43.660.000 куб. м. Проміжні користування вносили¹⁸⁹): р. 1930 — 13.6%, р. 1931 — 15,5%, р. 1932 — 16.3%. пересічно 15% головного користування; звідси вираховуємо розмір проміжних користувань у державних лісах у 6.549.00 куб. м. Таким чином визначаємо загальний розмір користування в державних лісах у 50.209.000 куб. м., що дає на 1 рік 10 міл. куб. м., а на 1 га вкритої лісом площі (1,757.500 га) протягом кожного року по 5,7 куб. м., що означає перебільшення користування над приростом не менше як у два рази. Але фактичні видачі з лісу протягом 1931 та 1932 р. р. були ще більші. Так, р. 1931 на Україні було заготовлено 7.528 тис. куб. м. ужиткового деревна, що становило 99,4% призначення, і 3.668,6 тис. куб. м. дров, що становило 81,7% призначення¹⁹⁰), а разом 11.196 тис. куб. м.¹⁹¹) проти 12.000 тис. куб. м. призначення. Так само в р. 1932 розмір користування в державних лісах було визначено в 12.005 тис. куб. м.¹⁹²).

Щодо селянських (колгоспних) лісів, то в р. 1932 розмір лісокористування в них було визначено в 1.602 тис. куб. м., а на нову п'ятирічку по 1.795 тис. куб. м. річно.

Таким чином, пересічний розмір лісокористування в усіх лісах УСРР протягом першої п'ятирічки мав би вносити щорічно коло 11,6 міл. куб. м., а за другої п'ятирічки коло 10,6 міл. куб. м. річно, себто з перебільшенням приросту приблизно в два рази, чим було збільшено первісний проєкт п'ятирічки вдвічі. Не маємо даних, яким способом узято з лісів України цю надмірну кількість деревна, але цей невідповідний приросту й стану лісів розмір користування має за наслідок надзвичайне виснаження лісів. Це виснаження має відбитися в майбутньому значним погіршенням лісового приросту — внаслідок як вирідження лісів

¹⁸⁸) Там же, ст. 30 та 68.

¹⁸⁹) Там же, ст. 62.

¹⁹⁰) Лесное хозяйство и лесозаготовка, 1932. 1—2, Ленинград. ст. 121.

¹⁹¹) Фактично вивезено на Україну з лісу в цій році 14.404 тис. куб. м., рахуючи сировину в корі і 12.853 тис. куб. м. у вигляді готових сортиментів (Лісове господ. і ліс. пром., ст. 18).

¹⁹²) Лісове господ. і лісова пром., ст. 31.

при вибірних рубанках, так і збільшення непокритих лісом площ та зменшення площі стиглих деревостанів¹⁹³).

Наслідком усіх попередніх процесів надмірної експлуатації та руйнації українських лісів і збільшених рубанок за першої п'ятирічки утворилося дуже несприятливе відношення площ деревостанів за класами віку — надмірна кількість молодняків (57% замість 25%) та брак стиглих деревостанів (13% замість 25%). Призначений другою п'ятирічкою розмір головного користування — 200.750 га мав би спричинитися до ще гірших відносин, а коли рубанки таким же темпом провадити і далі, то за яких 12 років на Україні було б вирубано всі стиглі деревостани і після того довелося б років на 10 рубанку зовсім припинити або ж почати рубанку нестиглих іще деревостанів. Коли, виходячи з даних 1932 р., приймемо, що протягом 5 років кожна класа деревостанів однією четвертиною своєю переходить до наступної старшої класи¹⁹⁴), а 200.750 га зрубів ставатиме молодняком (що можливе тільки при систематичному й інтенсивному провадженні лісокультурних праць), то розподіл площ деревостанів за окремими роками був би такий:

	1932 р.	1937 р.	1947 р.
Молоді . . .	1.393,5 тис. га (57%)	1.245,8 тис. га (51%)	950,5 тис. га (38%)
Середньолітні	438,8 " " (18%)	677,5 " " (27%)	1.154,8 " " (47%)
Підстигли . .	308,8 " " (12%)	341,3 " " (14%)	360,3 " " (15%)
Стигли	324,5 " " (13%)	201,0 " " (8%)	— " —
Разом	2.465,6 тис. га (100%)	2.465,6 тис. га (100%)	2.465,6 тис. га (100%)

Наведена табличка виразно ілюструє, що прийняті нині темпи рубанок лісу за 12—15 років зроблять малолісну Україну на певний час із погляду експлуатації фактично майже безлісною, бо в її лісах уже не буде матеріалів тих якостей, що їх народне господарство потребує.

Де ж вихід із цього загрозливого становища в близькому майбутньому? Автори другої і (в перспективі) дальших п'ятирічок цей вихід знаходять: по 1. у зменшенні експлуатаційного віку деревостанів та в підготовці до експлуатації (шляхом уживання сильних проміжних рубанок) теперішніх середньолітніх деревостанів і навіть молодняків; по 2. в освоєнні північних — московських та сибірських — лісів. Звичайно, коли треба шукати ви-

¹⁹³) Ми зовсім не можемо бути певні в точності цифр, наведених у цитованій уже праці Державної плянкової комісії УСРР, бо в цій же праці знаходимо й інші цифри, значно більші. Потреби України в деревні за цими даними на р. 1931 визначено в сумі 23.201 тис. куб. м. (в тій кількості 568 тис. куб. м. на експорт) (Там же, ст. 18). Цього ж року було вивезено з лісу 14.404 тис. куб. м.; недостачу мав виповнити імпорт з інших частин Союзу, що в зазначеному році дав у вигляді сортиментів: 5.975 тис. куб. м. виробного деревна, доведеного залізницями, та 675 тис. куб. м. такого ж деревна, доведеного з Білорусі та Зах. області сплавом, що дає з перерахунком на кругляк у корі 7.760 тис. куб. м. Таким чином повстав дефіцит у 1.037 тис. куб. м. У р. 1932 потребу було враховано аж у 31.109 тис. куб. м. (у тій кількості 568 тис. куб. м. на експорт), власну заготівлю в 16.266 тис. куб. м., імпорт у 8.868 тис. куб. м. і дефіцит у 5.974 тис. куб. м. Розходження в 2—3 міл. куб. м. між розміром передбаченого користування та кількістю вивезеного з лісу деревна ми пояснити не можемо. У всякому разі значне перевищення вивозу з лісу проти заготівлі в тому ж лісі дозволяє передбачити й перевищення заготівлі проти наведеної середньої в 11,5 міл. куб. м. деревна річно.

¹⁹⁴) Приймаємо обіг рубанки пересічно у 80 літ.

ходів із становища, то доводиться використовувати кожен можливість, але в даному рішенні ці можливості далеко не еквівалентні втратам: у багатьох випадках більша кількість тонних сортиментів ніяк не зможе заступити грубших, а московські й сибірські деревні матеріали будуть для України значно дорожчі, — та чи й будуть згадані ліси дійсно освоєні і в якій мірі Україна матиме можливість їх одержувати? А тимчасом лісові резерви України виснажуються цілком реально — і то не тільки на різні життєві й „плянкові“ потреби, але й на експорт (біля 570 тис. куб. м.) — для одержання валюти. Не можуть не викликати певних сумнівів і проєктовані заходи сильних проріджувань: у цих заходах можуть узяти гору експлуатаційні моменти над лісівничими, що могло б спричинитися не тільки до ще більшого виснаження деревних запасів, але й до погіршення умов росту існуючих деревостанів. До того ж для переведення цих делікатних рубанок лісове господарство України мусіло б бути забезпечене більшою кількістю добре кваліфікованого, досвідченого персоналу.

Не можна не звернути уваги ще на одну обставину п'ятирічної практики. Питома вага України в загальному Союзному лісовому білянсі за площею становить лише $\frac{1}{2}\%$, а напр., у 1931 р. з заготовлених у ССРСР коло 200 міль. куб. м. деревна на Україну припало 11,2 міль. куб. м. деревна, — отже 5,6%. „Освоєння“ лісів поза українською територією в передостанній рік першої п'ятирічки відбувалося занадто повільно.

Другий бік лісової п'ятирічки — лісокультурну справу ми вже обговорили раніше й тут можемо обмежитися лише декількома реченнями. Велике лісокультурне завдання збільшити вкриту лісом площу більш, ніж на півмільона (549.221) гектарів, або на 21%, а в тому 273.221 га лісової, але не вкритої лісом площі¹⁹⁵⁾, не здійснено ні на один гектар, бо ж розмір не вкритої лісом площі за п'ятирічку не лише не зменшився, а, навпаки, збільшився — як на те вже було вказано раніше. Як лісокультурний актив п'ятирічки подаються площі лісокультурних праць на зрубках, усього 234.597 га¹⁹⁶⁾. Але тільки половину цих праць виконано успішно. Крім того, починаючи з 1931 р., площа культур значно зменшується і це зниження обсягу лісокультурних робіт збігається з залученням лісів до загально-союзного лісового фонду, як того не ховається і в доповідях Плянкової Комісії УСРСР¹⁹⁷⁾. Там не врахували, говориться в доповіді, великого значіння лісів України для Союзу й різко скоротили кошти на лісокультурну справу.

Цілу низку заходів лісокультурного характеру спроектовано на другу п'ятирічку: лісова меліорація непридатних земель та заліснення коло 650 тис. га пустирів, доповнення неуспішних культур, розвиток рубанок догляду за лісом, перегляд справи складу поростів і т. ин. В якій мірі ці завдання виконуються — відомостей не маємо.

Щодо стану й завдань в обсягу деревообрібної промисловості, то ця справа стояла так:

На рік 1929 на Україні було чинних і консервованих лісових заводів 89 із 224 рямами та загальною перепускною можливістю до 2 міль. куб.

¹⁹⁵⁾ Шляхи й темпи розвитку нар. госп. УСРСР, ст. 157—8.

¹⁹⁶⁾ Лісове господ. та лісова промислов. України, ст. 59.

¹⁹⁷⁾ Там же, ст. 60.

м. сировини¹⁹⁸). Але відповідно до завдань порайонного відпуску деревна з українських лісів було запроєктовано до 1932 р. зберегти тільки 28 заводів із 78 рямами. Малося на увазі також концентрацію виробництва через створення двох великих комбінованих деревообрібних об'єднань — Подільського та Київського — у Вінниці й Києві. У Вінниці передбачено збудувати таке підприємство, щоб з 1932—33 років воно могло випускати коло 25.000 куб. м. дубових пиляних матеріалів, деталі для деревообрібних фабрик, паркету 152.000 куб. м., гнutoї меблі 9600 дюжин та інше. У Києві існувало 3 великі тартаки, які щороку розпилювали коло 150.000 куб. м. При концентрації тартаків було передбачено збудувати нові цехи: сушарний, фризочний, фанерний, обозний, деревної вовни. Так само в Катеринославі було передбачено збудувати фабрику масового виробництва стандартних білодеревних частин — вікон, дверей, тощо, а при фабриці збудувати різні утилізаційні цехи.

Щодо виконання цих проєктів, то нам відомо тільки, що за першої п'ятирічки було розпочато будову таких підприємств: Київського деревообрібного заводу в 1929 р., вартістю у 8,5 мільйонів карб., для виробу до 300.000 квадратних метрів будівельних деталей, але цей завод мав стати чинним тільки з 1933 р., а його будову мали закінчити остаточно аж у 1935 р.¹⁹⁹). Того ж року малося розпочати будівництво мебльово-заготівної (?) фабрики вартістю в 6 мільйонів карб., для виробу меблів на 7,5 мільйонів річно, але експлуатація цієї фабрики мала розпочатися тільки в 1936 р.

З підприємств лісохімічної промисловості в 1930 р. було розпочато будову двох каніфольно-терпентинових заводів — у Києві, вартістю в 3 мільйонів карб., та у Святогорську, вартістю в 600 тисяч карбов., але їх будівлі мали закінчитися: першого — тільки в 1936 р., другого — в 1933 р.²⁰⁰).

На кінець першої п'ятирічки деревообрібна промисловість базувалася на 179 тартаках із 324 рямами, з того 74 на Поліссі, а 69 у Лісостепу. Більшість цих заводів дуже застарілої конструкції, технічно спрацьовані і мають незвичайно малу перепускную здатність. Вони давали низький відсоток утилізації деревна і високий відсоток відпадків. Майже всі ці заводи збудовано за багато років до революції (25—35 років тому)²⁰¹). Як бачимо, п'ятирічка не може похвалитися осягами щодо деревообрібної промисловості: майже всі її устаткування дореволюційного походження. За завдання деревообрібної промисловості на другу п'ятирічку ставиться розвиток таких виробництв: а) деталей с.-г. машинобудівництва, б) мебльового виробництва, в) тарного виробництва, б) білодеревного виробництва та д) індустріялізованих лісоекспортних асортиментів. А в основу

¹⁹⁸) Рожанський. Перспективи розвитку лісового ринку та лісової промисловості України. Укр. Лісов., 1929, березень. — Зубовський М. Всеукраїнська лісова нарада. Укр. Лісов., 1928, липень.

¹⁹⁹) Основные объекты капитального строительства во втором пятилетии (1933—1937). Прилож. к I. тому второго пятилетн. плана развития народн. хоз. СССР. Москва 1934, ст. 104.

²⁰⁰) Проект второго пятилетнего плана развития народного хозяйства СССР (1933—1937), т. II. План развития районов. Москва 1934, ст. 508.

²⁰¹) Лісове господ. і ліс. пром. України, ст. 41.

її реконструкції маєтсья на увазі покласти принципи комбiнування спорiднених виробництв та спеціалiзацію як підприємств, так і окремих цехiв.

Плянувався також розвиток лісохемічної промисловости. За основні джерела сировини для цієї промисловости мають бути продукти підсочного промислу (живиця), різні посліди лісової та деревообрiбної промисловости. тонкомірні дрова листяних порiд, зокрема граба, також гiлля й суччя та пеньковий осмол. За головні завдання лісохемічної промисловости намічено: а) хемічне перероблення живиці, б) вилучення з дерева його складових частин — смол, чинбарникiв, фарбникiв, целюльози і т. инш.; в) перерiб дерева для одержання нових хемічних сполук: цукрiв, спиртiв, оцтової кислоти і т. инш.; г) хемічний перерiб послiдiв лісозаготiвель, лісопиляння та деревооброблення.

Реалізацію завдань механічного й хемічного оброблення дерева малося виконати як на старих підприємствах, так і на нових. До останніх мали б належати: Харківська й Одеська мебльово-збiрні фабрики (початок будови 1935 р.), Донбаські двi мебльові фабрики (1935) мебльово-заготiвний завод (1935), мебльово-заготiвна фабрика (1937)²⁰²). Отже, виключно мебльові фабрики. Щодо тартакiв, то згадки про них не маємо. Можливо, що старі тартаки мали б працювати й далі.

Загальний перегляд. Недовгий — двадцятилітній — перiод від 1914 р. до останнього часу став для лісового господарства України переломовим, принісши з собою величезні зміни як у стані лісів, так і в формах господарської організації та в розмірах і напрямках, і, навіть, у теоретичних основах лісокористування.

За цей час база лісового господарства — вкрита лісом площа — зменшилася, при найскромніших обрахунках, на 850—900 тис. га, що дає середнє зменшення на рік коло 45 тис. га. Сильно змінився внутрішній стан лісу. В складі лісопридатної площі на 1932 р. тільки 78% було вкрите лісом; більше половини цієї останньої (57%) зайнято молодняками, що перейдуть у лісоексплуатаційний стан тільки за яких 60 років, а стиглих поростiв є тільки половина проти норми — 13% замість 25%. Стан старших деревостанiв погіршився через самовільні та інші вибiрні рубанки і характеризується великою вирiдженістю, а тому й несприятливими для росту лісу ґрунтовими умовами. Занедбаність заходiв догляду за лісом, зокрема за молодняками, спричинилася до розростання менше вартісних у лісоексплуатаційному відношенні граба та мягколистяних порiд коштiв сосни, а головню дуба, якого участь у поростах нині становить лише бiля половини того, що мусіло б бути. Не всі ці прикмети мають свій початок у явищах останнього перiоду, частинно вони вяжуться з добою попередньої недостатньої загосподарованости та, навіть, безгосподарности великої частини колишніх приватних та селянських лісів, але наведені нами у відповідних місцях факти й оцінки виразно свiдчать не тільки про велику безгосподарність, але й про правдиве руйніцтво лісів України в останній перiод у таких розмірах та темпах, що ледве чи було коли раніше.

Величезною подією цього перiоду була націоналізація лісів. До скарбових лісів, що їх було на Україні 20%, шляхом націоналізації без викупу

²⁰²) Проект второго пятил. плана, т. II, ст. 508.

було долучено решту лісів, що були здебільшого у приватній власності (коло 70%). Таким чином усі ліси стали державними. Крім наслідків соціально-політичного та фінансово-господарського характеру, ця націоналізація мала величезний вплив і на саме лісове господарство. Але насамперед виявилася як неможливість опанувати адміністративно-технічною організацією частину дрібніших лісів, так і, головне, господарська невиконаність залишити їх у державному розпорядженні й господарюванні. Тому довелося формально загальну націоналізацію лісів обмежити фактично, передавши коло однієї третини всіх лісів у користування селянам і утворивши спеціальні органи догляду за провадженням селянськими громадами лісового господарства. Ціла низка фактів свідчить про великі вади селянського лісового господарства, а — частинно — й про цілковиту руйнацію переданих громадам лісів. Це — об'єктивні свідчення невинуватості загальної націоналізації лісів, коли розглядати її з погляду загально господарського.

Щодо тих лісів, які залишилися в державному користуванні, то могли бути надії, що держава поліпшить господарський та культурний стан колишніх приватних лісів, запроваджуючи високостовбурне господарство, поповнюючи незалісені зруби та доглядаючи за поростами. Але на перешкоді цьому з самого початку став брак досвідченого персоналу, кепська охорона лісів та недостатній видатковий бюджет. Проте загальне фахове керівництво, що покляло собі за завдання впорядкувати лісове господарство України відповідно до всіх його природних і економічних передумов та до його фактичного стану за принципами європейської лісової науки, почасти запроваджувало необхідний лад у націоналізованих лісах, пристосовуючи розмір лісокористування до можливої продукційності лісу, провадячи дослідження природних умов та самого росту й розвитку лісу та його відновлення, дбаючи про залісення неокритих лісом площ і т. инш. — оскільки дозволяли на те всі зовнішні обставини.

Але прийшла ще нова доба для лісового господарства України, що поставила до лісу непосильні для нього вимоги. — задовольнити потреби індустріялізації за плянами пятирічки.

Ліс — основа сталої лісової продукції — мусів утратити частину своїх основних капіталів — деревні запаси, на яких мали наростати прирости майбутнього, мусів нагально задовольняти нові потреби, що виникали вже в „плянновому“ порядку. Повстала „лісова пятирічка“.

Кожна господарська доба й режим можуть ставити свої вимоги до лісу, але кожен режим мусить вчасно виконувати й свої обов'язки щодо лісу. — обов'язки, що випливають як із широких міркувань далекосяглої державної лісової політики, так і з необхідности сталого забезпечення основ лісової продукції — лісового ґрунту і лісових поростів. Коли одним із головних мотивів націоналізації лісів є поліпшення стану лісу й організація лісового господарства з погляду забезпечення країни лісовими продуктами, то цим уже намічалася основні лінії лісової політики для нового режиму. Коли для потреб індустріялізації чи якихсь інших виникла необхідність збільшити експлуатацію лісів, то на малолісній Україні це потягало за собою обов'язок це збільшення звести до мінімуму, навпаки, максимально

збільшити імпорт лісу і крім того найширше поставити лісокультурну справу.

Тимчасом, за п'ятирічки не було виконано обов'язків до соток тисяч гектарів невикритих лісом площ, а зате продовжалося стара політика господаря-експлуататора: взяти як найбільше, не оглядаючися на те, що руйнуються джерела лісової продукції майбутнього. Ні заліснення старих зрубів та пусток, ні доброго лісооновлення на чергових зрубках, ні поширення заходів догляду за лісом — нічим не було компенсовано надмірної експлуатації і без того виснажених українських лісів.

А втім, нічого дивного в такому господарюванні й нема, бо повторилася стара історія: український лісовий фонд, уже націоналізований, перейшов у розпорядження московського уряду. З українського й інших лісових фондів утворено „союзний“ лісовий фонд і на Україні вже не стало можливим підносити питання про певну міру лісогосподарської самовистарчальності, бо теоретично її вже забезпечували в майбутньому величезні площі й запаси неосвоєних іще лісів півночі Московщини й Сибіру, грандіозні лісові ресурси біля $\frac{1}{4}$ усіх лісів світу, і т. инш.

З часу приєднання лісів України до загально-союзного фонду та з доби плянового господарства лісове господарство України втратило свою внутрішню самостійність і єдність, ліси України перестали бути об'єктом єдиної адміністративно-господарської організації, їх поділили між ріжними установами і почали трактувати їх просто як $\frac{1}{200}$ лісів СРСР.

Коли з цього не цілком випливала, то у всякому разі була значно полегшена та надмірна експлуатація лісу та млява лісокультурна чинність, що виявилися за п'ятирічки — останнього (щодо лісокультурної чинності) не ховають і доповіді в Плянній Комісії УРСР.

Отже протягом уже двадцяти років лісове господарство України руйнується в самих своїх основах і не може прийти до рівноваги.

Його нормалізації й стабілізації не обіцяють і нова „плянова“ ідеологія та „плянові“ перспективи.

РОЗДІЛ III.

ВИСНОВКИ.

6. ОСОБЛИВОСТІ Й ТЕНДЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЛІСІВНИЦТВА.

Україні під оглядом лісоексплуатаційним та лісокультурним належало цілком особливе становище в кол. Росії. Вона займала перше місце як щодо інтенсивності використання лісових продуктів та прибутковості лісів, так і щодо стану лісокультурних праць.

Докладні дані за господарство в скарбових лісах у р. 1913 показали нам, що ці ліси, займаючи 0,94% площі всіх скарбових лісів кол. Європ. Росії, давали: щодо маси 8,0% усієї видачі з лісу, щодо гуртового грошового прибутку 13,3% усіх лісових прибутків кол. европ. Росії, а щодо чистого прибутку — 14%. Гуртова прибутковість однієї десятини виносила 15,02 карб. проти 0,93 карб. інших лісів, а чистий прибуток — 11,20 карб. проти 0,66 карб.

Інтенсивністю лісогосподарського використання Україна перевищувала й економічно розвинені західні „окраїни“ кол. Росії. Пересічний розмір лісокористування в останніх виносив 143 куб. фут. з однієї десятини проти 171 куб. фут. на Україні (та проти 16 куб. ф. у Московщині), гуртовий прибуток із 1 десятини виносив 11,36 карб., а чистий 9,25 карб. проти 15,02 карб., згідно 11,20 на Україні (на Московщині 0,66 карб., згідно 0,43 карб.).

Під лісокультурним оглядом Україні належала також провідна роль: при 8,8% площі всіх зрубів 1913 року у кол. европ. Росії площа лісових культур на Україні виносила 18,9% усіх закультивованих площ, тимчасом як на інші „окраїни“ при 20,5% зрубів припадало 29,6% культур, а на Московщині при 70,7% зрубів припадало тільки 51,5% культур. Лісокультурна інтенсивність України виявлялася також у тому, що вона розмірно найбільшу частину своїх лісових видатків витрачала на лісокультурну справу, віддаючи на цю справу 44% видатків, тимчасом як у решті европ. Росії на ці праці витрачалося тільки 17%.

За розміром лісокультурних витрат на Україну припадало 23,1% на інші „окраїни“ 23,0%, а на Московщину 53,9% всіх лісокультурних витрат кол. европ. Росії. Ще більший відсоток витрат припадав Україні на організацію лісових та лісомеліораційних праць (заліснення ярів та пісків). Найпоказнішими ж лісокультурними працями на Україні, що їх було переведено у великому мірілі, було степове лісорозведення на ґрунтах, досі безлісних. Але не треба думати, що розмірно більше застосування культур у лісовому господарстві на Україні було наслідком якихось жертв на користь України з загально-російської скарбониці; навпаки, Україна під лісогосподарським оглядом була так само експлуатована, як і під іншими:

даючи 13,3% усіх лісових прибутків, вона витрачала на своє лісове господарство тільки 11,6% усіх лісових видатків.

Усі ці дані відносяться до скарбового лісового господарства. Проте вони є показником того вищого ступня „огосподарення“ і „окультурнення“ лісів, що його займала під цим оглядом Україна на тлі загального малого розвитку лісового господарства кол. Росії перед війною. Ці „культурні“ елементи в лісівництві є одною з показніших прикмет українського лісового господарства.

Географічне положення України, ціла низка її особливостей природного характеру, умови й обставини цілого народно-господарського розвитку разом із подіями національно-політичного характеру — були тими чинниками, що створили підвалини лісового господарства на Україні та визначили тенденції його розвитку. Україна під лісогосподарським оглядом не була ані одною з одноманітних частин к. Росії, ані повторенням Московщини, чи якоїбудь її „окраїн“. Перебуваючи під загальним державно-політичним і державно-економічним режимом, але розвиваючися в рамках своїх власних природних і господарських обставин, українське лісове господарство відзначалося багатьма особливостями, що дають нам усі підстави говорити про українське лісове господарство як про певну цілість. Під цим оглядом Україна так само мала своє власне „лісове обличчя“, як його мають інші країни, розвинені під лісогосподарським оглядом.

Лісова наука й техніка більш, ніж будьякі інші галузі знання й людської чинності, тісно в'яжуться з природними умовами. Поступ науковий і нові технічні винаходи вносять щораз нові зміни в лісогосподарську практику, але ця практика мусить завжди рахуватися як із природними ресурсами — підсонням, ґрунтом і певним контингентом лісових порід, так і з величезною, з погляду темпів сучасного життя, консервативністю основ лісової продукції, розраховуваної на десятки, а то й на цілу сотню літ наперед. Тому основні методи лісогосподарської продукції, як і форми лісів, стають дуже характеристичними для окремих країн, і особливостей лісового господарства цих країн не можуть знівельювати ні впливи загально-світового значіння досягнень науки й техніки, ні впливи міжнародніх торговельно-промислових та культурних зносин. У кожній країні лісове господарство набирає більше чи менше виразного „національного“ характеру, стаючи приналежністю й одною з характеристичних ознак не тільки економіки, але й культури даної країни й народу. Отже маємо всі підстави говорити про національно німецьке лісове господарство, як і про французьке, шведське і т. ин. До цих національних моментів лісового господарства мають належати як уся сукупність його природних передумов і ресурсів, так і особливостей господарських та технічно-культурних тенденцій і практики. З цього погляду, крім загальних ознак „національного характеру“, у лісовому господарстві тої чи іншої країни можна знаходити й лісові особливості для окремих її частин. Порівняльна оцінка окремих „національних“ лісових господарств потребувала б спеціального опрацювання. Тут можемо коротко зупинитися тільки на деяких прикладах.

Німецьке лісівництво має справу з найрізнішими об'єктами, але в Німеччині загально переважають щількові займища — на піскуватих рівни-

нах Прусії — соснові, у пагоркуватій і гірській південній частині Німеччини — ялинові. Трудність природного відновлення соснових поростів та рентабельність штучно розведених густих ялинових деревостанів спричинилися тут до поширення суцільних рубанок і докладного розроблення техніки штучного розведення шпилькових порід та до поширення рівновікових високостовбурних форм лісу. Такі ліси панують у Прусії й Саксонії. Але разом із тим у мішаних лісах — шпильковолистяних (Баварія) і дубоволистяних (Шпесарт) повстають форми ріжновікового лісу та удосконалюються методи природного лісовідновлення. Удосконалення способів вирощення високостовбурних форм чистих соснових і ялинових лісів та методи догляду за лісом шляхом низових проріджувань, з одного боку, як і вирощення мішаного лісу там, де цього вимагають потреби охорони ґрунту та плекання здорових і стійких форм лісу, з другого, стали особливостями та основними завданнями лісівничої практики у Німеччині.

У Франції природні умови дають перевагу дубові (36.5%), буківі (10.4%), грабові (6.2%) та взагалі листяним породам, що в загальній кількості займають 73.7% лісової площі. Але разом із тим у Франції є небезпечні гірські лісові займища та приморські лісові простори, що являють собою положення охоронного значіння та zarazом відповідають умовам росту шпилькових порід. Отже у Франції лісівництво розвивається у двох напрямках: плекання грубого дуба в мішаному середньому господарстві та зв'язаного з цим застосування верхових проріджувань, з одного боку, і меліорації приморських дюн та пісків і гірських схилів шляхом їх заліснення, з другого боку.

Межі й характер розвитку українського лісового господарства визначилися під впливом континентальності підсоння України: і характер лісів та площі їх поширення, і їх склад, як і методи лісокультурної техніки, у першій мірі відбивають на собі вплив сухости підсоння. Дві важливі лісові породи, пристосовані до умов континентальності нашого підсоння та сухости наших лісостепових та степових ґрунтів, стали основними породами наших лісів — це сосна і дуб. Першій природно належить коло 40—45% наших сучасних лісових займищ, другому — коло 50%, хоч площі їх фактичного посідання значно менші. До цих порід та до даних умов їх зростання застосовано методи українського лісовирощення та значний розвиток лісокультурних праць, що свій початок беруть іще з першого десятиліття XIX в.

Найтипівішим компонентом українського лісівництва й найоригінальнішим його витвором, пристосованим саме до континентальності підсоння України, є степове лісорозведення, що повстало й розвинулося на чисто українському ґрунті. Воно дало докладно вивчені й обґрунтовані методи вирощення й плекання дубових лісів не тільки для нашого Степу, але й для Лісостепу та Полісся. Створення ґрунтозахисного підліска, введення до помалу ростучого замолоду дуба підгірних лісових порід, випробованих на багатому досвіді степового лісівництва, належать до основних особливостей методів лісовирощення наших дубових лісів.

Належне попереднє підготовлення ґрунту, як і наступне за культурами уважне пропонування його, часто за допомогою сільськогосподарських користувань, стали одною з характеристичних методів лісокультурної тех-

ніки як у дубових, так і в соснових лісах України. Молоді культури тут не можна залишати напризволяще, на власні сили в боротьбі з смітистою рістнею, як то бачимо у вогкіних положеннях Зах. Європи чи лісистої Московщини. Тільки надзвичайна докладність лісокультурних заходів дає гарантію успіху вирощення на Україні її контовних лісових порід, що згодом серед них лісостеповий дуб має спеціально високі якості завдяки широкошарності свого деревна, а поліська сосна завдяки чистоті і гінкості стовбура та смолистості.

Отже дуб і сосна, як основні й найконттовніші об'єкти лісового господарства, та спеціально застосовані до їх успішного вирощення лісокультурні методи боротьби з посушністю стають „національними“ ознаками українського лісівництва, що, по справедливості, в степу носить назву „сухого“ лісівництва, а в більшій частині лісостепу може бути назване „півсухим“ лісівництвом.

Другою спеціально українською проблемою й прикметою нашого лісівництва, що розмірно в невеликій мірі відноситься й до Московщини, є поширення завдань лісовирощення, з застосуванням спеціальних практичних метод, на закріплення сипких пісків та ярів. Ці земельні невжитки є, до певної міри, українські „дюни“ та „гірські схили“, що так само потребують заліснення, як і французькі. В процесі праць коло закріплення цих невжитків повстали й розвивалися українські способи переведення їх у пристосованні знову таки як до загальної посушності підсоння, так і до великих літніх злив. Наша лоза на пісках, а почасти й верба в ярах звичайно ставали необхідними посередниками при перетворенні цих невжитків знову в українські бори й байрачні діброви.

Особливо ж характеристичною частиною українського лісівництва стало степове лісовирощення, що є цілком оригінальним українським вивтором і що нині насамперед має обслуговувати сільське господарство.

Отже головними прикметами та тенденціями українського лісівництва є широке застосування штучного розведення лісу та вживання метод „сухого“ й „півсухого“ лісовирощення. І того, і другого вимагають природні умови України, — і те, і друге стають цілком можливими під оглядом фінансово-господарським завдяки високій цінності лісу.

Указані завдання українське лісівництво реалізувало в трьох напрямках: 1) вирощення чистих соснових та мішаних дубових поростів і розведення інших поростів та порід у тих положеннях, що більше відповідали цим породам, 2) заліснення сипких пісків та закріплення й заліснення ярів, 3) лісорозведення в степу — масивне й смугове.

Усі зазначені важливі особливості лісівництва на Україні, що ніде нідє в такій комбінації більше не повторяються, дозволяють нам говорити про спеціально українське лісівництво, що розвивалося в пристосованні як до природних умов України, так і до потреб нашої країни й народу. Це лісівництво є характеристично-українське не тільки тому, що воно розвивалося на українській території, але ще й тому, що воно, застосовуючися до всіх природних даних України, у своїх завданнях і тенденціях ішло за народно-господарськими потребами України. І за культурно-технічними методами,

і за господарськими цілями наше лісівництво можемо вважати. дійсно, нашим національно-українським.

Але наше лісове господарство, розвиваючися в „національних“ напрямках, не тільки не використало всіх можливостей свого розвитку, але й понесло значні жертви, що їх можна було б у значній мірі й оминати. Велика російська держава, з „деревяною“ Московщиною в осередку, не могла вчасно і в належній мірі усвідомити небезпеки знищення лісів на малолісній Україні, як і необхідности інтенсифікації лісокультурної справи. Коли для більшої частини Московщини лісоохоронний закон 1888 р. з'являвся вчасно, то для України він значно запізнився. Через відсутність обмежень багато лісів було зведено скоро після скасування кріпацтва та слідом за розбудовою залізниць. Те саме запізнення виявилось і при виділенні захисних та водоохоронних лісів та в обмеженні спустошливих рубанок. Як ми вже бачили, лісокультурна справа на Україні заходами приватного характеру стала розвиватися ще від початку ХІХ в., але тільки на початку ХХ в. її було серйозно поставлено в скарбових лісах. Що правда, немало було зроблено заходами російського уряду в справі степового лісорозведення на Україні, але коли брати на увагу кількісну сторону цих праць, то вся площа лісостепових культур, що їх переводилося протягом більш, як 50 років, тільки трохи перевищує площу культур у скарбових лісах протягом одного 1913 року. З лісовими культурами на Україні було також знижено, як і з заходами до охорони лісів, хоч саме українські ліси, даючи найбільші прибутки, давали всі можливості до вчаснішого й ширшого запровадження лісокультурних праць. Не було на Україні також і своєї високої лісової школи та лісового досвідного осередку, що їх існування на території України було необхідною передумовою поступу українського лісівництва з його своєрідними внутрішніми особливостями та господарськими завданнями.

Розвиваючися у простосуванні до природних можливостей та в обстанові поступу економічних відносин на Україні, лісове господарство України не досягло тієї інтенсивности лісогосподарського впорядження та культурного стану, що їх диктували високі лісові прибутки українських лісів та великий попит і на найдрібніші лісові матеріали. Причина цього полягала в тому, що для петербурзького осередку, очевидно, тяжко було віддати всю належну увагу місцевим потребам українського лісу, що в мірілі обмежених лісових просторів „Великої Росії“ творив тільки дрібну частку, хоч і давав рівночасно значні прибутки. Те саме відношення бачимо нині і з боку московського осередку, що перебрав лісовий фонд України з метою найповнішої експлуатації його, занедбуючи лісокультурну справу та збільшуючи лісокористування в 2—3 рази проти норми.

Несамостійність і тут була та є тією фатальною обставиною, що робить з України не самоціль, а тільки один з об'єктів загальної політики та різних загальних плянувань, зводячи саму Україну на роль колонії.

Вчасно вважити й повно заспокоїти потреби українського лісівництва — яко такого — могла б тільки сама національна Україна. Многочисна й централізаторська Росія до цього не була здатна та, очевидно, цим і не турбувалася.

7. ЗАВДАННЯ Й ПЕРСПЕКТИВИ.

Які ж завдання й перспективи лісового господарства на Україні?

Можливості українського лісового господарства тісно вяжуться з природними умовами країни півконтинентального характеру і тому основною вимогою в техніці лісовирощення є широке застосування культур. Гідрологічний та кліматичний вплив лісів України надає величезній частині лісових і навіть непокритих лісом ґрунтів (яри, піски, деякі смуги узбереж) значіння „абсолютно-лісових“ земель і тому не тільки існуючий лісовий фонд мусить бути стабілізований, але й великі площі ялових та деяких ин. земель захисного характеру заліснені; разом із полезахисними лісовими смугами ці новозаліснені землі дали б збільшення лісового фонду приблизно на 1½ міл. га. Таких же праць штучного заліснення вимагають і 650 тис. га непокритих лісом зрубів, галявин та інших лісових площ.

Важливим лісівничим завданням на Україні є також поліпшення стану існуючих лісів: заміна тимчасових типів деревостанів, невідповідних основним умовам займищ та менш рентабельних, на основні типи — з перевагою сосни та дуба; належне плекання лісу та його охорона; вчасне лісовідновлення; припинення випасів худоби та енергійна боротьба з пожежами в соснових лісах; запровадження в практику лісорозведення випробованих чужоземних порід і т. ин.

Будучи обмеженим щодо вибору порід, українське лісівництво має спрямувати головну увагу на культуру сосни й дуба. Сосна становить 30—40% у лісах України і питання належного вирощення й плекання соснових лісів набирає особливого значіння. Сосна, як порода світлолюбна, дає менший приріст, ніж ялина, що так поширена в лісах Німеччини, Чехії, Австрії, де дає дуже добрий прибуток. Отже метою українського лісівництва має бути введення до соснових лісів виповнюючих порід, як для використання вільного місця у ґрунті та в повітрі, так і для заслонення та угноєння ґрунту. Тільки на сухих, піщаних ґрунтах доводиться обмежитись самою сосною.

Вирощення й плекання найкоштовнішої нашої породи — дуба, що нині становить коло 20—35% у лісах України, можливе в усіх районах України — від Полісся до Степу.

Українське лісівництво, вивчивши своєрідні умови степів, знайшло способи лісовирощення і в сухих степових положеннях; так повстала окрема застосована галузь теоретичного й практичного лісівництва — степове лісорозведення, якого не знає Західня Європа. Так само українське лісівництво має пристосуватися і до своєрідних ґрунтових та кліматичних умов, яких не знає західньо-європейське лісівництво — до нашого Лісостепу. Основним завданням степового лісорозведення є створення стійких форм лісу. У Лісостепу та на Поліссі основним завданням є створення найпродуктивніших

форм лісу. В цих районах, а зокрема в Лісостепу, родючі ґрунти та тепле літо дають усі можливості високої продукції деревної маси, про що свідчать, напр., дані дослідів у Червоно-Тростянецькому ліспицтві на Харківщині, де деякі культури дали по 8—10 і навіть 12 куб. м. щорічного приросту на 1 га. Отже належить лише знайти відповідні форми й склад лісу та способи його планування — щоб український ліс зробити високо-продуктивним, відповідно до всіх особливостей підсоння й ґрунту та біологічних властивостей українських лісових порід. Мають повстати своєрідні українські форми культурного лісу та українські способи догляду за лісом — як існують французькі в дубових лісах, німецькі — в шпилькових та данські — в дубово-букових. Деталі таких українських способів лісовирощення вже існують на практиці і поза степовим лісорозведенням. Але при встановленні цих форм і способів треба буде виходити з міркувань не тільки лісокультурного, але й лісоекономічного характеру, маючи на увазі вирощувати ліси не лише продуктивні з погляду річного приросту, але й рентовні з погляду господарського.

Райони різної лісопридатності вимагають, очевидно, і різних порід та різних метод лісовирощення. Це торкається як соснових, так і дубових лісів.

Інші породи, менше поширені й менше вартісні, мають проте немале господарське значіння. Можлива підмішка найрентовніших із них у мішаних деревостацах є одним із завдань українського лісівництва. Підвищуючи продукційність лісових ґрунтів, ці породи постачатимуть разом матеріал для дрібного селянського виробництва, розвиток якого є в інтересах загальногосподарських. Відшукання таких найпродуктивніших мішаних форм деревоставів у пристосуванні як до природних умов, так і до районних та місцевих господарських потреб належить до важливіших завдань дослідного лісівництва на Україні.

Вся логіка революційних подій на Україні, що розвивалися на ґрунті тогочасних соціально-політичних та національних потреб, вимагала удержавлення лісів України. Лісова справа була тісно звязана з цілою земельною проблемою, що мала розв'язати важливі господарські й соціально-політичні завдання в умовах революції й мусіла йти в напрямі націоналізації лісових площ через створення єдиного лісового фонду України. Але з погляду приватногосподарського, до кінця переведене, цілковите удержавлення всіх лісів України не могло мати рації з причини існування величезної кількості малоцінних та дрібних лісів і ізольованих перелісків, що мали тільки місцеве значіння і що їх неможливо чи недоцільно було вводити в систему державного лісокермування. І нині держава користується тільки 2/3 лісового фонду України, а решта лісів є в управі й користуванні місцевого селянства („колгоспні“ ліси), хоч і під доглядом держави.

В дальшій історії розвитку політичних і економічних відносин на Україні питання лісової власності, лісокермування та порядку лісового користування знов устануть, очевидно, на чергу дня. Але як не були б вони розв'язані, дотеперішній досвід на Україні не тільки не говорить за можливість удержавлення всіх лісів із міркувань приватногосподарських; навпаки, він дав приклади нищення лісів надмірними рубанками з боку самих

державних органів; ця лісогосподарська практика лишається одним з історичних фактів, що його мусить зареєструвати лісополітична наука. Гадаю, звичайно, що цей факт не говорить проти державного лісоволодіння на Україні, яке тут, подібно, як і в інших країнах, може виявити всі свої позитивні риси. Більше того, вважаю, що значно поширене за революції державне лісоволодіння (70% замість 20% усіх лісів) мусить зберегти загалом свої позиції і надалі — почасти й у зв'язку з кліматичною, ґрунтоохоронною та гідрологічною ролю лісу на Україні. Але беручи на увагу можливі потреби приватногосподарського значіння, як і деякі загальні міркування лісополітичного характеру щодо внутрішніх чинників поступу й удосконалень лісогосподарської продукції, не слід виключати для майбутнього з системи лісоволодіння та лісокористування на Україні і лісів громадських та приватних.

До надзвичайного виснаження лісів України та занепаду лісокультурної справи в цих лісах у немалій мірі спричинилося підпорядкування лісового господарства України лісовій промисловості. Остання не могла не вважати за своє основне завдання здобуття з українських лісів як найбільшої кількості деревної маси, що її визначалося в малій залежності від фактичного запасу спілого лісу та висоти лісового приросту. Для лісової промисловості головним моментом господарської чинності стала експлуатація лісових запасів, а культура лісу була певним тягарем. Наслідки лісоексплуатаційної і лісокультурної чинності останніми роками на Україні виразно виявили, що тільки незалежне від лісової промисловості кермування лісами може забезпечити добрий стан лісів та належний розвиток і стабільність лісового господарства. І дійсно, ми бачимо, що у різних країнах найвищі органи державного лісокермування існують або у формі окремих міністерств, або як окремі відділи міністерства земельних справ.

Такої окремої, незалежної організації лісокермування вимагають інтереси лісового господарства зокрема на малолісній і континентальній Україні, де необхідною передумовою стабільності та доброї продуктивності лісового господарства стає не тільки „нормалізація“ видач із лісу, але й широко поставлені та вчасно переведені лісокультурні заходи в галузях розведення лісу та плекання деревостанів.

Тепер потреби України в деревні становлять не менше 18 міль. куб. м. річно. Із збільшенням населення та з розвитком промисловості ця потреба збільшиться. Але коли виходити з потреб сучасності й коли прийняте приріст деревна не в 2 куб. м. з гектара річно, як то є тепер, а в 4 куб. м. річно, як то є в Німеччині, то Україна мусіла б мати придатної лісової площі 4,5 міль. гектарів.

Коли візьмемо на увагу зазначені резерви „абсолютних“ лісових ґрунтів та вказані можливості підвищення продукційності лісів України, то загальні перспективи розвитку лісового господарства на Україні не можуть турбувати нас.

Проте Україна завжди залишиться країною лісового довозу і муситиме імпортувати лісові матеріали шпилькових порід. Під цим оглядом вона залежатиме від добре заліснених країн. Але не мусимо взяти її щодо цього тільки з Московщиною та з Білоруссю. В останній, щоправда, переважають

шилькові породи: сосна займає 48.2% лісової площі, ялина 12.8% та інші шилькові 7.0%, а на листяні припадає тільки 32%²⁰³). Але білоруські ліси (18—39% заліснення) вже досить сильно виснажені. Вже за час від 1880-их років до 1913 р. їх лісова площа зменшилася на 19%. За час війни багато лісу було вирубане на потреби фронту, в р. 1915 було дозволено вирубати для потреб залізниць 10 річних зрубів. Самовільні поруби та паливна криза викликали дальше виснаження лісів і тут спостерігається знайоме нам і з українських краєвидів явище: на обрії — ліс, але при наближенні — він зникає і заступається окремими, рідко стоячими деревами з великою кількістю щів між ними. Цей стан лісів Білорусі не дає надії на значний лісовий експорт звідси протягом ближчого часу.

Те саме стосується й суміжних губерній Західного району — Брянської та Смоленської, що заліснені на 28% та на 24%; до того ж тут переважають уже ріжні листяні породи (51—60%).

Отже головними країнами вивозу в ССР для України лишаються тільки північ Московщини та Сибір — райони дуже віддалені й недостатньо скомуніковані. Крім того північний район Московщина використовує передовсім як експортний — до цього її примушують нині міркування валютного характеру: ліс, нафта і хліб — це майже єдині валютні джерела ССР. Постачання лісовими матеріалами півдня утрудняється ще дуже недостатніми комунікаційними зв'язками, а для багатьох районів і цілковитою відсутністю їх.

Таким чином для України повстає необхідність імпортувати ліс ще з інших країн. Насамперед тут треба взяти на увагу густо залісені райони Польщі — Полісся, заліснене на 31%, де сосна займає 60%, та Волинь, заліснена на 29%, де сосна займає 45%. Так само Україна могла б імпортувати ліс із Румунії (24.4% заліснення), Болгарії (28.2%), Югославії (30.5%), Чехословаччини (33%), як також із північно-європейських лісоекспортних країн, де переважають шилькові ліси: Швеції (57%), Норвегії (22%) та Фінляндії (59%).

Але треба мати на увазі, що ще перед війною виразно позначився факт значного зменшення світової лісової площі та деревних запасів північної земної півкулі, де зосереджені ліси будівельних якостей. Великі кількості лісу було винищено в Європі в час війни, як і після неї (в ССР зокрема на потреби п'ятирічки) і тепер лише деякі країни помірної кліматичної зони зберегли невикористані рештки лісових багатств.

Отже обставини нинішнього світового лісового ринку не можуть дати лісоімпортуючим країнам надій чекати в майбутньому тих самих умов забезпечення себе довозом лісових матеріалів, як то було досі. Попереджає про це й сьогоднішня політика держав замкнутися в колі самовистарчальності.

На основі можливо більшого самозабезпечення повинна базувати свою лісову політику Україна.

23. VIII. 1934.

²⁰³) Селібер Б. Леса и лесная промышленность СССР, т. I. Изд. 2-е. Ленинград 1933, ст. 23.

З М І С Т

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ.

ЛІСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЛІСОКОРИСТУВАННЯ НА УКРАЇНІ ПЕРЕД ВІЙНОЮ 1914 РОКУ	3—30
1. Лісове забезпечення України	3
(Динаміка лісових площ, ст. 3. — Забезпечення країни й населення лісом, ст. 7).	
2. Лісовий торг і промисловість на Україні	12
(Шляхи лісового транспорту і лісові ринки, ст. 12. — Лісовий експорт, ст. 17. — Лісова промисловість, ст. 19).	

РОЗДІЛ ДРУГИЙ.

ЛІСИ Й ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО НА УКРАЇНІ ВІД ВІЙНИ 1914 РОКУ ДО ОСТАНЬОГО ЧАСУ	31—110
3. Вплив війни й революції на стан лісів	31
(Рубанки лісу за війни, ст. 31. — Ліс і революція, ст. 34).	
4. Лісова справа за Центральної Ради та Української Народньої Республіки .	45
(Проблема націоналізації лісів, ст. 45. — Лісополітична проблема на Україні, ст. 50).	
5. Лісове господарство за УСРР.	60
(Націоналізація лісів за большевицької влади, ст. 60. — Лісовий фонд УСРР, ст. 64. — Стан селянських лісів, ст. 70. — Лісокермування та лісогосподарська організація, ст. 75. — Лісокористування до п'ятирічки, ст. 84. — Лісокультурна справа, ст. 92. — Дослідна справа і лісова освіта ст. 97. — П'ятирічка і плянове господарство, ст. 98. — Загальний перегляд, ст. 108).	

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ.

ВИСНОВКИ	111—119
6. Особливості й тенденції українського лісівництва	111
7. Завдання й перспективи	113

ТАБЛИЦІ.

1. Забезпечення лісом дев'яти українських губерній у рр.: 1880-их та в 1913.	5
2. Підприємства деревообрібної промисловости на Україні в 1912 р.	26
3. Порівняння лісових площ у межах УСРР від 1880-их років до 1932 р. . . .	67
4. Розташування лісового фонду УСРР за головними районами	69

МАПИ.

1. Мапа лісистоости кол. Европейської Росії	10
2. Картограма лісових ринків, тартаків та руху лісу на Україні	13
3. Мапа лісистоости УСРР за округами	71

T R E Ś Ć

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

REZERWY LEŚNE I EKSPLOATACJE LASÓW NA UKRAINIE PRZED WOJNĄ ŚWIATOWĄ	3—30
1. Rezerwy leśne Ukrainy	3
(Dynamika obszarów leśnych, str. 3. — Zaopatrzenie leśne kraju i ludności, str. 7).	
2. Handel i przemysł leśny na Ukrainie	12
(Transport i rynki drzewne, str. 12. — Eksport drzewa, str. 17. — Przemysł leśny, str. 19).	

ROZDZIAŁ DRUGI.

LASY I GOSPODARKA LEŚNA NA UKRAINIE OD WOJNY ŚWIATOWEJ DO CHWILI OBECNEJ	31—110
3. Wpływ wojny i rewolucji na stan lasów	31
(Wyrąb lasów podczas wojny, str. 31. — Lasy a rewolucja, str. 34).	
4. Gospodarka leśna za Centralnej Rady i za Ukraińskiej Republiki Ludowej	45
(Zagadnienie nacjonalizacji lasów, str. 45. — Problem polityki leśnej na Ukrainie, str. 50).	
5. Gospodarka leśna w U. S. S. R.	60
(Racjonalizacja lasów za rządów bolszewickich, str. 60. — Fundusz leśny U. S. S. R., str. 64. — Stan lasów włościańskich, str. 70. — Zarząd lasów i organizacja gospodarki leśnej, str. 75. — Eksploatacja lasów przed „piatiletką“, str. 84. — Kultura leśna, str. 92. — „Piatiletka“ i gospodarka planowa, str. 98. — Przegląd ogólny, str. 108).	

ROZDZIAŁ TRZECI.

WYNIKI	111—119
6. Cechy szczególne i tendencje leśnictwa ukraińskiego	111
7. Zadania i perspektywy	116

SPIS TABLIC.

1. Rezerwy leśne w dziewięciu gubernjach ukraińskich w latach 1880 i 1913	5
2. Przedsiębiorstwa przemysłu drzewnego na Ukrainie w 1912 r.	26
3. Porównanie obszarów leśnych w granicach U. S. S. R. od r. 1880 do 1932	67
4. Rozmieszczenie funduszu leśnego U. S. S. R. według rejonów	69

SPIS MAP.

1. Mapa zalesienia byłej Rosji europejskiej	10
1. Kartogram rynków drzewnych, tartaków i ruchu drzewnego na Ukrainie	13
3. Mapa zalesienia U. S. S. R. według okręgów	71

TABLE DES MATIERES

CHAPITRE I.

LES RESERVES ET L'EXPLOITATION DES FORETS EN UKRAINE AVANT LA GUERRE DE 1914	3 - 30
1. La réserve forestière de l'Ukraine	3
(Les variations de la superficie des forêts, p. 3. — L'approvisionnement en bois du pays, p. 7).	
2. Le commerce du bois et l'industrie forestière	12
(Les moyens de transport et les marchés du bois, p. 12. — L'exportation du bois, p. 17. — L'industrie forestière, p. 19).	

CHAPITRE II.

LES FORETS ET L'INDUSTRIE FORESTIERE DE 1914 A NOS JOURS	31 - 110
3. Les conséquences de la guerre et de la révolution	31
(Les coupes au cours de la guerre p. 31. — Les forêts et la révolution, p. 34).	
4. Les forêts à l'époque de la Rada Centrale et de la République Démocratique Ukrainienne	45
(Le problème de la nationalisation des forêts, p. 45. — Aspects politiques de l'économie forestière en Ukraine, p. 50).	
5. L'économie forestière en Ukraine soviétique	60
(Nationalisation des forêts sous le régime soviétique, p. 60 — La réserve forestière de l'Ukraine soviétique, p. 64. — Les forêts, anciens domaines des paysans, p. 70. — Le régime forestier et l'organisation de l'exploitation des forêts, p. 75. — L'exploitation des forêts avant le plan quinquennal, p. 84. — La sylviculture, p. 92. — Les recherches scientifiques et l'enseignement spécial forestiers, p. 97. — Le plan quinquennal et le système des „plans“, p. 98. — Considérations générales, p. 108).	

CHAPITRE III.

CONCLUSIONS	111 - 119
6. Particularités et tendances de la sylviculture en Ukraine	111
7. Travail à accomplir et perspectives	116

LISTE DES TABLES.

1. La réserve forestière dans les neuf provinces ukrainiennes en 1880 et en 1913	5
2. Les entreprises de l'industrie du bois en Ukraine en 1912	26
3. Superficies comparées des forêts dans les régions faisant actuellement partie de l'Ukraine soviétique de 1880 à 1932	67
4. Répartition de la réserve forestière de l'Ukraine soviétique dans les principales régions	69

LISTE DES CARTES.

1. Carte des superficies boisées dans l'ancienne Russie d'Europe	10
2. Cartogramme des marchés du bois, des scieries et des variations de la superficie des forêts en Ukraine	13
3. Carte des forêts en Ukraine dans les diverses régions	71

ЛІСИ Й ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ

ТОМ I

РОЗДІЛ I. ПРИРОДНІ ОСНОВИ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА НА УКРАЇНІ.

1. Ліс, умови його поширення та продукції і його загальне значіння. Кліматичні умови існування й поширення лісу. Ґрунтові вимоги лісу. — Продукційність лісу в зв'язку з природними даними. — Загальне значіння лісів.
2. Фізично-географічні основи лісового господарства на Україні. Порівняльна характеристика лісопридатності України. — Фізично-географічні краєвиди і ґрунти України. — Підсоння України. — Лісопридатність України.
3. Склад і біологія українського лісу. Первісне заліснення України. — Склад цінніших українських лісів. — Біологія українського лісу.
4. Природні форми українського лісу. Ліси Полісся. — Ліси Лісостепу. — Ліси Степу.

РОЗДІЛ II. ЛІСИ Й ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ ВІД X ДО ПОЛОВИНИ XIX В.

5. Державно-стратегічна й колонізаційна роль українських лісів у давніші часи. Ліс, як колонізаційний чинник. „Лісові“ назви річок і селищ. — Оборонна роль лісу.
6. Побічні лісові користування на Поліссі в X—XVI віці. Бортництво і ловецтво як головні роди лісокористування.
7. Лісостепові і степові ліси, їх господарська і колонізаційна роль в XVI—XVII вв. Лісові масиви Правобережжя та прирічні ліси Лівобережжя й Степу. — Уходницька і пасічницька колонізація.
8. Доба друготних лісових користувань. Лісоправні відносини після 1648 р. Корчування лісів. Експорт дерева з Полісся та випалювання лісів на полі; буди, гутти й рудні — „Займи“ лісів; сервітути. — Корчування лісів.
9. Лісове законодавство й експлуатація лісів на Лівобережжі у XVIII в. Обмеження права рубанок лісу за Петра I і його наступників. — Звільнення приватних лісів від урядового догляду за Катерини II (1782) та накази про штучне заліснення в степах. Лісокористування на Поліссі. — Став лісів на Лівобережжі і в Степу; лісове ловецтво.
10. Інтенсифікація лісокористування у зв'язку з розвитком промисловости в 1-ій половині XIX в. Початок лісорозведення. Використання лісових матеріалів і палива на потреби промисловости. Подішшення умов сплаву. — Перші праці з лісорозведення.

РОЗДІЛ III. ЛІСИ Й ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ ВІД 2-ОЇ ПОЛОВИНИ XIX В. ДО ВІЙНИ 1914 Р.

11. Зміни лісогосподарських форм. Інтенсивний розвиток лісового господарства в 2-ій половині XIX в. Зміни лісогосподарських форм. — Інтенсивний розвиток лісового господарства в 2-ій половині XIX в.
12. Господарство в скарбових лісах. Загальний перегляд форм лісовпорядження в скарбових лісах. Лісокультурна справа в скарбових лісах.
13. Ліси приватні й громадські. Ліси приватні. — Ліси громадські.
14. Лісоохоронний закон 1888 р. Повстання і зміст лісоохоронного закону. — Вплив лісоохоронного закону.
15. Степове лісорозведення. Загальні природні умови. — Еволюція способів степового лісорозведення. — Смугове лісорозведення в степу. — Висновки.
16. Ялові землі та їх заліснення. Яри й сипкі піски як один із наслідків обезліснення; поширення та шкоди від них на Україні. — Праці з заліснення ярів та пісків.

Ресстр мап.

Ресстр таблиць.

З причин технічних том I появиться в друку пізніше.

